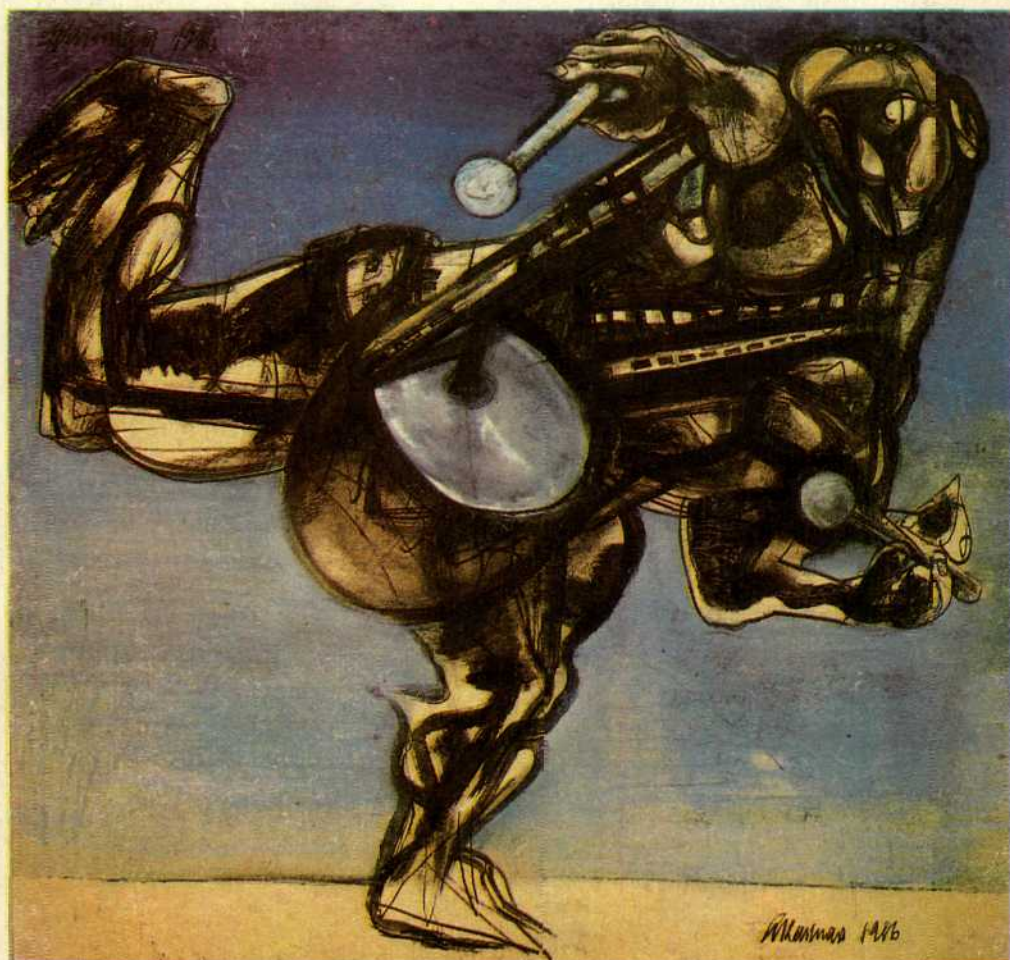

Vikerkaar

1/1987

Toomas Vindi jutustus «Üks argipäevadest»; Kalju Soa, Hasso Krulli, Märt Väljataga luulet; Mihkel Muti reisikiri Mongooliast; Jaak Olep Andrus Kasemaa loomingust; peatükke moodsa kunsti ajaloost; toimetuse küsimustele vastab ENSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees Vladimir Beekman; psühhiaater Anti Liivi artikkel narkomaaniast; vendade Strugatskite põnevusjutt

Vikerkaar

ELKNU Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 1 aastakäik.

Jaanuar 1987. Nr. 1

Sisukord

Meelespea 1

Toomas Vint *Üks argipäevadest* 2

Kalju Soa *Luulet* 16

Hasso Krull *Luulet* 18

Viktor Lizunov *Unistaja* 20

Vahend 21

Valentin Kuik *Naer* 21

Märt Väljataga *Luulet* 26

Ann Alari *Luulet* 28

Maimu Berg *Miniatuurid* 29

Mihkel Mutt *Teekond lõpmatuse esi-
messe otsa* 34

Peeter Künstler *Lepitaja meelemõru —
Oskar Luts* 100 38

Mart Orav *Luuletas Ants Oraski* 41

Anne Lange *Ants Orase luulekont-
septsioonist* 44

Edgar Savisaar *Võitlus mõtteviisi pä-
rast. Neljas lugu* 46

Jaak Olep *Barokne nägemus Andrus
Kasemaast* 56

Moodsa kunsti ajaloost

Ants Juske *Postimpressionism* 60

Dixi

Heinz Valk 64

Meie intervjuu

Toimetuse küsimustele vastab ENSV
Kirjanike Liidu juhatuse esimees Vla-
dimir Beekman 66

Poeetika lühikursus

Mihhail Lotman *Kunstikeel* 68

Psühhiaatri pilk

Anti Liiv *Oli rock'n'roll, on džiiid.
Kas tuleb ka crack?* 71

Vaatenurk

Peep Pedmanson *Neurootiline enese-
tapja* 75

Vikerkaak

Jaen Viil *Paranoia* 77

Jaanus Järs *Kaine arutelu* 77

Sulev Valner *Poissmeheromaan* 77

Jutusaba

Arkadi Strugatski, Boriss Strugatski
Ekspeditsioon põhjakaarde 77

Kaleidoskoop

Peeter Olesk *Lugemisnõpmeid I* 86

Enn Siimer *Filmimaailm II* 89

Jüri Talvet *Ülikooli 16. tõlkevõistlus*
91

Eerik Kross *Üliõpilaskogunemised üli-
koolis* 93

Paul Muna *Probleeme ENSV Kirjanike
Liidu Tartu osakonna kriitikasektiooni
aastakoosolekult 13. oktoobril 1986* 93

Mart Laar *Veel muinsuskaitsest* 95

Kujundus: Jüri Kaarma

Esikaanel:

Andrus Kasemaa, «Must trummar», 1985

Tagakaanel:

Andrus Kasemaa, «Maal», 1986

MEELESPEA

1. Suhtu tähelepanelikult kriitikasse ja igasse ettepanekusse ka siis, kui see sulle otseselt midagi ei anna.
2. Suhtu tähelepanelikult võõrasse arvamusse ka siis, kui see on ekslik.
3. Ole lõpmata kannatlik.
4. Ole viisakas ja talitse end alati.
5. Väljendu lühidalt.
6. Ole õiglane, eriti alluvate vastu.
7. Ära tee alluvatele märkusi teiste juuresolekul.
8. Täna alati alluvat hästi tehtud töö eest.
9. Ära kunagi tee ise seda, mida võivad teha sinu alluvad, välja arvatud eluohtlikud juhtumid.
10. Alluva leidmine ja väljaõpetamine on alati palju tänuväärsem, kui teha töö ise ära.
11. Kui see, mida teevad sinu alluvad, läheb põhjalikult lahku sinu seisukohast, siis anna neile maksimaalne tegevusvabadus.
12. Ära vaidle pisiasjade üle — pisiasjad vaid segavad tööd.
13. Ära pelga seda, et sinu alluvad on sinust võimekamad, vaid ole selle üle uhke.
14. Ära eales kasuta võimu enne, kui kõik muud vahendid on ära proovitud, kuid ka siis tee seda maksimaalselt viisakas vormis.
15. Kui sinu korraldus osutub ekslikuks, siis tunnista oma viga.
16. Arusaamatuste vältimiseks püüa oma korraldused anda alati kirjalikult.

See «Meelespea» on pärit V. I. Lenini töökabinetist.

TOOMAS VINT

ÜKS ARGIPÄEVADEST

Kuigi Artur pidi alles esmaspäeval käima paaris asutuses, et saada kokku vajalike inimestega — ei midagi keerulist, pigem tühine asjaajamine, elas ta juba nädalalõpul linnamineku paines, kujutluspildis muutus kõik järjest vastikumaks, tegi otse füüsiliselt haiget, kuid ta ei saanud midagi parata, et pühapäevale järgnes armutu esmaspäev.

Öösel ei saanud ta kuidagi und — suu kuivas ja ta käis mitu korda köögis vett joomas ning lõpuks tõusis enda kohta ebatavaliselt vara üles, tõmbas töötoas akna eest kardina ja jäi võlutult silmitsema, kuidas nädalapäevad sadanud vihm ning sombuilm olid ootamatult asendunud päikesest särava kevadehommikuga, kus vihmapiisad sätendasid alles hiljuti tärgranud rohul ja sõstrapõõsad õitsesid kristallõites. Artur naeratas endamisi, tatsas kööki, määris saia peale võid, lõikas juustukillukese, mälus suutäit kaua ja mõnuga, siis lükkas lahti akna, kust jahe õhk talle vastu paiskus ning tavatult vali linnulaul teda heldima pani. Milline võrratu ilm, pomises ta vaimustatult, läks tagasi töötuppa ja istus kirjutusmasina taha.

Artur kirjutas romaani — juba kolmandat kuud ootas, et seesmine pinge vabaneks ja ta oleks võimeline tegema päevas viis või kuus lehekülge; nii lootis ta igal hommikul, aga laused ei voolanud, romaan ei hakanud tööle, kirjutamismõnu asemel oli higine piin, joovastuse asemel sundus; vahel tegi ta lõpmatuseni lõike ümber, püüdis leida seda ainsat lauset, mis sisaldaks õiget tundetooni — võtit kõige järgneva jaoks, aga kuulis üksnes ärritavat kõrinat, kui ebaõnnestunud ridadega paberilehti masinavõlli vahelt välja rebis. Seegi kord istus ta kirjutusmasina taha tulvil ebamäärast ootusärevust, lisaks mõlkus tal meeles öösel nähtud unenäokatke, mida ta tahtis kui paljulubavat kujundit tekstis ära kasutada.

Keeranud puhta paberilehe masinasse, tahtis ta keskenduda, aga pilk rändas nagu iseenesest läbi aknaklaasi raagus õunapuudele, kaskedele, paplitele, pärnadele, ebamäärast värvi plangule, mille taga kaks täpselt ühesugust tumesinist vihmamantlit kandvat inimest näisid vestlevat. Naisterahvas oli nooruke, pigem tütarlaps, mees seevastu viiekümne ringis. Nad vaatasid aeg-ajalt vasakule, nagu oodates, et keegi veel sealtpoolt tuleb. Vaatepilt oli varase hommikutunni kohta veider — tavaliselt ruttasid kõik elektrirongile, aga neil ei paistnud kiiret olevat. Mõne minuti pärast jalutasid nad edasi, jäid uuesti seisma, ja siis tabas tütarlaps Arturi uuriva pilgu, õigemini märkas teda aknast välja vahtimas, ning Artur arvas nägevat tütarlapse olekus mingit hämmingut, ehmatust, isegi kartust.

Aga nüüd tööle, kamandas Artur, ning hakkas tippima: *Ja kõik on siin sama nagu aasta või kaks või isegi mitu aastat tagasi; midagi pole muutunud, kuigi inimesed on vanemaks saanud, aga see pole märgatav, sest olen vananenud koos nendega. See painav ühetaolisus teeb närviliseks, võtab vähemagi lootuse ja paneb mõtlema, et viis aastat tagasi oli samasugune ilm — kindlasti väga soe, taevas juba lõunast saadik pilvine, aga vihma veel ei saja, ainult hilissuve sääsed pinnivad väga valusasti verd.*

Ta oli kirjutanud lõigu, selle masinast välja tõmmanud, kokku kägardanud ja paberikorvi saatnud. Jälle tuli põrnitseda hommikuvalgust peegeldavat puhast paberilehte. Tumesinistes vihmamantlites inimesed olid selle aja sees uuesti tagasi liikunud, nüüd nad vaidlesid, žestikuleerisid; äkki keeras tütarlaps mehele selja ning hakkas kiiresti minema, mees võttis peast sonimütsi ja viskas selle raevukalt asfaldile, mõne hetke pärast ta kummardas, korjas soni üles ja vaatas nagu andekspaluvalt akna poole, mille taga istus Artur, kes parajasti laskis peas lennelda lausekatketel, mis olid kohmakad, pidetud, abitud, tundetud. . . Kaunis punase kõhualusega lind lendas sirelioksale ja tumesinises vihmamantlis mees seisis tänaval.

Ta mõtles: on suurepärane hommik, on kevad ning lõpuks ometi läheb soojaks: päikesepaistelisel hommikutel on oivaline paljajalu kastemärjas rohus jalutada — ent need olid üksnes masinlikud mõtted, mis pidid varjama temas järjekordselt levivat saamatustunnet ja pettumust. Korruga hakkas sinises vihmamantlis mees jooksuma, see oli veider tippival sammul jooksmine, oli nagu jooksu paroodia. Seina taga kostis voodinaginat — naine oli üles ärganud ja kohemaid tuli Arturile meelde, et peab täna paari ametiasutusse asju ajama minema, ning järsku ta tundis, et on väsinud, on lõputult väsinud ja pole mingit mõtet täna end tööle sundida.

Urve oli voodist tõusnud, kord astusid ta jalad üsna lähedal, siis kaugesid, liikusid ühtesoodu mööda põrandat: laua juurde, kapi juurde, peegli juurde, siis hääbusid sammud sootuks ja kostis lapse pahur hää, mis vaheldus Urve range hääletooniga, ning Artur istus ainiti aknast välja vahtides, ilma ootusärevuseta oodates, nagu lootes juhusele, et midagi seal väljas ikkagi juhtub — et sinistes vihmamantlites inimesed tuleksid tagasi, et trummide mürtsudes marsiks mööda puhkpilliorkester, et taevast laskuks puude vahele sinipunase langevarjuga langevarjur. . . Ta ootas. Säärane on siinne elu, mõtles ta.

Seitsme aasta eest olid nad selle majalobudiku ostnud, kolinud linnast ära, sattunud üleöö puude vahele, roheluse sisse ja algul nad ei suutnud kuidagi kohaneda pingevaba ning vaikse ümbrusega. Esialgu tuli askeldada — naine aias, tema maja kallal; sedamööda, kuidas nad harjusid, hakkas nende ind vaibuma, järjest rohkem vajalikke asju jäi tegemata, agarus tundus selles paigas ülealusena — rohtaedade peidus olid majad, mille elanikke võis harva näha, tavaliselt

hommikuti joosti elektrirongile, muul ajal valitses siin kummaline par-
gimeeleolu. Üsna nende lähedal kerkis uus elamu, mis iga aastaga sai
ainult pisut rohkem valmis; algul tundus Arturile, et selles ehitustempos
on midagi loomuvastast, ent paaril viimasel aastal, kui maja oli juba
niikaugel, et pealtnäha jäi üksnes akende ja uste ettepanemine ning
viimistlustööd, mida aga ikka veel ei tehtud, hakkas ta selles majas
nägema veidrat sümbolit, mis andis ainet filosoofilisteks mõtisklusteks.
Mõnikord, kui neile sõbrad külla tulid ja paljusõnaliselt kiitsid rahu-
likku ümbrust, ta ainult vaikis ning tabas end tihti salapärasel,
teadjal ilmel muigavat.

Viimasel ajal käis ta linnas üksnes siis, kui see oli tõesti mööda-
pääsmatult vajalik.

«Ma arvasin, et sa töötad,» kuulis ta selja taga Urve häält.
Naine oli tuppa tulnud ja silmitses, kuidas ta käsipõsakil aknast välja
vaatas, ning ilma et ta oleks pruukinud pead pöörata, teadis Artur,
kuidas abikaasa uksepiidale toetudes seisab, võis lugeda ta mõtteidki,
sest Urve arvas mingi põikpäise järjekindlusega, et ta töötab ainult
siis, kui kirjutusmasin vahetpidamata klõbiseb — küllap taoline mulje
oli kinnistunud abielu algaastatel, siis kui ta töölt koju tulles kohe
kirjutuslaua taha istus ning oli võimeline öö jooksul kümnekond
lehekülge kirjutama. Ent need toredad ajad said mööda — endisest
lõõmast paistsid järele jäänud olevat üksnes hingitsevad tukid.

Artur sõnas suusoojaks midagi kauni hommiku kohta ja ei viitsinud
naisele sajandat korda seletada, kuidas lood selle töötegemisega
tegelikult on.

«Ma hakkan nüüd minema,» ütles Urve, «ja ma loodan, et sa pole
unustanud, kus täna ära käima pidid.» See oli öeldud kuivalt, ametli-
kult, see tähendas, et ta pidi ilmtingimata linnas asju ajama; see
tähendas, et kui ta täna neid korda ei saa, siis tuleb. . . mis? Parem
seda mitte ette kujutada. Õigem on säilitada kodurahu ja ta vastas
reipalt, et asi saab kõige paremal viisil ära korraldatud.

«Siis käi veel poes, arvatavasti tulen ma täna hiljem,» ning
Urve oligi läinud. «Saab tehtud!» hõikas ta naisele järele, aga samal
ajal arutles nukralt, et oleks hommikul pidanud voodisse jääma,
kaebama kurguvalu üle, ütlema, et on külmetanud ja tunneb end
kehvasti, ja siis oleks tal põhjust lükata linnaminek mõne päeva võrra
edasi ning ta oleks saanud rahumeeli tööd teha. Naine läks aknast
mööda, aga ei lehvitanud nagu vanasti, ei vaadanud ta poolegi,
kiirendas ainult sammu, ja kui tänavale jõudis, hakkas jooksmas.

Kindlasti jõuaks ka ilma jooksmata, mõtles Artur loiult, ja kui
ei jõuakski, siis võib järgmise rongiga sõita, ning üleüldse peaks ta
kodus istuma.

Kui laps oli alles väike, jäi naine paariks aastaks koju. Arturi jaoks
oli see õnnis aeg, mis sai aga kiiresti otsa. Vabakutselise ebastabiilne
sissetulek nõudis lisa, sellest lihtsalt ei piisanud elamiseks, ja ega
naine eriti ei ihaldanudki kõõgis askeldada. Nüüd oli Artur vaba-

kutseline koduperenaine. Kirjanik-koduperenaine — kui ehk ametinime paremini kõlama panna.

Kirjutusmasinas oli puhas paberileht, mis sundis taga, piitsutas. Väljas ei toimunud midagi meeliköitvat ning Artur kinnistas pilgu masina klahvistikule. Ma pean, kordas ta kümme korda, ning alustas: *Issand, kõik on sama — räägivad, muusika mängib, lõputult räägivad, kuigi nad on viis aastat samu lauseid vahetanud ja laused on kulunud nagu riie; kui valguse poole sellest läbi vaadata, siis märkab kõhedusttekitavalt selgesti, kuivõrd hõredaks see kangas on muutunud. . .*

«Isa, ma tahan süüa,» — seal oli nüüd laps, kellel uni lõplikult ära läinud. Ta tahtis käratada, et teeb tööd, ja palub end mitte segada, aga mõttelõng oli niikuinii katkenud, selle sõlmimine oleks hea hulk aega võtnud, ja lisaks tundis ta ise hommikust näljapitsitust.

Esimesel hetkel külmkapi sisu teda ei inspireerinud — piima oli pudelipõhjas üsna vähe ja sellest oleks saanud ainult natukene mannaputru; mune ta praadis eile ja üleeile, aga siis jäid ta silmad peatuma seaprae jäänustel ning ta tundis tõelist loomingulist puhangut: kartulisalat, muidugi. Artur pani munad keema ja asus kartuleid hakkima. Akna taga varitses kass põõsa all keksivat lindu, ta põrutas aknale, lind tõusis lendu ja kass saatis tema poole imestunud-vihase pilgu.

«Ma ei taha kartulisalatit,» venitas laps, kes oli kööki tulnud.

Midagi kihvatas temas: «Sa sööd seda, mida antakse!» põrutas ta. «Ja ma olen sulle vähemalt tuhat korda öelnud, et ilma sussideta ei käida külma põranda peal.»

«Ära siis sibulat sisse pane,» palus laps allaheitlikult.

Ta mõtles, et ikkagi paneb, kujutledes, kuidas hiilib oma töötuppa, hakib salaja laua all sibulat, poetab selle vargsi salati sisse. «Kas saad juba susse jalga panema!» käratas ta maruvihasel.

Vaimustus sellest, et tal õnnestub lapsele midagi huvitavat anda, oli mööda läinud, minema pühitud, ja Artur mõtles tuseselt, et kümneaastane tüdruk võiks hoopis ise endale süüa teha — nii oleks täiesti loomulik, ent kohe, kui ta lapsel midagi teha käskis, sai alati vastu sõnadetulva: mul on kiire, vaja õppida, ma ei jõua. . . Ometi kulus enamik ajast kõhuli kušeti peal raamatute lugemiseks, ja Artur mõtles heldinult — täpselt nagu ta ise lapsepõlves, ning oli juba ammu loobunud tütre töökasvatusega tegelemast.

Artur võttis ämbri ja läks kaevule vett tooma.

Mis, kas te võtate kaevust vett! hüüatasid nende külalised imestunult, uskumatult, lausa kohkunult. Ah, teate küll seda mu meest. . . ütles naine häbenedes, et neil pole majas veevärki, ja «teate küll» tähendas, et see mees pole võimeline midagi korda saatma, mis puudutab majapidamistöid. Aga meil on hea tuttav, kes töötab. . . ütlesid ühed hiljutised külalised. . . seda asja on nii lihtne korraldada. . . Artur pani ämbri maha ja istus kaevuraketele: täna ta pidi seda asja korraldama — otsima mingist asutusest tuttava tuttava üles, temaga

kõik üksikasjaliselt läbi arutama, siis teise asutusse minema, avalduse kirjutama, ning seejärel pannakse nende kööki läikiv veekraan ja lumivalge valamü, kustkaudu solgivesi tema kaevu voolab. . .

Kui nad käisid esimest korda maja vaatamas, oli ta kohe kaevust vaimustatud ning armastas kaevu mingi salajase kirega. Talle meeldis põhjatuna näiv sügavus, kust suvel rõsket jahedust õhkus; puust võll, mille pinda olid aastate jooksul peopesad poleerinud; ta nautis müstilist nõksatust, mis eelnes vett täis saanud ämbri raskustundele; ta ei väsinud kuulamast kaeblikult kriuksuvat heli, kui sügavusest vett üles vinnas; ning kui vahel juhtus, et ämber keti küljest lahti tuli, võis ta mõnuledes seda hulk aega kaevukassiga õngitseda, kuni lõpuks õnnestunult haakis ja üles tiris. Kaev oli täiuslik organism, oli omaette isiksus, ning kaevuraketel võis istuda ja mõtiskleda, kaevuga sai rääkida. . . ent nüüd taheti, et ta oma kaevu ära tapaks — põhja betooni ja bituumentit täis valaks, kaevurakked põletuspuudeks saeks.

Ta oli salati valmis seganud, jälginud, kuidas laps seda isutult näksis; nad istusid üks ühel, teine teisel pool lauda ja vaikisid tüli üleskiskuvalt, siis tõusis ta nagu muu seas, läks lapse tuppa, kus nägi voodi peal peaaegu tühjaks söödud kompvekipakki. Arturis kihvatas nõrdimus, ta otsustas, et teeb lapsele kõva peapesu, aga kohemaid loobus sellest, sest kujutas liigagi hästi ette sellele järgnevaid sõnu, hääletoone, näoilmeid; ta lõi käega, sõi sõnatult oma salati, koristab laua; laps ohkas kergendatult, nagu oleks pääsenud ei tea mis raskest tööst.

Mõnda aega oli majas vaikne. Artur istus kirjutusmasina taha ja klõbistas teksti: *Roosa, roosa mere ääres istusid eit ja taat ja kuldkalake küsis, mida nad elult soovivad ja taat ütles ja eit ütles. . .* Nüüd mõtles Artur, et vähemalt lapsele jääb mulje, nagu teeks isa tõsimeelselt tööd, ta muigas iseenda üle ning kirjutab: *Eit soovis majasse veevärki, taat soovis kirjutada paksu-paksu romaani. . .* Lapse toas lahvatas muusika mängima, Artur ootas, millal täisvõimsus peale keeratakse, tõmbas siis sügavalt hinge ja läks seletama, et ta teeb tööd, teenib selle tööga raha, mille eest ostetakse süüa, rõivaid ja diskoplaate. «Ah soo,» ütles laps.

Artur otsustas, et nüüd lihtsalt peab kirjutama korraliku lõigu — ei saa ju last petta, võtta valskusega talt lõbu muusikat kuulata, laps tuleb ümbritseda vaikusega, mida perioodiliselt täidab kirjutusmasina kondiklõbin, mis tähendab, et isa kirjutab rahatähti, millega saab osta ja osta, ning kirjutusmasin hakkaski klõbisema: *Kas olete kunagi vaadelnud magavat inimest? Loomulikult raputate pead. Küsite, milleks? — milleks mul on tarvis silmad punnis vahtida kedagi, kes puhkab; see on igav, ebahuvitav. Jah, tõepoolest te pole magajaid vaadelnud, olete üksnes silmad üle libistanud, tõsisemalt juurdlemata selle üle, mis parajasti teie vaatevälja sattus, olete aastate jooksul lihtsalt harjunud vahetevahel mõnda uinujat nägema. . .*

Ühtäkki kõlas lähedalt vinguv, närvidest läbilõikav undamine,

siis ühtlane mürin ja jälle vinguv heli nagu karjatus. Artur taipas, et naaber on hakanud puid saagima, ta proovis käsi kõrvadele surudes müra summutada, ja silmade ette tuli pilt, kuidas teravate hammastega ketas tungib puu ihusse ning pritsib puu verd laiali; aedlinna rahu oli nüüd hulgaks ajaks häiritud, olematuks muudetud — võigas heli võimendus võimatuseni, tegi pea tühjaks, nüsis tahte ja viis Arturi lõplikult endast välja.

Ta otsustas, et käib hommikupoolikul linnas ära, õiendab seal oma asjatoimetused, ja pärastlõunal, kui laps koolis, saab ta rahu ning täiusliku töömeeleolu. Ta tundis veidrat kergendust, et ei pea lähemate tundide jooksul ridagi kirjutama.

Magamistoas võttis ta pardli, istus peegli ette ja nägi paaripäevase habemetüükaga kaetud lõuga, silmade all kotte, sügavaid vagusid otsaes; nägi halliseguseid juukseid, ruudulist särki, millel paar nõöpi eest puudus, kulunud hommikumantlit. . . see oli eemaletõukav välimus ja ta mõtles õudusega, et just säärast tüüpi peavad ta naine ja laps iga päev vaatama, ainuüksi ta ise pole end nagu siimaani märganud. Välimus nagu paadialusel, sopajoodikul, pätil — ta hakkas automaatselt situatsiooni kirjeldama: Ühel päeval asub naine oma meest tähelepanelikumalt vaatlema, kõik see, millega ta on harjunud, saab ootamatult uue tähenduse. Tal läheksid justkui silmad lahti — mehe rāpakas väljanägemine reedab sisemist lodevust; saabub pingeline, paljutki otsustav hetk, milles mehe armetu välimus on nagu katalüsaatoriks tõsistele lahkhelidele.

Arturile meenus teda noorpõlves innustanud kujutluspilt kirjanikust: hallipäine sirgeseljaline härrasmees, kes kannab läikivat musta kuube: kirjanik hoiab ühes käes kõvera varrega piipu, teisega toetub massiivsele kirjutuslauale, mille fooniks on kõrged nahkköidetega raamaturiulid. Kujutluspildis pidi olema kõik suurejooneline, elegantne, aristokraatlik. Ta lubas endale, et hakkab vähemalt ülepäeviti habet ajama, ja korraga ta oleks väga tahtnud teada, kas Urve panebki ta välimust tähele. Kas naine üleüldse armastab teda veel. Ta polnud ei tea mis ajast selle üle juurelnud.

Artur sai linnaminekuks valmis ja nüüd peegeldus peeglist vastu siledaksaetud lõug, ja kui rõivadki olid vahetatud, polnud väljanägemisel eriti viga — pilgus tõsidust, vahest nukrustki, huuled tahtekindlalt kokku pigistatud. Vaata, et sa kooli minnes ukse korralikult lukku paned, ütles ta lapsele; ära elektripliiti ega triikrauda sisse jäta, manitses ta last, ja oligi toast väljas varakevadise päikese käes. Tüdruk lehvitas talle aknast, ta viipas vastu ning südamesse sigines hele tunne.

Ta oli viimaste nädalate jooksul istunud päevade kaupa kirjutuslaua taga ja näinud, kuidas pakaseilmad leebusid ja lumi hakkas sulama, kuidas valged laigud jäid kõhnemaks, lõpuks kadusid sootuks ja eelmise aasta kulu alt punnitasid end välja ererohelised kasvud. Selle aja sees oli romaanist saanud küll valmis nelikümmend kuus lehekülge, aga töö tammus paigal ning ta aimas, et peab needki

leheküljed uuesti kirjutama. Tal oli vastik enesetunne, nagu ta poleks kõigi nende päevade jooksul mitte midagi teinud, seisis endistviisi nullpunktis, üksnes ähmaselt teades teed lõpulauseni, mis kõlas umbes nii: *Ta tõdes hirmutava selgusega, et tema elus ei saa enam midagi muutuda, et järgmine päev, nädal ja aasta on äravahetamiseni sarnased eilse, möödunu, olnuga. . .* See pidi tulema romaan mehest, kes püüab võidelda igapäevasuse rutiini, valmis olemise, lõpliku väljakujunemise vastu; ta lahutab end osadeks, püüab meeleehtlikult muutuda, saavutada uus, täiuslikum tasand, aga lõpuks on ta ekselnud ainult ringjoont mööda ja leiab end olevat täpselt samas, kust alustas.

Ent miskipärast Artur ei osanud seda romaani kirjutada.

Jaamahoones magas ühe pingi peal helesinises määrdunud jopes noormees. Tema kaks kaaslast jõid midagi väikesest pudelist. Kõik kolm paistsid olevat alkoholist ära piinatud, aga väljas säras päike, inimesi seisis platvormil ja laskis päikesel näo peale paista, Artur märkas teiste seas tuttavat arhitekti, aga selle asemel et juttu ajama minna, tõmbus ta ajalehekioski varju, kus teda näha ei võidud. Üks jaama akendest oli lahti ning sealt paistis, kuidas keegi naine vehkis kätega, hüples, painutas keha, nagu kummardusi tehes. Segaseks läinud, käis ehmatav mõte Arturil peast läbi, kuid kohe taipas, et seal tehakse kõigest tootmisvõimlemist — tubliit korraldatud elu: kell seitse tööle, kell üksteistkümme harjutusi tegema. . . platvormil ootavad inimesed sirutasid kükkasendis käed ette ja lõpetasid paigalmarsiga — vasakparem, ning klaveri metalselt kõlava lõppakordiga saigi etendus läbi. Linna poolt tulev rong sõitis mürinal mööda, tõkkepuude taga ootas ridamisi autosid. Pika preestrihabemega mees kandis kaht võrgutäit tühje pudeleid poe poole.

Artur seisis luitunud linnamaja sissepääsu ees ja luges asutuse nime-tust — mustal plaadil olid helehallid tähed, mis moodustasid sõnu, sõnad moodustasid nimetuse, mida võis lugeda, aga mida võis ka mitte tähele panna, ja ta pööraski sildiga majale selja ning hakkas huupi mööda tänavat minema. Ta ei tahtnud, ta lihtsalt ei saanud praegu inimesi näha, nendega rääkida, manada näole asjalikkuse ilmet, naeratada sõbralikult, suruda kellegi kätt. Ta jalutas ja mõtles, et ega selle asjaajamisega mingit tuld takus pole ja pealegi sai tänaseks talv lõplikult läbi.

Pool aastat oli märkamatult käest kulunud, üksnes igapäevased toimetused, kirjutamispiinad, ilma eriliste tulemusteta laua taga istumine — ei mingeid seesmisi ega väliseid puhanguid, lausk ükskõiksus kõige vastu, praadimine väga aeglasel tulel. Ta aimas, et on jõudnud piirini, nähtamatu tõkkeni, millest peaks julgelt üle hüppama, aga selleks pidi ta saama mingi impulsi, mis raputaks teda ja ärataks üles unelusest. Artur kaalus, kas mitte võtta kirjutusmasin ja sõita kuskile võõrasse linna, jalutada mööda tundmatuid tänavaid, piki inimtühja mereranda, päevade kaupa mitte kellegagi rääkida, tunda

valusat üksildust, võtta endalt võimalus raamatuid lugeda, telerit vaadata, koduseid majapidamistöid teha; pingestada päevad ainult kirjutamisele, lasta kõigel muul olematuks muutuda ja jääda oma romaaniga kahekesi. Ta ei tahtnud praegu kaalukausile panna argimuresid, päevatoimetusi, eluoluga seotud probleeme, ta tahtis vähemalt natukene aega olla mõttega, et sõidab juba homme, ülehomme; ta jäi bussipeatuses seisma, astus liinibussi ja sõitis.

Bussiaknast paistis meri. Kaugemal kiirgas lahtine vesi, aga kalda ääres valendas jääsupist. Valged laevad peegeldusid vees, linn oma tornide ja hotellidega oli varjutatud sinise vinega. Artur tajus kummalist ärevust, just nagu oleks ootamatult pähe turganud mõte mere äärde sõita millegi uue algus, et juba see lühike veerandtund, mil ta bussi tagumisel platvormil loksus, lahendab tema jaoks nii mõnegi probleemi ja ta saab lahti krambist, mis on ta ühe koha peale halvanud.

Artur jalutas läbi hämara mereäärse männisalude ja jõudis randa, kus ühekorraga oli ta ümber helevalge — päike peegeldus vastu liivalt, peegeldus jäätükkidelt, pajuurbadelt, rannaahoone valgetelt seintelt, kajakatelt. Ta ümber oli kohutavalt palju õhku ja sätendavat valgust.

Hiljaaegu lahvas tema ees samasugune hele valgus ja avarus. Oli korraga midagi liialt suurt ja võimsat, teda valdas meelega, et see, mida ta näeb, ei saa temasse ära mahtuda, ta vastuvõtuvõime on liiga piiratud, kitsas, ta on mõistetud jääma üksnes hämaruse piirile, seal maa külge kasvama, raidkujuks muutuma. See võis olla unenäohetk, võimalik, et ta nägi seda läinud ööl, võimalik, et kunagi varem. Artur lähenes veepiirile ja jäi hulgaks ajaks mereavarust vaatlema. Oli tuulevaikne ja ta tundis, kuidas päike hellalt soojendas, hulga aja pärast hakkas ta aeglaselt mööda liivaranda edasi jalutama. Valge putka juures mängisid esimesed päevitajad vollet, neid oli kümnekond ja nende hõiked, pallimütsatused ning alasti kehad oleksid nagu aastaaega ennetanud. Taevas seisis otsekui kinnikleebituna mõni üksik valge pilv ja üsna Arturi lähedal sumas merre vanem naine. Paarikümne meetri kaugusel ta sukeldus, ainult pea nagu hülgepea jäätükkide vahel.

Ta mõtles, et see on imeline eesmärk, suurepärane võimalus elamiseks. Teha midagi, mis esimesel pilgul tundub ebatõenäolisena, ületada ühe ropsuga tavalise inimese võimalused — ronida mööda siledat seina üles, saada Nobeli preemia, vehkida korra kätega ja tõusta õhku nagu lind.

Liivakaldast väljaulatuval männijuurikal oli mõnus istuda. Artur võttis kaabu peast, nõõpis krae lahti ja ta ei pruukinud praegu vaevelda romaani pärast — selle paarisaja lehekülje pärast, mille ta peaks sellel aastal kirjutusele esitama. Rand oli praegu inimtühi, ainult kaugemal üksikud talisuplejad, jalutajad, pallimängijad. Rand oli veel süütu ja puhas, rand alles kosus, et mõne nädala pärast

kattuda inimkehadega, praadida liha ja rasva, lasta endasse vajuda tuhandete jalajälgedel. Kevadine rand oli uhke ja kaunis nagu kompromissitu looming, mida ei ahista mitte mingisugused kaalutlused. . . Artur mõtiskles nukralt, et ta oleks seekord pidanud hakkama kirjutama hoopis teist romaani, mille aine tal juba kümme aastat meeles mõlkus, aga ikka ja jälle polnud ta julgenud selle kallale asuda. See oleks tulnud mahukas töö, võimalik, et ligi tuhat masinakirjalehekülge, mis aga oleks tähendanud vähemalt kolme-nelja pingelist kirjutamisaastat; ta lohutas end, et järgmiseks võtab selle kindlasti ette, seniks. . . ta polnud eriti veendunud, kas leiab ikka võimalust — ta ei taibanud, kuidas ta oleks sel perioodil rahaliselt ots otsaga kokku tulnud: mahuka romaani kirjutamine tähendanuks nelja ilma igasuguse sissetulekuta aastat. Küllap seepärast ongi romaanide keskmised pikkused paar-kolmsada lehekülge, arutles ta mõrult, kirjanik peab ju millestki elama. Artur oli lugenud, et Isaac Asimov kirjutavat viiel kirjutusmasinal, igaühe vahel eri teos. . . ent tema enda võimed, temperament ja loomelaad võimaldasid ainult ühele jutule keskendumist — ta ei suutnud mitut tööd korraga teha, samuti nagu abielus oli ta monogaamne, ta isegi ei osanud ette kujutada, kuidas peaks end jagama Urve ja siis veel mõne sõbratari, armukese või liignaise vahel. Ta eksisteeris nagu lõplik aineosake. Ta ei tahtnud olla majaperemees, kojamees, veevärgitööline, elektrik, ehitusmees, koduperenaine, koristaja, kokk, aednik, sibi, autojuht, lapsehoidja, seltskonnainimene. . . ta soovis olla ainult kirjanik, pühenduda jäägitult oma kutsele ja saavutada täiuslikkus.

Ta elaks kuskil aguli kandis, vana puumaja toauberikus, kus tal oleksid seinad täis raamatuid, siis veel paar tooli, magamisase ja ei midagi rohkemat. Tal polekski muud vaja, peaasi, et ta saaks olla oma aja peremees, võiks sõita kuskile, kui tahtmine tuleb, magada, kui selleks tuju, mitte midagi teha, kui midagi teha ei taha — ta ei peaks mitte kellegagi arvestama, ja ta kirjutaks surematuid teoseid.

Säärane nägi välja ta unistus, sellisena ta kujutas end ette viisteistkümmend aastat tagasi, ning siis algas märkamatu allakäik. . . Allakäik? . . . Veider küll, inimeste silmis oli see hoopis ühiskondliku positsiooni kättevõitmine, kirjanduslik karjäär, tunnustus. Vastupidi, kõik sootuks vastupidi ja elu otsekui ainult teiste jaoks: perekond, kodu, karjäär. Teil on ilus kodu, öeldakse; teil on kena perekond, öeldakse; te olete tuntud kirjanik, öeldakse. . . Ja kõik toimus mahedalt, loomulikult, sujuvalt — tal ei tulnud pähegi end milleski kahtlustada, ta kogus tõsimeelselt maja ostmiseks raha, läks poodi ja ostis endale ilusa kaabu, ostis kauni kohviserviisi, kinkis naisele pulma-aastapäevaks armeenia gobelääni. Oli täiesti tavaline elu, asised mured, argised päevad ja nüüd oli tarvis kirjutada üks väike romaan, et saada raha ja et selle eest midagi osta, kuidagi elada. Hinges oli raske ja ebamugav. Talisuplejad ronisid jäätükkide vahele ja ta oli nende peale kade.

Artur sõitis otseteed koju, polnud enam mingit tuju veevärgiasju ajada — küllap ta luiskab midagi Urvele ette ja käib mõnel teisel päeval ära. Teda ahistas praegu inimeste nägemine, aga pungil täis bussis inimesed tõuklesid, söimlesid, tegid labast nalja, kaunis päikesepaisteline päev oleks nagu väljaspool neid või teises maailmas, ja ta tundis alles siis vabanemist, kui jälle kodupeatuses maha astus.

Toidupoe ükselt peletas pikk järjekord tagasi pöörama, aga ta aimas, et küllap on letil midagi erilist ja sättis end siiski ootama. Müüdi kanamaksa. Arturi silmade ees kangastus, mida kõike sellest saab teha: praadida, smoorida, purki panna või pasteeti valmistada, ning toidumured oleks mitmeks päevaks murtud. Järjekord venis ja venis, lõpuks oli jäänud ainult paar inimest, kui müüja riisus viimase kastipõhja jõupaberkotti. Arturil polnud nõrdimustunnet kuskile peita — ligi kolmveerand tundi asjatut seismist! Ta tundis, kuidas näost punaseks läks, justkui oleks keegi talle kõrvakiilu andnud, ta oleks tahtnud otsekohe poest välja marssida, aga ta pidi midagi õhtusöögiks võtma ning lonkis hajameelsel ilmel mööda müügisaali, vahtis vitriini pandud võõramaiseid-mereseid kalu, kuni ta pilk lootusrikkalt suure ookeanikala sabatükil kinnistus.

Artur istus jälle oma kirjutusmasina taga ja vahtis aknast välja, jäi mulje, nagu polekski vahepeal midagi juhtunud, otseku ei oleks aeg edasi läinud. Majas valitses rahu — laps koolis, naine tööl. Artur kuulatas mõnuga vaikust ja kummaline erutus, mis oli teda mererannas vallanud, hääbus hubaseks kodutundeks. Talle lihtsalt meeldis istuda oma kirjutuslaua ääres, ühtesoodu aknast välja vaadata ning oodata, et ühtäkki plahvatab peas mõni suurepärane idee, ja ta ei tahtnud enam kuskile sõita.

Istunud tunnikese, läks ta kuuri puid tooma. Kuurid olid kaunikesti lagunenud, lasksid vihma läbi, need oleks pidanud juba ammu maha lõhkuma ja uued ehitama, aga ta teadis, et paari lähema aasta jooksul ta seda tööd ette võtta ei saa. Seinä ääres hakkas talle silma võrkkiiige, ta harutas selle naela otsast maha ja sättis suvisele paigale. Ongi üks talv üle elatud, mõtles ta kergendustundega, lükkas hoo sisse ja kiikus.

Õhk hakkas jahedamaks muutuma, taevas värvilisemaks. Artur läks tuppja ja tegi tule pliidi alla. Suveni oli veel hea hulk aega, aga juba ta teadis, et peab ka selle suve halastamatu järjekindlusega tööd tegema, ja ainuüksi see mõte rikkus tal hulgaks ajaks tuju.

Kui kartulid olid keemas ja kala ahju küpsema pistetud, keeras Artur teleri lahti ja vahtis tusasel ilmel, kuidas suurel lõbusõiduaurikul said inimesed juhuslikult kokku, armusid ning pärast mõningaid viperusi leidsid teineteises kauaihaldatud õnne. Kõik nagu muinasjutus. Kunagi oli tal tahtmine kirjutada muinasjutte täiskasvanutele, ta juurdles kaua, mismoodi need välja peaksid nägema, ja lõpuks sai kohkudes aru, et peaaegu kogu kinotoodang ongi pesuehtsad muinasjutud, kus ikka ja jälle saavad kangelased oma katsumuste

eest rikkaliku tasu. Asi kaotas tema jaoks võlu. Ta ei osanud oma juttudele õnnelikke lõppe teha. Või ei tahtnud?

Telefon helises ja Artur kuulis Urve häält, mis rääkis, et koosolek kestab veel ning pärast lähevad nad Ilmari sünnipäevale. Õhtusöögiks on meil täna ahjukala, ütles Artur meelitades, nagu naist koju peibutades. «Eks ma püüan nii ruttu tulla, kui saan,» sõnas Urve ja lisas: «Katsu lapse koolipluus ära pesta, see on juba nädalapäevad tal seljas olnud.» Artur tahtis juba toru hargile panna, kui naine küsis, kas ta linnas ikka käis. Nüüd pidi valetama, et veevärgimees oli komanderingus ja üks homme saab asjad korda aetud. Kui kõne otsa sai, kirus ta ennast — ta oleks pidanud hoopis rääkima, et too tuleb alles mitme päeva pärast.

Artur kattis laua kahele, ja veel enda peale pahane olles riivis keedetud peeti, aga kui ta seda hapukoorega segas, taipas ta, kuivõrd mõttetult on säärast salatit teha, sest keegi peale ta enda seda nende peres ei söö. Ta muigas: nagu kirjaniku looming, mida keegi ei loe. Ta püüdis säherdust raamatut ette kujutada: toimetajad, kriitikud, tsensorid — kõik maitseksid ainult paar lehekülge, ja kuigi teaksid, et teos on sama kasulik kui peedisalat, paneksid nad raamatu läbi lugemata kõrvale. Ent vaatamata kõigele liiguksid ikkagi kuuldused, et tegemist on geniaalse teosega, ja iga endast lugu pidav kirjandushuviline sätib selle oma raamaturiivis aukohale.

Laps tuli koolist — pahatujuline, ninatark, valmis igale sõnale kümmekest vastu ütleva. Ta proovis lapsega naljatlevalt rääkida, koristas tooli peale visatud mantli nagisse, huvitus, mis põnevat koolis juhtus; pikapeale laps leebus ja nad asusid sööma, tüdruk võttis isegi suutäie peedisalatit ning õdus perekonnaidüll oli loodud. Ta läks isegi niikaugele, et lubas, kui pühapäeval juhtub ilus ilm olema, siis sõidavad nad kõik koos linnast välja kevadet vaatama, ja nad hakkasid vaimustunult plaane pidama, kuhu võiks sõita, aga korraga muutus laps kurvaks, pisarad valgusid tal silmadesse ja ta ütles, et tahaks endale väga koera saada, ning Artur pidi jälle mitme-mitmekümnendat korda seletama, et nad ei võta koera, sest kuidas ta mõtleb loomaga toime tulla, kui ei suuda isegi oma tuba korras pidada, pealegi kui nad tahavad suvel kuskile kaugemale sõita, siis pole kedagi, kes koera eest hoolitseks.

«Aga millal ema koju tuleb?» küsis laps ikka veel silmi vesistades.

Artur ütles, et emal on töö juures tegemist — koosolek ja ametiasjad ja pärast ta peab veel ühe töökaaslase juurde minema, kust saab alles üsna hilja koju. Seda kõike kõneldes mõtles ta äkki, mis mulje tegelikult lapsel temast endast on. Selge, et ema teeb tähtsat tööd, teda peavad ametiasjad kinni, aga samal ajal tolgendab habeme-tüügastes isa nurgast nurka, istub tundide kaupa aknast välja vahtides või askeldab köögis. Ta ei uskunud, et tema eluviis lapses erilist aukartust ärataks.

Päev hakkas õhtusse jõudma, Artur oli koristanud laua, pesnud

nõud ja silmitses nüüd raamaturiiuleid, vahtis raamatute pealkirju ning püüdis selgusele jõuda, mida ta tahaks praegu lugeda. Silmade eest libisesid mööda autorid ja nende raamatud — kirjanike esimesed katsetused, tähtteosed, bestsellerid, lettidele seisma jäänud romaanid, jutukogud, Nobeli preemiaga auhinnatud looming, ühepäevakirjandus ja klassika; tema lemmikraamatud ja raamatud, mida ta kunagi ei kavatsenud lugeda; seitse raamatut, millel oli tema nimi peal — tema viieteistkümne aasta vaevad, kannatused, uneta ööd, joobumus, armastus, vihkamine, rõõmud ja kannatused, vaimustus, pettumus, ahas-tus, tüdimus, lõbu, mure. . . tema viieteistkümne aasta elu, ja ta teadis, et iga autori nime taga oli täpselt samasugune komplitseeritud lugu, aga see ei takistanud teda mõnda raamatut lugedes iiveldust tundmast ja viimasel ajal kartis ta endale lugemispettumust valmistada. Talle tuli äkitselt meelde ühe kolleegi kunagine raadiointervjuu, kus too ütles, et loeb igal aastal paar korda «Võlumäge». Seda kuuldes pidas Artur peenikest naeru: küll ikka see mees oskab uhkelt liialdada, ent nüüd tundis ta, et on samale tasemele jõudnud, ja käsi sirutus nagu iseenesest Thomas Manni järele.

Kui Artur magamistuppa läks, tundis ta end tühjaksväänatuna. Nagu kalts, mõtles ta; kell käis alles üheteistkümne peal, vanasti sai sel kellaajal tööle asutud, hommikueeli vaimustusest õhetades voodisse heidetud. Ta puges kibedalt ohtes teki alla ja pähe tuli loid teadmine, et Urve on kellegi sünnipäeval lõbutsemas, küllap ta naljatab, naerab, vahest edvistabki. «Võlumägi» jäi lahti tegemata, ta kustutas tule ja teadis, et järgmine päev tuleb täpselt samasugune — hommikul varavalges kirjutuslaua taha, kus ta ei suuda kuidagi keskenduda, kuna teda piinab mõte, et peab minema linna mingisse asutusse, kus peab kellegagi rääkima, midagi korda ajama. . .

Toas valitses pimedus, ainult tänavalaterna kauge kuma pani kardina müstiliselt helendama. Artur oli juba korraks suigatanud, kui ühtäkki virgus — teda hakkas piinama millegi olulise tegemata jätmise tunne. Närvid, rahustas ta ennast, need on kirjutamata leheküljed, mis mind kummitama tulevad; ta püüdis nüüd vägisi uinuda, aga järsku pani omaette vandudes tule põlema — neetud koolipluus, naine oli tal palunud lapse pluusi ära pesta! . . . Temas kihvatas raev: kas Urve mõtleb nüüd viimase kui kodutöö tema kaela sokutada. Kas tõesti ta oma naine ei saa aru, et kirjutamine on t ö ö, mis nõuab vaeva, aega ja energiat. See, et ta mingis ametiasutuses ei istu ja laua taga aega surnuks ei löö, ei tähenda veel seda, et ta koduorjaks peaks muutuma!

Artur heitis selili ja põrnitses hulk aega solvunult lage, äkki ilmus ta näole muie, mis varsti laiaks naeratuseks venis, veel valitses majas unine öövaikus, aga siis tõusis Artur voodist, võttis hommiku-mantli ümber ja läks tõtlikul sammul oma töötuppa. Ta keeras kirjutusmasinasse puhta paberilehe ja maja täitva klõbina saatel hakkas kirjutama:

JALMARI ÕNNELIK ABIELU

Te olete kindlasti juhtunud nägema, kuidas selvesöökklasse tuleb abielupaar — sale, moodsalt väga lühikeseks lõigatud juustega naine, kes tavaliselt kannab elegantset pükskostüümi, mida ehib triibuline lips, ja mees, kes on pehme ja ümar nagu kakuke, aga te ei mäleta kunagi, mis tal parajasti seljas oli, sest ta on juba oma olemuselt nii silmatorkamatu. Nõndaks: nad tulevad söökklasse, naine istub laua taha ja hakkab keskendunult oma küüsi silmitsema, mees seevastu seisab järjekorras, valib roogasid, kannab need naist kenasti ümmardades lauale. Te muidugi vaatate neid ja mõtlete esimesel hetkel, et näed, kus kena abielupaar, aga kui olete veidi järele mõelnud, siis hakkab mehe orjameelne käitumine teile vastu, saate nõrdimusega aru, et midagi on maailma asjades põhjalikult viltu vedanud ja äkki te tahaksite tolle mehe tualettruumi kutsuda, et talle seal oma kihelevate sõrmenukkidega mehelikke kombeid õpetada, aga te olete korralik kodanik ja üksnes vahite põlglikult, kuidas mees pärast sööki agaralt nõusid koristab ja need pesuruumi letile kannab.

Mehe nimi on Jalmar, tal on kõrgem tehniline haridus ja ta töötab ühes pealinna tehases. Instituudi viimasel kursusel hakkas talle meeldima koolikaaslane, kelle nimi oli Vanda, ja kohe pärast diplomite kättesaamist tegi ta Vandale abieluettepaneku. «Hästi,» ütles Vanda, «ka minul pole su vastu midagi, aga kuna me oleme nüüd mõlemad insenerid, siis lepime kokku, et kodused tööd ja tegemised olgu meil kenasti pooleks jagatud.» — «Loomulikult, mu kallis,» ütles Jalmar õhinal, «see on kahekümnenda sajandi lõpuaastatel iseenesestmõistetav.»

Nendest sai tore abielupaar. Vanda sünnitas kiiresti kaks tüdrukut ja hakkas seejärel ühiskondlikus liinis karjääri tegema. Ta päevad olid askeldustest tulvil, vahel rahmeldas vaeseke hilisõhtuni välja. Jalmar seevastu oli rahulikuma temperamendiga, ta tegi oma tööpäeva ära, ja kui kell kukkus, seadis ta sammud kiiresti kodu poole. Asjatult proovisid sõbrad teda enda seltsi kutsuda. «Ei, ma pean lapsed lasteaiast ära tooma,» ütles Jalmar; «Ma ei saa, peab poes käima ja pesumajas ja keemilises puhastuses,» ütles Jalmar; «Ma ikka ei tule, Vanda saab pahaseks,» ütles Jalmar.

Aastad möödusid ja nende õnnelik abielu üha kestis. Koduses tööjaotuses olid nad võrdsed, ainult Vanda, kelle ühiskondlik koormus järjest suurenes, oli Jalmarist peajagu võrdsem.

Ühel suurepärasel päeval, kui Jalmar oli poes järjekorras seisnud, toidukotid koju tassinud, toad märja lapiga üle võtnud, praadinud ja vaaritanud, laste kõhud täis söötnud, seejärel nõud pesnud ja laste koolipluusid puhtaks küürinud ning lõpuks puruväsinuna voodisse heitnud, tundis ta äkki kõhus imelikku liigutust. Esialgu ta ei pööranud sellele erilist tähelepanu, silmad olid tal väsimusest kinni kititud ja uni hakkas tulema. Ent veidi aja pärast kummaline

liigutus kordus — ta sees sõna tõsisel mõttes liigutas end miski. Korrapealt oli nüüd uni läinud ja Jalmari hinges pakitses rahutus — mis siis, kui ma haigeks jään? Kuidas Vanda saab ilma minuta kodutöödega hakkama? Talle tuli meelde, et oli juba hulk aega tagasi tundnud iiveldust ja üksvahe ilma nähtava põhjusega oksendanud. Järsku on mul vähk? arutles ta ja tillukesed higipiisad pärlendasid ta otsaesisel. Ent siis püüdis Jalmar end rahustada: tavaliselt vähihaiged kõhnuvad, aga tema on viimasel ajal hoopis märgatavalt juurde võtnud, pidi isegi uued püksid ostma, ja isu oli tal nii hea, et see teda ennastki imestama pani. Ta katsus oma kõhtu — ei, see küll ei saanud vähihaige oma olla. Kõht oli kenasti punnis, pringilt ümmargune. Jalmar tõusis voodist ja silmitses end peeglist ning korraga kangastus ta silmade ees täpselt analoogiline pilt «Tervishoiu käsiraamatust», ainult selle peatüki nimi polnud «Vähktõbi», vaid hoopis «Rasedus».

Jalmar oli rase. Uudis levis kulutulena üle maailma. Lehtedes ilmusid mahukad kirjeldused nende perekonnast, eraelust, ilmusid lugematud pildid Jalmarist, Vandast ja nende kahest armsast koolivormis lapsest. Naisliikumine juubeldas: lõpuks ometi on saabunud täiuslik sugudevaheline võrdõiguslikkus. Arstid tahtsid Jalmari kohe haiglasse paigutada, et saaksid pidevalt ta organismi iga funktsiooni uurida, ent Jalmar keeldus kindlasõnaliselt; ta ütles, et ega selle tühja asja pärast elu seisma ei saa jääda ning tal on vaja kuni sünnituseni Vanda ja laste eest hoolitseda.

Oli käsil viimane kuu, aga mida lähemale sünnitusaeg tuli, seda süngemaks Jalmar muutus. Teda painas järjest rohkem mõte tütardest, ta kujutles, kuidas need suureks kasvavad ja abielluvad ja nende meelest on ülimalt loomulik, et kodutööd abikaasade hooleks jäetakse. Küllap hakkavad ka nende mehed sünnitama, mõtiskles Jalmar abitult. Ta oli aru saanud, et võib oma tütreid täielikult naiselikest rõõmudest ilma jätta, ja ei uskunud, et ta sinna midagi enam parata saab. Painav teadmine kasvas koletislikuks, ja kui Jalmarit sünnitusaali veeretati, ei teadnud keegi aimata, milline julm otsus noore isa peas küpsenud oli.

Kui Urve hommikupoole ööd sünnipäevalt tuli, leidis ta Arturi töötoas õnnelikul ilmel magamas. Kirjutusmasina kõrval lebasid täistipitud paberilehed. Soo, mõtles Urve, tal on töösoon lahti läinud ja homme ei saa teda enam mingi võimuga veevärgiasja ajama. Eks ma käi siis ise ära, otsustas ta leplikult ning kattis mehe tekiga kinni.

KALJU SOA

Valge lind

Valge lind vallutab taeva,
lennates, lenna-
tes kodumaad
kaema,

vat hullu ja hurja valget lindu,
noka kes surub
kurjalt puu
rindu,

kus aedade rüpp on viljadest rase
ja põld oma ande
veel lahti ei
lase,

jättes sinna punased haavad,
haljad need oksad
et veriseks
saavad —

põllu serval kus hoiab püsti
üksik pihla-
puu kõrget
büsti,

ning tema tiivult langeb hulgi
suuri ning peh-
meid valgeid
sulgi

tõustes tõrksalt taevale vastu —
vaadake, vaada-
ke pihlasse
lasku-

langeb neid üle taeva palge,
valged on aiad ja
põldki on
valge.

Valge lind taas kodu on kaemas.
Taas rahu on maa peal.
Taas tähed on
taevas.

Vaatan aknast:

nöörile tõmmatud pesu
laperdab tuule käes,
püüab tõusta lendu,
tahab lahti,
ära,
minema —
jääb nöörile
tuule kätte laperdama,

kuni naine
ülени valges,
pihlakobar suus,
päästab pesu
nööri küljest lahti,
laob korvi sisse,
läheb ära,
viib minema.

Sügis

Kirves käes, seisab õues
vana mees, raiub puid.
Kuid päev on õhtule jõudnud.
Väsimum puudutab luid.

Mees tusaneb, tuigub aeda —
ka aed on vana ja raamas —,
näeb, et kreegid on küpsed
ja õunad on valmis saamas,

jääb magama pärnapuu alla,
habe täis kärjemett.
Toonela poolt tuleb tuvike,
nokas tilgake vett.

Elulugu

Ma ühte kojameest tundsin,
ta uulitsad puhtad hoidis
ja õue peal lillesid kasvatas
ja kummutil Raamatut hoidis;
hoidis naist, kuid naine läks lipakaks,
hoidis tütart, kuid raisku läks seegi
ja poeg läks Isamaad teenima,
kui surnd pole, teenib veelgi.
Nägi mees, et elu on pees,
end peldikus ülesse poos.
Nüüd põrgus põlevad koos.

Kass ja koer

Kass kõnnib hoopis omapead,
ei sõna kuula sugu.
See jätab soovida, kas tead,
kuid tal ei ole häbi.
Vaat koer on teine lugu.
Kui nõuad, tasa nurgas sööb,
kui käsid, hambad sääرده lööb,
kui lubad, poetab käbi.
Ja teie, narrid, küsite,
misjaoks ei saa nad läbi.

HASSO KRULL

*

Suur suvi. Kibuvitsad lõhnavad.

Maa nagu vetruv padi, nagu tohutu suur kõht; olen temaga üks, aga ei tea, kuidas.

Pikk vaarikapunane vaip, mida mööda ma lähen üle mere. Lained löövad kokku loojangu kohal.

Pisikesed nimetud puud kohisevad. Meri, tagasihoidlik, kohiseb natuke kõvemini.

Seisan kaldal, vaadates vastaskalda poole.

*

Õhtu. Piklikule tumesinisele lumele LASKub loojangu oranž tigidus.

kuu kes rohelise kullese
kudus, ise kadus

mind vaatab, piidleb, ah, valge kõhualusega KASK!

Kampsun annab sooja, kaitseb kliima eest.

Värvilise lume, pakase hõbeda eest.

Andekas talv!

— Heida siristavva tulle see,
külm, oi palav on mu kodus

kuu kes rohelise kullese

mind vaatab, piidleb, ah, valge kõhualusega KASK!

Ahi kõeb soojalt ja valgustab mu rasvast nina.

Kuninglik talveuni, barokne,

baldahhiiniga,

kuldsete, mehhaaniliste, idamaiste

lindudega,

illusionistlike maastikega.

Salamõrvvari unenägudega varustab mind andekas talv.

*

Millise lõhnaga pimedas on
roos, nagu nooruke surm.

Marjapõõsaste niisked eemaletõukavad varjud,
tänavalatern ja pilvetagune kuu,

mingi linnu hää, kõlatu kui vesi.
Ühegi kõrgema, ühegi madalama toonita.
Pikk ühetasane sirin. — Kuu
mõtteta, nähtamatu naeratus.

*

Väiksed tuviõunad, kahvatage
ahastusest, tuul on murdnud kõik
kreegioksad! Koeranaeri mage
roheline mahl ja pirnilõik

vaagnal kihisevad tigidusest,
pilv on tõusnud metsalatva, suur.
Viinapuu, näe, kuivand koerakusest.
Nagu määrdund pats üks männijuur

varba ette ajab ennast kühma,
punetades. Vahtralehepraht
lubab jätta kukerpuuderühma
äikse pehmeid varjusid ning kaht

paberkotti. Minnes läbi pargi
näen, et pingi najal seisab luud,
tööline on võtnud aiahargi,
kitkub peenrast kõhna sarapuud.

*

Välisukse prõmatades kinni äkki näen
õunapuuoksa, mis ulatub pimedusest
laualambi valgusvihku. Varasuve tükike
üksindusse puhkend.

Oo hambapasta maitset! Mentool,
münt, plastmass,
kalliskivid. Suu hõngab kui
küpressi jahedat varju.

Peagu oleksin juba kaotand
elektrivalguse. Tühja, sinise, poova
juhtmete võrgu.

Oleks ehk olnud

rõõm näha päikest katsumas puude latvu;
või siis tunda roosat tūmisevat
pimedust hapralt valgustavat
kuud hinges.

VIKTOR LIZUNOV

UNISTAJA

Ta oli väikene, hall ja igav. Tööl oli ta argine ja asjalik, tänaval märkamatu. Tema marsruut oli teada — kodust tööle ning töölt otse koju; vahel harva ka poodi.

Aga mida ta kodus tegi, jäi kõigile mõistatuseks. Ühed arvasid, et piinab naist, teised, et peab vannis siga, kolmandad, et kirjutab salakaebusi. Nende vastakate arvamuste tõttu teda haletseti, põlati ja ignoreeriti. Ent see oli ärateenimatult ebaõiglane nagu inimeste suhtumine kaasinimesse ikka, sest midagi sellist, nagu arvati, ta ei teinud.

Naist tal ei olnud; vann oli, kuid ilma seata. Viimane arvamus oli küll osaliselt õige, ent ainult selles osas, et ta kirjutas. Ta kirjutas romaani. Ei, mitte avaldamiseks (säärast mõtet polnud tal pähegi tulnud), vaid iseendale.

Koju jõudnud, riputas ta mantli varna, kangutas kingad jalast, torkas varbad tuhvlitesse, tassutas tuppa, istus kirjutuslaua taha tugitooli — ja ohkas sügavalt. Alles siin tundis ta end vabalt, alles nüüd sai ta hakata elama tänast päeva, ja mitte nii, nagu keegi teine-kolmas kusagil ette oli kirjutanud, mitte nii, nagu pidi, vaid nõnda, nagu ta ise soovis.

Tema ees laual lebas sulepea ja pakk puhast paberit, temast vasakul teine pakk, aga juba täis kirjutatud. Ta võttis sulepea, silitas hellalt tühja valget lehte, mis nagu võlumaailma värav tema ees pärani oli, ja kribis oma ilusa käekirjaga sinna esimesed read.

Kadusid lamp ja laud ning argihall üürikasarmu — tema ees avanes kogu kättesaamatus oma värvide, lõhnade ja häältega; avanes ta ise, ta tundmused, soovid, unelmad — nii julgelt veidrad, nagu ta neid ilmsi enesele iial poleks sõندانud tunnistada, sest ta ei lugenud seda, mida kirja pani. See ei huvitanudki teda, tähtsam oli kirjutamine ise, ainult kirjutades ta elas.

Ta pulss kiirenes, laup tõmbus niiskeks, pupillid laienesid ja ninasõõrmed võbelesid närviliselt. Sõnad, terved jõed sõnu voolasid sulepeast paberile, täites selle äärest ääreni. Üks leht teise järel rändas täiskirjutatute virna. Paber ta käe all kord ohkas, siis punastas ja sulepea kord naeris, kord kiristas hambaid või nuttis kaastundest selget tinti. Mehe sõrmed tõmbusid krampi ning ta laubal paisus ähvardavalt soon — ta elas.

Äkki kajas vaikselt korteris uksekell. Nagu õhuhäire läbistas see tirin mehe maailma. Sulepea kopsatas lauale ja, hullumeelse pilk silmis, tormas mees ust avama. Vaene gaasikontroll pidi äärepealt roosi saama ja üksnes kogu oma mehisust kokku võttes sõandas ta sisselaskmist paluda.

Peale kontrolli lahkumist lohmas mees tagasi oma laua juurde, et kokku traageldada nii jõhkralt lõhestatud elu. Ent laua ääres tõmbus ta kangeks nagu vastne kipskuju õhu käes, sest pilt, mis talle avanes, oli kurvem omaenese matustest: laual vedeles vaid paar lehte ja puruks visatud sulepea — ülejäänud, nii täis kui puhtad, olid kõik tõmbetuulega läbi lahtise akna pimedasse porisesse õhtusse lennanud.

Mees läks akna alla, vaatas õhe ja ta silmanurgis läikles tänavalaterna valgus. Naaberkorteris laulis Elton John:

Oh, Georgia, lead me
through your heartlands.

Ah Elton, Elton, mida sa ka tead...

VAHEND

Temast haarasid suured tugevad käed. Nuga tungis kiljatades ihusse, rebestas kudesid, löikas läbi sooni ja kõõluseid; valuplaksatusega katkesid noa teele jäänud närvid. Lõpuks murti ta jalg.

Nürid käärid tungisid kõhtu, nahk nende ees vajus kahele poole kui muld adrahõlma alt; sooled tiriti välja, venitati, sorteeriti ning jaotati vastavalt skeemile. Jäsemed naelutati laua külge ja ühe käeluu ümbert eemaldati lihased.

Valu, mis algul oli olnud nii terav kui erepunane värv, tuhmus pikkamööda lainetavaks tuikamiseks, mis valgus mööda keha laiali nagu soe tihke vedelik. Keel oli kurku kinni kuivanud, aga ta ei märganud seda enam, sest nüüd asuti aju kallale.

Laud sulgusid hirmust ja valust pungis silmade üle, süda löi paar korda ning seiskus; üks jalg tegi veel tükk aega tuta-tuta, ent siis ajas temagi end sirgu ja jäi vagusi.

Kell helises vahetundi — katse oli seks korraks lõppenud.

VALENTIN KUIK

NAER

Bussist väljudes vihkas Heinrich kõiki kaasreisijaid: kõiki neid, kes irveid varjates olid ta häbi ja alanduse tunnistajateks. Pea trotslikult püsti, jäi ta kõnniteele seisma nagu oodates, et kohe tullakse temalt vabandust paluma või juhtub midagi muud erakordset — midagi sellist, mis võtab rinnust valusa surve, verd mürgitava sihitu viha. Kuid tuisust hämaral tänaval ei juhtunud midagi: ekspress kadus tulesid vilgutades lumepöörisesse, end äkkvihas sirgu ajanud inim-

väärikus vajus külmakartlikult kõssi ja Heinrich sumpas läbi hangede koju, kipitav solvumine kurgus.

Trepikojas oli külm ja kõledalt valge. Ta rapsis end lumest puhtaks, tõusis kohmas sõrmedele puhudes neljandale korrusele. Kõik taskud läbi sorinud, leidis ta trahvikviitungi, leidis ka pileti, mille otsimiseks tänitav kontrolör talle bussis enam aega ei andnud, kuid võtit polnud. Ta seisis suletud ukse taga, keerutas ärritusest niiskete sõrmede vahel kortsunud paberilehte, mis veel veerand tundi tagasi oleks võinud kaassõitjate silmis ta hea nime päästa, kõnelemata kahest rublast, ja tundis, kuidas laug tema tahtest sõltumatult tõmb-
lema hakkab. Ta püüdis rahuneda, kuulas tuisu hootist rabinat ja mõtles, et elus tuleb ikka kõik kätte väikese hilinemisega nagu see piletki ja alati, kui on lõpuks olemas see, mida me äsja kogu hingest soovisime, selgub, et tegelikult on see juba tarbetu, et tegelikult vajame me sootuks midagi muud. Võtit polnud.

All paugatas välisuks, keegi tuli jalgu lumest puhtaks trampides trepist üles. Heinrich viskas kägardunud paberitüki kõrvale, andis kella, ootas ja andis uuesti. Seekord vajutas ta nupule pikalt, mingi sadistliku rõõmuga, teades, et televiisori ees istuv naine elab praegu läbi võõraid kirgi, rõõme ja naudinguid — kõike seda, mida mono-
toonselt kulgev abielu talle enam ammu ei suutnud pakkuda.

Heinrich vajutas nupule nii, et sõrmel hakkas valus, ega jätnud ka siis, kui kuulis kiirelt tümpsivaid samme lähenemas. Naine paiskas ukse valla, libistas põgusa pilgu üle ta räsitud välimuse, jättis ukse sulgemise Heinrichi hooleks ja läks lääpasõtkitud susside patsudes tagasi sinakalt helendavasse tupp.

Heinrich vaatas luitunud hommikumantli all raskelt õõtsuvaid puusi, jämedavõitu sääri ning meenutas imestusega, kuidas kõik see oli talle tundunud nii kordumatu ja kaunina, et omandas mõneks ajaks elu mõtte.

Köögis õhtust süües mõtles ta, et naine ei õpi kunagi korralikult toitu valmistama ja see on üks põhjustest, miks nende abielu on hall, mage ja võrtsitu nagu pruunistamata jahust soust.

Kui ta kohvi jõi, tuli naine kööki, viskas lauale toosi tikke ja ütles:

— Terita neil otsad ära!

— Milleks?

— Poisil läheb homme koolis tarvis.

— Milleks?

— Ei tea... Ei öeldud...

Naine läks ust paugutades vannituppa, kolistas šampoonipudelitega, pesi kuristades hambaid, ronis vett pritsides vanni.

Keha tuimast ärritusest krampis, jõi Heinrich kohvi vastumeelselt lõpuni ja istus mõnda aega akna all, vaadates kasvava tusaga, kuidas vastasmaja katusel vilgub hoiukassa reklaam. Ja ometi oli ta kunagi näinud sama naist merest tulemas, vormikalt ümar päevitunud keha piiskadest sillerdamas. Millal see oli ja kas üldse oli?

Heinrich tundis korraga meeletut iha visata taldrik vastu seinu puruks, purustada kõik kuivatusrestile laotud nõud, peksta mõlki kastrulid, pilbasteks mööbel, televiisor, aknad... Selle soovi mahasurumisest tekkinud jõuetu raev ja meelega panid ta hingeldama, oimudesse lõi nüri valu, kurku tõusis piinav klomp, mida ta kuidagi ei suutnud alla neelata. Ta puistas tikud lauale, võttis sahtlist noa — ainsa, mis selles majapidamises korralikult lõikas. Esimesed tikud murdusid, ta pani noa kõrvale ja püüdis kätega nägu hõõrudes rahuneda.

Milleks on tema esimeses klassis õppival pojal tarvis teritatud tikke, ja kui neid tõepoolest on tarvis, siis oleks ju ka võidud öelda, kumb ots teravaks teha, sest ilma väävlita pole need ju enam tikud, vaid lihtsalt tarbetud pulgakased.

Heinrich ei suutnud leida mingit põhjendust, mis sellele totrale voolimisele mõtte oleks andnud. Ka tehases oli ta aastate jooksul valmistanud tuhandeid detaile, tundmata huvi, kus või milleks neid hiljem kasutatakse, kuid see oli tema töö, muud ta ei osanud, selle eest maksti talle raha, mida neonkiri soovitas hoiukassas hoida, ja kui seda tehti, siis oli tema töö ilmselt kellelegi vajalik.

Nuga oli muidugi lootusetult nüri, kuid siin ei saanud ta kedagi süüdistada ja sellepärast pidi ta sellega leppima ja ennast vaos hoidma. Ettevaatlikult laastukesti lõigates püüdis ta mõista, milleks küll teritatud tikud vajalikud võivad olla, taipas, et nende abil saavad lapsed kastanimunadest või plastiliinist igasuguseid loomakesi teha — ühest toosist jätkub jalgu kaheteistkümmenele elukale, kaks tikku jääb varuks —, ja sellest teadmisest hakkas tal kergem.

Tema pojal oli kätt, fantaasiat ja nutti — muidu poleks ta heasse keelekallakuga kooli pääsenud — ja lõpuni aus olles pidi Heinrich tunnistama, et eelkõige oli see muidugi naise teene, kes juba varakult näis poega mitte ainult selle kooli, vaid üldse mingi teistsuguse elu jaoks ette valmistavat.

Heinrich ei teadnud, milline see teistsugune elu on. Tema ja ta naise elu algas igahommikuse trügimisega täiskiilutud bussis, kus õnneks polnud kunagi kontrolöre, ja lõppes õhtuse järjekorras seismise ja televiisori ees istumisega. Sekka tulid puhkepäevad, pühad, kvartalilõppude meeletu rabamine ja suvine puhkus, mille esimese poole nad veetsid tavaliselt tehase puhkekodus — samas, kus Heinrich oma tulevast naist kohtas —, teise poole aga suvilas maad kaevates. Siis tuli sügis ja kõik algas otsast peale.

Sügisele mõeldes meenus Heinrichile, kuidas nad oma poega esimesel päeval kooli viisid. Poiss oli astunud tähtsalt ja väarikalt, nagu teades, et nüüdsest on vanemate kõik lootused temaga seotud; naine oli lilled ostnud, soengu teinud, nägi üle hulga aja üllatavalt kena välja ja Heinrich oli mõelnud, et paljudes asjades ei ole naine temast mitte ainult ettenägelikum, vaid ka targem.

Kooli lähedal oli ta näinud oma kunagist klassivenda seltsimees

Vasilit koos abikaasa ja koolivormis tütrega ametimasinast väljumas. Nad olid muu rahvaga ühinenud ja viimased sadakond meetrit jalgsi läinud. Auto jäi restorani kõrvale ootama, autojuht süütas ülema lahkudes sigareti, puhus suitsurõngaid ja vaatas möödujaid.

Trepil oli Heinrichi pilk Vasili omaga kohtunud, ta oli rõõmsalt noogutanud, kuid klassivend ei tundnud teda vist ära. Hallis oli Vasil kätelnud tuntud sportlase-olümpiavõitjaga, ta naise ja järeltulijaga. Siis oli nende juurde rutanud rõõmust särav kooli direktor, vanemaid laste esimese koolipäeva puhul õnnitlenud ja avaldanud lootust, et need ei ole lastele kooli valikul eksinud.

Piduliku aktuse ajal, kui lauldi ja lilli kingiti, oli ta Vasilile vastust saamata veelgi noogutanud, kuni naine oli teda müksanud ja sosistanud:

— Ära ometi poe, kullake... Inimesed juba vaatavad.

Ta oli ka ise märganud iroonilisi pilke ja muigeid, tundnud, kuidas kael ja nägu õhetama löövad, ning kõik edasine oli muutunud selgeks piinaks. Keegi ei teadnud ju, et ta on Vasili klassivend. Mälestusena poja esimesest koolipäevast kerkis kusagilt sisemast veel nüüdki üles piinlikkustunne.

Teritatud tikkude rivi laual pikenes, ta oli käepideme läheduses leidnud ühe teravama koha, mis päris kenasti lõikas, ja ta tundis, kuidas ebameeldiv pinge kehast kaduma hakkab. Oma esimest koolipäeva meenutades mõistis ta, et elu on tublisti edasi läinud, muutunud rikkamaks ja võimalusterohkemaks, kuid küllap paljus ka varasemast märksa keerukamaks.

Nemad Vasiliiga alustasid haridusteed väikeses maakoolis ilma lilled ja koorilauluta, koduteel peeti naaberküla poistega kivisõda, kakeldi ja... Heinrichile meenus, et sel ajal oli klassivennal isegi hüüdnimi. Ta pani noa kõrvale, püüdis mälus möödunud aegu ja asjaolusid taastades seda meelde tuletada, kuid päevastest ärritustest vaevatud aju oli kiuslikult tõrges.

Vannitoas puhkis ja solistas naine, sahis dušš, äravoolutoru imes peenelt korisedes vett ja korruga meenus kõik.

Esimese tunni ajal, kui haudvaikne klass, kaelad pikal, vaatas, kuidas kikivarvule tõusnud poisike tahvlile A-tähte kirjutab, kostis pikk kaeblik heli: väike Vasil oli ülemäärasest pingest peeretanud. Nüüd seisis ta tahvli ees, kriiti hoidev käsi reetlikult kangestunud, ega suutnud delikaatse õpetajanna leebetele korraldustele vaatamata ei pöörduda, ei kohale minna. Sellest päevast alates hakati teda Puuksuks hüüdma ja võimalik, et see lapsepõlves suure avalikkuse ees saadud trauma — klassis oli tookord üheksa õpilast — oligi piitsaks, mis teda sundis elus ülespoole trügima. Midagi tänasest seltsimees Vaselist oli temas muidugi ka enne seda halenaljakat juhtumit, sest klassi ette kippus ta ise ja ka tähte püüdis ta kõrgemale maalida, kui kasv seda lubanuks.

Teadmine, et ta võib nüüd Vasilit ka teise nimega nimetada, pakkus Heinrichile suurt lohutust, parandas meeleolu ning vana koolivend tundus neid ametiredelil lahutavast vahemaast hoolimata päris oma poisina. Sarnad seesmisest naerust tukslemas, voolis Heinrich tikuotsi ning mõtles, et arvatavasti tegelevad nii ta endine koolivend kui ka olümpiavõitja praegu sama asjaga, sest õppeasutus, klass ja vanematele antud kodune ülesanne on ju samad. See teadmine liitis, tekitas ühtekuuluvustunde ja soovi laste nimel kõigile kõik andeks anda.

Võib-olla ei tundnud Vasil teda esimesel koolipäeval tõepoolest ära, ja kust võiski ta kodupaigas käimata teada, et väikesest kolka-külast pole mitte tema ainsana pealinna tulnud. Kuid poja esimesel koolipäeval üleelatud häbi tegi veel praegugi haiget ja seda meenu-tades tuli Heinrichile pähe idee, mis teda ennastki kohutas: astuda kooli lõpuaktusel koos oma naise ja juba täiskasvanud pojaga Vasili, tema naise ja tütre juurde, sirutada käsi ning öelda:

— Tere, Puuksu.

Ta teadis, et vaevalt tal selliseks sammuks julgust jätkub, kuid võimalust kui sellist ei saanud keegi temalt ära võtta ja . . . kes teab. Temal polnud ju midagi kaotada. Nüüd oli Vasil tal alatiseks peos, kujutluspilt sellest, kuidas vana klassivend äkki rahva silme ees oma kätteõpitud väarikuse kaotab ning uuesti peeru lasknud poisikeseks muutub, aga nii elav, et ta noa käest pillas ja õlgade vappudes naerma puhkes.

Ta naeris nii, nagu ta enam ammu polnud naernud: kätega kõhtu hoides, hädavaevu toolil püsites, tundes, et enam ei jaksa, ja samas soovides, et see naer kunagi ei lõpeks. Vannitoa uks avanes, kohkunud naine tuli alasti esikusse. Ta tahtis midagi öelda, kuid siis tõmbus temagi nägu muigele ja nainegi puhkes naerma, nagu teadnuks, milles on asi.

Nüüd naersid nad kahekesi: üks pead kuklasse heites, puhtusest rõõsk kõht ja rinnad hüplemas, teine käeseljaga pisaraid pühkides ja õhupuudusest kägarasse tõmbudes. Naise naerus oli kurisevat helinat, erutavat nagu kunagi ammu. Heinrich nägi, et täidlusele vaatamata on naise keha veel sile ja prink, ja äkki tahtis ta seda keha puudutada: sulgeda silmad ja tunda, kuidas keha vastab ta silitavale käele, muutudes üha järeleandlikumaks, leebemaks, tänulikult soojaks . . .

Ta pilku märganud, astus naine tagasi vannituppa ja naeris veel sealgi. Selles naerus arvas Heinrich kuulvat mõistmist ja heakskiitu ning ta mõtles, et kuidas ka poleks, on tal tegelikult naisega vedanud, sest ustavamat sõpra ja seltsimeest ei suudaks ta enam kusagilt leida.

Naer oleks nagu ränga koorma õlgadelt maha võtnud: hinge tõmmates tundis Heinrich, et keha suriseb mõnusalt, on pehmelt soe ja ramb nagu pärast head sauna. Ja korraga meenus talle miskipärast see, kuidas nad kunagi ammu, kui ta veel päris poisike oli, äikese eel kuhja lõpetasid. Isa andis kiirustades viimaseid hangutäisi üles ja

õpetas, kuidas heinad laotada, tema kuulas lähenevat kõuemürinat, sõtkus kuhjavardest kinni hoides heinu ja mõtles hirmu ja kummalise lõbutundega, et kohe lööb pikne ta siin ülal surnuks või siis saab kuhi tipust nii terav, et torkab ta taldadest pealaeni läbi. Siis hakkas sadama, isa viskas maona lookleva kõie üle kuhja, aitas ta alla ja nad jooksid küüni vihmavarju. Pärast, kui ta juba heintel lamas, niiske keha äsjasest pingest tukslemas, ja kuulas, kuidas jäme vihm vastu katust rabiseb ja isa ta kõrval poolkuuldavalt tehtud saadusid loendab; pärast tundis ta hingematvat, lausa joovastuseni küündivat rõõmu.

Tikud said teritatud.

Heinrich pani noa kõrvale. Köögis oli kitsas, halvasti topitud akna vahelt puhus selga, vannitoa ukse alt immitstes auru . . . Kõik oli nagu varem, nagu siin alati oli olnud, ometi tundus Heinrichile, et midagi on muutunud. Ta istus — umbes nii istus ta siin igal õhtul, ainult täna olid mõtted teised — ja taipas korraga, et küllap muutus on toimunud temas endas.

Nokitsedes tikkude nagu munk palvehelmeste kallal oli ta tunnetanud kättemaksurõõmu, hetkelist armuiha ja kusagil kaugel ka võimulust kõigile kõik andeks anda. Nüüd oli ta lõpuks saavutanud mingi tasakaalu, kuid see oli niivõrd habras ja ta kartis seda nii väga kaotada, et ta uue tikutoosi lauale tühjaks puistas ja noa võttis.

MÄRT VÄLJATAGA

Ars Poetica

Aeg on saabund, milles
Sõnad kaotand mõtte,
Mõtte kandjaks saand on
Hoopis nuiahoop
Või ehk musi, aga
Igatahes mitte
Värsist värssi korduv
Tüütu horoskoop.

Millal hakatakse
Saama sellest aru,
Et on vähe seda,
Mida üldse teate;
Mahub roppu sõnna
Kogu mõttevaru,
Mille näilist rikkust
Otsatumaks peate.

Ülikoolgi püüab
Leida sõnaliimi,
Millele võiks püüda
Vaimuärgast noorust,
Kuid ei kõita saa juht-
Kirja ega riimi
Elu tegelikku
Haleveidrat toorust.

Kõigest, millele on
Sõnasilt jäänd külge,
Paratamatult saab
Suudes ringlev raha,
Mille kurss on langev,
Sest talt kleepjat sülge
Ükski imevahend
Ei saa pesta maha.

Sestap tehkem sõnu,
Nii et, kes neid veerib,
Taipaks pikapeale,
Et on saanud petta.
Ja kui sõna nõnda
End kompromiteerib,
Pole elanud me
Tagajärgedeta.

*

Kammid ja su kammipiide
Sädemetejoa elektris
Ja su hommikmantli riide
Sätendavas värvispektris
Sisalduks kui kanget lahust,
Mille toimel soolatilku
Settib olnud meelerahust.

Peepli kaudu näen su pilku,
Mille sõnum kõlab nõnda:
«Kaotad mu, kui nüüd ei vali!»
Soolane on tõik, et mõnda
Elus on, mis pole nali.

*

Ere päev on pingsas purjeheisus
Jäänud peatuma ja aru peab,
Kas on mõtet tulevases reisis,
Mis ta lõppeks sadamasse veab,
Milles hinged surnute kui purjus
Pätid hõikavad ta oma mesti,
Rõõmsad, et ta teekond kiirelt nurjus.
Ei, päev otsustand on igavesti
Kesta, et tas jõutaks ellu viia
Vanded, mida armunud on vandund,
Usaldades ennast üleliia.
Äkki näeb ta, et on juba randund —
Õõ on oma sadamasse paisand
Päeva, kes end unelmaile raisand.

*

Mullas juurenarmaga on põimund narmas,
Mullapinnal kõrrega kõrs kasvab risti,
Taeva all on oksad põimund läbinisti,
Okste vahel ämblik võrke koob, mu armas.
Võrgu sõlmissse on sisse põimitud
Olnud, saabuvad ja kestvad sündmused,
Nii kõik võimalikud kui ka võimatud.
Ühes sõlmes liituvad me tundmused,
Elab seal, kui kõrred närtsind, oksad põlend,
Ikka armastuse aktuaalne olend.

ANN ALARI

*

RÕÕM oli kullakarvaline rebane,
lastetoa suur luksuse, kes unistustest rääkides
peeglist tahtis vaadata.

Keha oli veel kuulekas,
keelitada polnud palju vaja.
Kord-korralt kurvem hää oli
hingepetmisega rohkem kimpus.

*

SOLGI toru haigutusekrambis küljeavast
käis sisse-välja paksureielisi musti ämblikke.
Eriti õhtuti, kui õnnetoomise aeg kätte jõudis.

*

SA ARMASTASID MIND KUI MAJA.
Ja sisse üha rohkem asju tõid.

Mul ammu enam neid ei olnud vaja.

Siis ütlesid, teen endal teise maja.
Ja kahte korraga ei ole lihtsal mehel vaja.

Kui õige sõbrale saaks müüa liigse maja.
Saaks ikka sisse, mälestusi kui on vaja?

MAIMU BERG

TREPID

Trepid seisid ja ootasid. Nad ootasid endale otstarvet, seinu enda ümber, koridore ja ruume, katust enda kohale. Nõnda, ilma majata, ei viinud nad kuhugi, ei toonud kuskilt. Kui maja veel ei olnud, olid sina alles siin. Sa pole kunagi seda maja näinud, mis treppide ümber ehitati. Nüüd on ta valmis ja mina ei näe enam treppe. Kui seinad kerkisid, paistsid trepid veel mõnda aega tühjadest aknaavadest. Siis kaeti aknad paksu läbipaistmatu klaasiga ja treppe ei saanud enam näha. Võib vaadata maja, tema halle siledaid seinu ja tuhmseiniseid krobelisi aknaid. Treppe ei näe me kumbki enam. Sind ei ole, minul aga pole sellesse majja asja. Mul pole lubagi sinna minna. Ukse juures istub valvur ja nõuab luba, mida mul ei ole. Kuidas talle öelda, et ma tuln ainult treppe vaatama?

«Treppe?» küsib ta imestunult. «Meil ei olegi treppe. Meil on liftid. Hoovipoolse seina küljes on tuletõrjeredel, aga see on juhuks, kui maja peaks põlema minema.»

Agas trepid ju ometi olid. Sinagi märkasid neid. Me küll ei rääkinud neist kunagi, aga ma ju mõistsin, et nad sindki ängistasid, need trepid, mis kuhugi ei viinud.

Kord nägin ma sind bussiaknast. Meie buss oli just peatunud. Kas polnud see mitte treppide juures? Sina sõitsid meist autoga mööda. Nägin su kätt käigukangil, su sõrmused läigatasid, kui sa käiku vahetasid, vaevalt näpuotstega käigukangi puudutades. Tundsin su käe kohe ära — pikad peened intelligendisõrmed ja õrn painduv käeranne. Rohkemat ma tookord sinust ei näinudki. Su põlved ja pea kadusid hämarusse, istmetugi varjas juuksed. Agas see olid sina, kuigi ma ei mäleta nüüd ega mäletanud ka siis, kas su auto oli roheline või hall. Ma oleksin su ka siis ära tundnud, kui oleksin näinud ainult su gaasipedaalile suruvat kinganina. Kui mitte muust, siis sinu erilisest liigutusest, mida keegi teine järele ei tee. Tookord kohvikus tundsin ma ju ära ka su kukla, kuigi olin sind seni vaid seljal lehivate juustega näinud. Siis olid sa aga juuksed üles pannud, istusid akna all, näoga päiksesse, ja läbi valguse ning su kohevil juuste sära paistis su kukal ja ma tundsin su kohe, veel enne kui jõudsin silmitseda su selga. See selg oli nukker, lausa õnnetu, kuigi sa istusid sirgelt. Sul pidi olema mingi suur mure. Ma tahtsin emmata su murelikku selga, aga su keha ümber värelevad päikesekiired tõrjusid mind eemale, kaitsesid sind minu kaastunde eest, mida sa ei vajanud.

Kui ma siiski neid treppe veel näha saaksin? Kuhu need peideti? Kes annaks mulle loa neid veel vaadata? Et võiksin sinule mõelda. Silmad? Olid need sul rohelised või pruunid? Milline oli su naeratus,

milline hääl? Mõnikord öösiti enne uinumist kerkib su nägu mulle äkitselt selgesti silme ette, aga ma ei taha teda näha ja ma raputan pead ning pilutan kiiresti silmi, et mitte näha, siis ta kaobki, kustub hämarusse, tühjusse, olematusse, vaikusse, mis on igavene.

JULGUST!

Sa istud pingil, jalad enda alla tõmmatud, ja valetad. Kogu su poos valetab mulle ja su silmad ja rahutult liiguvad käed. Ma ei kuula sind ammu enam, ei teagi, kas sa vaikid või kõneled ikka veel. Ma tean, et sa valetad, ma olen üleni haige su varest, aga piinan ennast edasi ja lasen valetada su kätel ja edasi-tagasi õõtsuval kehal. Silmadesse ei taha ma rohkem vaadata. Miks me kogu aeg räägime? Tasa! Kui ilus on vaikus, suursugune. Vaikus ja liikumatus. Võib ju silmad ja suu sulgeda, keha õõtsutamise peatada, käed paigale jätta ja vale kaob iseenesest, haihtub, sulab vaikusse ja liikumatusse ning pikkamisi täidab vaikuse hääletu mõistmine. Nõnda ongi kõik öeldud. Sina aga räägid ja räägid ja kõigud oma sõnade taktis ja su silmad ja käed liiguvad. Miks sa ei julge?

VAIKUST!

Ma panen kaela pakule. Sellelesamale, millel sa aastaid, aastakümneid meile puud oled lõhkunud. Sina võta kirves ja löö! Siis oleme tasa. Vaikselt. Ainult sa pead lööma nii kõvasti, et teist lööki enam vaja ei ole. Sa lööksid küll, ma tean, aga sa kardad, et ei jõua ühe hoobiga pead kaelast lahutada. Ent teisiti sa ei tohi, tingimus on selline, et ühe hoobiga, ja kui sa seda ei suuda, siis oled sa kaotanud. Ja siis lõõn juba mina. Sellepärast sa ei julge. Aga tahaksid küll, ma tean. Kas pole see viimasel ajal sulle lausa kinnisideeks saanud — üks hoop, üks pingutus, üks eneseületus, üks risk — ja kõige eest on kätte makstud. Me oleme tasa. Üsna tasa.

MÖTLE

Kus ja kellega sa nüüd elad? Kus ja kellega on su mõtted? Kas nad ikka pole veel koos, su elu ja su mõtted? Mis sa siis mõtled? Mida sa õige mõtled? Ela! See ongi elu mõte, kui mõtled, saad isegi aru. Ela ükskõik kus ja kellega, aga mõtle minule, minule, minule.

ILU

Issand jumal, kui ilus sa oled! Kõik on sinus ilus! Mis seal rääkida silmadest, ninast, huultest või väikestest õrnroosadest kõrvadest! Kül-
lap on sul ilus sile magu ja kenad neerud, täpselt ühesuurused, kui

vasak ja parem vastakuti panna, jooksevad servad ühtlaselt kokku. Ka kopsud on sul kaunid, helendavad koralselt ja hõljuvad su hingamise rütmis. Ja su maks — nii puhas, rikkumata, värske! Ning kui veel mõelda soolestikule, kuidas ta veetlevalt põimub, graatsilise maona väänleb! Aga kõige kaunim on su süda, kõige südamekujulisem süda, prink, pakatav, väsimatult nõtk. Kuidas saab sind mitte armastada!

KOMPROMISS

«Pole midagi õudsemat kui käärid,» ütles Madis.

«Mis sa nüüd, palju jubedam on kuu,» arvas Vaino.

«Kõige hirksamad on käärid kuuvalg,» leidsid nad mõlemad. Ja ongi.

NARTSISS

Diana on selle tüdruku nimi, kes üle lahesopi ujub eemal plinkiva majakatule poole. Hääletus, vaiksus, tumedas vees. Ihualasti. Kuidas ta ei karda? Mets on ju kaldal, paks öine mets, aga kes metsas, seda ei või Diana teada, seda ei tea keegi.

Tüdrukud on nii ilusad, kui nad ennast peo jaoks on ehtinud. Aga õhtu ja öö jooksul nad määrduvad, kortsuvad, pulstuvad, muserduvad ja hommikul on nad inetud, jõhkrad, haisvad... Nõnda mõtleb vist Diana, kui ta seal üksinda ujub, ega karda ta metsa ega tema loomi, ei karda inimesi ega lähenevat hommikut. Diana heidab selili ja lebab liikumatult, ainult suu, nina ja silmad veest väljas, ning ta keha ümber hõljuvad ta pikad juuksed. Hommikul läheb ta läbi alevi, juuksed veel niisked, puhas ja puutumata, ning teeäärsetest põõsastest piiluvad teda alevi tüdrukute ja poiste silmad. Diana astub, ta juuksed helisevad tasa, iga juuksesalgu küljes oleks kui väike kelluke, mis tüdruku astumise taktis õrnalt tiliseb. Kül mavärin raputab teda, kui ta põõsastest teiste pilke aimab ja kellukeste hää l värahtab hetkeks. Alevi teisest otsast läheneb mees. Diana ei tunne teda, pole kunagi varem näinud. Kumbki ei aeglusta sammu, ei tüdruk ega mees, nad jõuavad kohakuti ja peatuvad. Kellukeste helin vaikib. Mees tõstab käe, põõsastes karjatab keegi. Kõigest jõust lööb mees Dianale näkku ja kisendab: «Hoor!»

Kellukesed kõlisevad kaeblikult. Abitu tüdruk püüab kätega varjata oma paljast rinda. Mees aga läheb suurte sammudega edasi. Diana seisab ja vaatab talle järele, siis lööb pea selga ja jätkab oma teed. Ikka saadab teda ühtlane kellukeste helin.

MUUSA

Naine nõjatub küünarnukkidega aknalauale ja jälgib taksopeatusse kiirustavat Meest. Naise hingeõhust tõmbub aken ta nina kohal udu-seks. Mees väljas hüppab paari rutaka sammuga taksodeni ja poeb esimesse autosse. Hetkeks välgatab takso lael kollane tuli, takso-meeter hakkab tööle, Mees sõidab minema. Naine on ükski. Õhtuses taevast ripuvad rasked tumedad pilved, otsekui oleks juba sügis, aga ei ole ju veel. Pilvede tõttu läheb täna vara pimedaks, varem, kui peaks. Naine vaatab tühja pilguga tänavale, kus Meest enam ei ole, ja kõneleb. «Mis ma pean tegema, mida ma pean tegema? Mida teha?» kordab ta iseendale poolsosinal, nutuse häälega. Aga ta ei ootagi vastust, ei iseendalt ega hämaralt toalt, mitte kelleltki. Sest tegelikult Naine ju teab, mis tal teha tuleb. Ta läheb rõdule ja korjab pesu ära. Loobib asjad üle rõduukse tuppa, kerib pesunööri kokku, paneb pesupulgad nõõri otsa. On ka viimane aeg. Pikkamisi kukuvad rõdule vihmapiisad. Naine läheb tuppa ja korjab laialipillatud pesu põrandalt üles. Ta silub linad ja käterätid sirgeks ja paneb need kenasti kokku. Ka pesu ja öösärgid ja kleidid. Siis läheb ta kööki, laotab köögilauale vana baikateki ja paneb triikraua sooja. Nukra häälega lööb seinakell. Kui see vait jääb, teeb vaikus Naisele haiget. Ta läheb uuesti tuppa ja paneb raadio mängima. Keegi räägib temaga raadiost. Manitseb ja veenab. Naine ei arvesta manitsust ega usu veenmist. Või vastupidi. Ta triigib edasi.

«Ah, Härra, ütelge ometi, kas te armastate mind?» sosistab Naine ja ta põsed õhetavad triikimise kuumusest.

«Kuidas võib Teid mitte armastada?» vastab Härra. Härra on kaval, ta vastab Naise küsimusele omapoolse küsimusega.

«Aga siiski, kas armastate?» ei jäta Naine Härrat rahule, vajutades ise kõvasti triikrauale — kortsud laudlina seest ei taha siledaks minna, kuigi lina on parajalt niiske.

«Muidugi armastan ma Teid,» vastab Härra võidetult. «Armastan juba ammu.»

Aga siis ei ole Naisel Härralt enam midagi küsida ja Härral ei ole Naisele enam midagi pihtida ning ta kaob olematusse.

Kõige viimasena triigib Naine kunstiistist öösärki, sest see ei kannata kuumat masinat. Siis lappab ta pesu kappi — linad linade, käterätid käterättide, padjapüürid padjapüüride riita. Särgid ja püksid teise sahtlisse, öösärgid kolmandasse, kaks kleiti, need puu peale. Ja vajutab manitseva raadio kinni.

Uksekell heliseb. Naine tõmbab harjaga juuksed kohevile ja läheb avama. Ukse taga on märg Poet. Ta tuleb kööki. Ta loeb Naisele oma värssse, need on kummalised ja mõistatuslikud nagu muusika, Naisele nad meeldivad. Võib silmad kinni panna nende sõnade saatel ja tasapisi mõelda, Härrale, Mehele. Poet ja tema värssid ei sega kedagi, ei sega öödki tulemast. Ööseks peab Naine värskelt triigitud

lina voodile laotama, võib-olla on Poet väsinud? Aga Poet ei ole väsinud, Poet ei tohi väsida, ta loeb ikka edasi oma lõputuid luuletusi ja Naiselgi ei kõlba asemele heita. Seepärast tukub ta siinsamas, pea köögilaua serva najal. Poet aga suitsetab ja loeb väsimatult. Läbi une mõtleb Naine: «Mis pean ma tegema? Mida ma pean tegema?» Aga ta ei saa ka nüüd vastust, ei ootagi seda. Vajub ainult une teadvusetusse ja pehmed nahkhiired lendavad ta pea ümber, puudutades oma imeliste tiibadega ta põski.

Vaikus on see, mis Naise lõpuks äratav. Poet on vahepeal lõpuni põlenud, ta lamab kägardunult tuhatoois ning Naine raputab ta koos konide, tuha ja põlenud tikuotstega prügiämbrisse.

EMA

Köögis särisevad koogid pannil, seal askeldab ema oma lastekarja hulgas ja õhk on raske armastusest. See pole praadimise ving, nagu ehk mõni arvab, see on ema armastus, mis sinisena köögiõhus keerleb. See pole pannkookide isuäratav lõhn, nõnda lõhnab ema armastus, nõnda sulab ta võina pannil ja säriseb ja küpsetab maitsvaid kooke, mida lapsed palavalt haaravad, üksteise käest ära kisuvad, suhkrusse kastavad ja suhu topivad. Keelt kõrvetab ja näpud saavad rasvaseks, neid võib ju salamahti pükstesse või kleidisappa ära pühkida. Magusast lõhnavast armastusest saavad laste kõhud varsti täis, ent nad topivad ikka uusi ja uusi kooke endale suhu, sest need on nii maitavad. Ema aga muudkui küpsetab. Ja kui tainas otsa saab, segab ta uue. Sest mune on, jahu ja võid on. On ka hapupiima ja soodat. Siis võib ema jälle edasi küpsetada, nagu pliidikuumusest roosatamas, huultel vaikne väsimatu naeratus.

MIHKEL MUTT

TEEKOND LÕPMATUSE ESIMESSE OTSA

Kui kirjanik kuhugi sõidab, võib kindel olla, et kuidagi kajastub see tema loomingus. Kas otsesemalt või kaudsemalt, sõltub looja-temperamentist ja žanrist. Vahel läheb ta võõrale maale eesmärgiga sellest reisist aru-
anne kirjutada. Nii nagu need neli eesti literaati, kes otsustasid ära käia Mongoolias. Meie kvarteti — Lennart Meri, Paul-Eerik Rummo, Arvo Valton ja mina — sihiks oli välja anda ühine raamat. Samuti kui neil mongoolia kirjanikel, kes augustis Tallinnas ja Saaremaal viibisid. Neli reisi-
kirja nelja vastu. Meil isekeskis olid mängu-reeglid säärased: ei hakka ette ega pärastki jagama, kes millest kirjutab. Mitte nii, et näiteks Valton — tema oli meist ainsana Mongoolias varem käinud, koguni kaks korda — kõlbaks enim visandama tolle maa arengutendents, P.-E. Rummo kõneleks mongoli luuleilmast, Meri analüüsiks võrd-
levalt mongoli jurta ja soome-ugrilaste paadi ehitust, mina . . . ühesõnaga leppisime kokku, et igaüks kirjutab just nii, nagu heaks arvab: kaks nädalat Mongoolias läbi isiku-
pärase temperamenti. Kindlasti esineb meie aruannetes kordusi. Aga saab see olla päris juhuslik, kui mitu pead üht või teist fakti muljete virvarrist oluliseks hindavad? Äkki just sel kombel selitubki tõde Mongoolias?

Sõit välismaale sarnaneb teatrikülastusega. Varasemast tutvumisest algmaterjaliga sugenevad head ja vead. Näidendi sisu ette teades võib küll nautida spetsiifilisi esteetilisi kvaliteete, interpretatsiooni, kontakteeruda etendusega mitte enam «mis», vaid «kuidas»-tasandil, aga kas ei kannata nõndamoodi etendusest saadav terviklik emotsionaalne laeng? Analooiliselt: olles lugenud külastatava maa kohta kirjandust, vaadanud albumeid ja sõprade slaide, oleme küll targamad, et kas mitte ka pisut indoktri-
neeritud, kas ei usalda me siis vähem oma-enda silmi ja kõrvu? Harilikult pole maa päriselt selline, nagu teda kajastavad teatme-
teosed, veel vähem turistidele mõeldud bro-
šüürid.

Mongoolia suhtes olin enne sõitu sama väheteadlik kui üheksakümmend üheksa protsenti eestlasi. Muidugi mäletasin kooli-geograafiast, et maa on suur, stepine ja kõrbene, ning ajalootundidest, et Mongoolia jättis vahele kapitalismi, hüpates feodaalselt formatsioonilt sotsialistlikku. Ka ei saa

mälust kustutada lapsena loetud mongoli muinasjutte ning õudseid stseene V. Jani trilooigiast «Tšingis-khaan», «Batu-khaan» ning «Viimse mere poole» (ei mõista siiani, miks too rindade maha- ning kõhtude lõhki-
lõikamistega pikitud teos ilmus lastele määra-
tud sarjas). Spetsiaalselt lugesin Valtoni «Teekonda lõpmatuse teise otsa» — peab ju teadma, kellega koos luurele lähed. Samuti tutvusin kahe perioodikas ilmunud artikliga — «Aja Pulsis» nr 9, 1986 ning «National Geographic'u» eelmise aasta veeb-
ruarinumbris.

Nende eelteadmistega maandun Ulan-Baataris 10. septembri hommikul. Kohe lööb meeltesse eriline suur avarus, mis ei lahku sealt reisi lõpuni. Lennujaam on muidugi väiksem kui Šeremetjevo-2, kust startisime. Piirivalveputka ees seistes kuuleme, et meiega sõitnud ühes lennukis Prantsusmaa endine president Giscard d'Estaing. Kahju, et ära ei tundnud. Aga miks lendas ta läbi Moskva, tekib kohe küsimus. Vastus on lihtne. Piisab, kui heita pilk algul Aasia, seejärel «Mongolian Airline's» lennumarsruutide kaardile. Kaks Ulan-Baatar — Moskva lennuliini, üks paaritutel nädalapäevadel läbi Novosibirski, teine paarispäevadel üle Irkutski, on ainsad, mis Mongooliat välisilmaga regulaarselt ühendavad. Ülejäänud on siseliinid. Meresadamaid Mongoolial endastmõistetavalt pole. Läbi riigi läheb Moskva-Pekingi raudteelin. Ent suhted Hiinaga on viimase veerandsajandi jooksul muutunud põhimõtteliselt samuti kui Nõukogude-Hiina suhted. Nii on lugu Mongoolia nabanööriga. Ja seda asjaolu tuleb arvestada kogu Mongoolia tänapäevast, tema elu mis tahes aspektist kõneldes. Diplomaatilised suhted on Mongoolial seitsmeteistkümneme riigiga, neist kahe kapitalistlikuga — Jaapanil ja Inglismaal on Ulan-Baataris oma saatkond. Nii on lugu Prantsuse presidendiga. Lennukis istus meie kõrval tšehh, taga poolatar. Kahe nädala pärast Moskvasse lennates satub naabriks geoloog SDVst. Kõlab teisigi keeli. Enim muidugi kohalikku. Meie kõrval seisab rahuliku ilmega Nõukogude polkovnik. Muide, just hiljuti on Mihail Gorbatšov oma Kaug-Ida reisil kõnel-
nud Nõukogude väekontingendi kavatseta-
vast vähendamisest Mongoolias, mis viitab pinge alanemisele. Lisaks laiemale tähendu-
sele, kahe suurriigi suhetes algavale normali-

seerumisele, on sel faktil ka kitsam, aga Mongoolia seisukohalt oluline aspekt. Nimelt kuuluvad mongolid nende rahvaste hulka maakeral, kelle põhiosa ei asu ühes riigis. Mongoolia Rahvavabariiki (1,9 milj elanikku) kutsutakse veel Välis-Mongooliaks. On olemas ka Sise-Mongoolia elanike arvuga 8 miljonit (1975. a andmed, vt «Sovetski entsiklopeditseski slovar», 1984), mis kuulub autonoomse piirkonnana Hiina RV koosseisu. Sellise ajaloolise jagunemise tagapõhja seletamine viiks pikale, piisab praegu, kui osutada üht: sugulasi elab mõlemal pool piiri ning riikide suhete jahenemise aegu ahenes läbikäimine vaevaliseks kirjjavahtuseks.

Meie vastuvõtjad, Saaremaal käinud kirjandeste adlane Munh ning kolmekümnene poeet Dašbalbar (ehk lihtsalt Daš), paluvad meid autodesse. Vahetame südamlükud viisakuslaused, vaatame aknast välja, ja mida sa kohe oskadki öelda. Tekkinud vaikuses hakkab Daš järsku laulma. Meile mõjub see üllatavalt, autojuhile mitte põrmugi. Taipame peagi, et Daš ei laula meile, vaid omaette. Ta pole ses suhtes mingi erand. Mongolid on väga laululembene ja muusikaalne rahvas. Kogesime seda korduvalt. Nad laulavad ratsa, autoroolis, jurtas, laval muidugi ka. Millest on nende laulud? Armastusest, lahusolekust, vastab Daš. Ta on poeet. Laulmine tuleb mongolitel vähemalt sama loomulikult kui meil vilistamine, ainult et sel pole ebakultuursuse varjudit. Eestlane ütleks säärase omaette laulmise kohta ehk kõõrutama, ent mongoli rahvaviisid on nii omanäolised ja keerukate helikäikudega, et see sõna lihtsalt ei passi.

Hotell on mugav, umbes sama järku, kui «Tallinn»-inturist meil, valuutapoekese ja postkontoriga.

Laskume avarasse söögisaali. Tasume esimese lõunaarve mongoli rahatähtedega. Algul on neis raske orienteeruda. Ent peagi avastame süsteemi. Tugrikud on praktiliselt sama värvi nagu rublad, ainult formaadilt pisut suuremad. Kolmeline on roheline, viiekas sinine, kümneline punane. Edaspidi ei teki rahadega probleeme.

Daš laulab muretult ka teel Kirjanike Liitu, kuhu esitaks läheme. Visiidi lõpul esineb meile rahvamuusikaansambel. Professionaalid. Saame teada, et rahvalaulikud on organiseeritud kultuuriministeeriumi juurde.

Seejärel arutame eelseisvate päevade programmi. Salasoovid salasoovideks, aga igaüks, kes külalisi võõrustanud, teab, et kui kord on juba miski korraldatud, inimesi kaugetes rajoonikeskustes informeeritud, võõrastemajad kinni pandud jne, siis on väga tülikas seda muutmata hakata. Niisiis — võtame teadmiseks. Alati on õpetlik,

mida kusagil maal vaatamiseks välja paku-takse, milliseks üks või teine rahvus oma visiitkaarti teataval ajahetkel tahab kujundada. See kõneleb valitsevatest meeleoludest, väärtushinnangutest, eneseteadvusest, ka sellest, mida võib (heas mõttes või vähemasti neutraalses tähenduses) nimetada kompleksideks (nagu meie uhkustunne oma rahva trükiõnalembesuse üle). Kavast selgub, et pärast nelja päeva pealinnas sõidame viieks päevaks Erdenetti, kümmekond aastat vanasse tööstuslinna, mis on ehitatud Nõukogude abiga meie projektide järgi ja kus elanikest ligi kolmandik Nõukogudemaalt. Ütlen ette, et sõit Erdenetti oli huvitav ja õpetlik. Aga õpetlik ja huvitav pisut teiseski mõttes, kui plaanisid meie võõrustajad. Vaevalt oleksime mäekombinaadi enda pärast hakanud sõitma seitse tuhat kilomeetrit. Põhimõtteliselt sarnast tööstushilglast võib ju näha märksa lähemal. Aga eelolevate päevade jooksul sain paremini aru, miks meie augustikuised külalised ilmutasid suhteliselt vähem huvi Kuressaare vana linnuse vastu, kui küsisid näha tööstust, soovisid intervjuuerida tööeesrindlasi. Mongoolia enda tööstus on väga noor, ja noorusele omase uhkusega tahab ta seda näidata. Ning polnud raske aimata, et näiteks meeleoludel, mis kahtlevad, kas tehnika ja tööstuse edusammudest piisab, et luua maine paradisi, ei saa praegu Mongoolia üldsuse silmis märkimisväärtset külgetõmmet olla. Nagu looduskaitselgi, sest maa on suur, tööstust suhteliselt vähe — mida ongi seal mille eest kaitsta. Kõik, mis aga seotud tööstuse, maavarade kaevandamise, sõnaga — tehnilise progressi edendamisega, on populaarne. Ka noorte seas. Erandeid muidugi leidub, eeskätt kunstiintelligentsi hulgas.

Aga esmalt asume tutvuma Ulan-Baatariga. Pärast Mongoolia-reisi on mõnigi mõiste omandanud minu jaoks teise tähenduse. Näiteks sõnapaarid «kontrastide maa», «kontrastide linn». Kui meie kontekstis tähendab see umbes seda, et kaasaegsete ühiskondlike hoonete naabruses Tallinna kesklinnas asuvad veel (enam vist ei asugi) Kuke ja Kana tänava lobudikud, siis Ulan-Baataris kohtab tänase päeva kõrval eilset, üleeliset ja veel varasematki. Päriss linnasüdames leidub küll ka uuemat tüüpi ehitisi, aga valdavalt kannavad keskväljakutega piirnevad kvartalid viiekümnendate aastate (ka kuuekümnendate alguse) arhitektuuri pitsert. Mitte niivõrd «liialduste» osas. Lihtsalt on palju kolmeneljakordseid kahvatubeže või rohekashalle kitsaste akendega pikki kandilisi maju. Nagu meil Kopli-kandis, Belinski tänaval, Koidu tänava lõpus ja mujalgi. Tihti on tänavalt madala tara tagant majani veel kümmekond meetrit rohumaad...

Kesklinnas ja selle lähistel paiknevad vähesed säilinud sakraalehitised, Gandani klooster, viimase usuvalitseja taliresidents ja mõned teised. Need on budistliku arhitektuuri esindajad, pagoodilaadsed, assotsieerudes mu teadvuses eelkõige hiina ehituskunstiga.

Kuhugi pole kadunud jurta. Mul pole täpseid andmeid, aga öeldi, et linna poolemiljonilisest elanikkonnast elab ligi sada tuhat jurtades. Enamasti paiknevad jurtad (mongoli keeli «ger») linna ümber lähiküladena. Aga ka kesklinna vahetus naabruses on suur koloonia, kõrgete plankudega ümbritsetud nagu omamoodi «geto». Miks plangud? Üks seletusi on see, et mongol on aastasadade vältel harjunud privaatsusega, ta ei taha, et naaber liiga ligi asuks. Kui varem tagas eraldatustunde ruumiline distant, kilomeetrid jurtade vahel, siis nüüd aitab seda illusiooni luua naabrit varjav aed. Jurta on kahtlemata praktiline ja funktsionaalne eluase — selles veendumise hiljem ise. Teistsugune ei saa ajaloo vältel loomulikult kujunenud ja vastupidanud eluase ollagi. Aga teise aastatuhande lõpul keset linna kujutab ta probleemi isegi Mongoolias. Pole ju jurtade juures õiget kanalisatsiooni, pole loodust, mis jurtade «ainet vahetaks», ümber töötleks. Ulan-Baatar asub mägede vahel orus, jurtat aga kõetakse ahjuga. Seoses sellega tekib niihästi kütuse- kui ka tossuprobleem. Võõrustajad ütlevad, et talviti tuulevaikse ilma korral tõuseb linna kohale tõeline sudu. Miks on jurta siiski veel kasutusel? — Linnas ei jätku elamispiinda. Niigi elatakse natuke kitsamates oludes kui meil. Kolme-neljatoaline korter on luksus. Meie autojuht, umbes viiekümneviiene mees, ütleb, et elab uusrajooni kahetoalises. Ise naisega tagatoas, ees üks kolmest tütrest oma perega. Aga linn tõmbab inimesi ligi nagu alati.

Kindlasti sunnib jurtast kinni hoidma ka traditsioon, armastus tema vastu, kodusus, mida ta pakub. Miks muidu on hotelli kuendal korruselgi poolkinnisel rõdul ehtne jurta, stiliseeritud ja ehitud, lühter laes — eriti kõrgete külaliste vastuvõtuks. Lonkav võrdlus, aga nagu meil saun «Olümpia» kahekümne viiendal korrusel.

Siiski elab järjest rohkem inimesi uuslinnades — sääraates, nagu neid igal pool tühjale kohale tekib. Meenuvad näiteks Surgutis, naftalinnas, nähtud mitmeteistkordsed hooned keset lagendikku. Ei oska siinseid mujal kohatuist halvemaks ega paremaks pidada. Ei oska näha ka asukate hingeellu. Neist absoluutenamus on ju esimese põlve linlased, nende liigimälus, nende hinges ja veres on ladestunud teistsugune ruumikogemus kui meie linlastel. Kūsin autojuhilt,

kuidas talle ta korteris meeldib. Meeldib, vastab ta. Vanas põlves on mugav. Mis ta õhtuti teeb, tunnen huvi. Loen, vastab tema. Mul on mõniseda raamatut. Vaatan telerit. Siiski on tal linnalähistel ka midagi suvilataolist. Tundub, et nii või teisiti on side maaga säilinud pea kõigil linlastel.

Kui Hemingway väitis, et muuseumid on igal pool ühesugused, siis ta tõenäoliselt ei alavääristanud niivõrd muuseumi, kui rõhutas, et kirjanikule on tähtsam tunda tegelikku elu. Sest üldise paatinahõngu, steriilse «museaalsuse» kõrval kohtab nimeetatud asutistes enamasti alati üht-teist ainuomast. Nõnda ka Riiklikus Keskmuseumis, kuhu esmalt läheme. See on suur, kompleksne ja «kallakuta» nagu mingi hiiglaslik koduloomuuseum, talletades pea kõigi elusfääride minevikku. Me oleme veel väga värsked, meie märkmikud on tühjad ja me ümbritseme giide kahtlustäratava teadmishimuga. Paneme kirja kõike ritiskatest mine-raalideni, *camulus feras Przevalski* ja *ursus pruinosus Blythi* kõrvu kuueteistkümnenda sajandi valitsejannaga. Giidi(de)le jääb ilmselt mulje, et need eurooplased on kas väga palju muuseumides kolanud, kuna esitavad nii spetsiifilisi küsimusi, või on nad üldse elus esimest korda muuseumis ning pärivad seepärast kõike ilma valikuta.

Mis jäi meelde, ilma et tuleks märkmikku vaadata? — Küllap kõigepealt paleontoloogilised eksponaadid, lihtsamalt öeldes sauruste kõrvitsasuurused munad, luud-kondid ja kokkuseatud skeletid. Mongooliast on leitud 50—60 eri liigi isendite jäänuiseid. Maa lõunaosas paikneb nende põhilisi leiukohti maailmas. Gobi kõrb on meie planeedi vanimaid kuivi osi, ta pole olnud mere all mesoosikumist alates ning sealne kuiv kliima on eriti hea säiliti. Nii seisab keset saali juba Conan Doyle'i «Kadunud maailma» kaanelt tuntud eluka skelett, kelle nimeks siin *tarbosaurus baatar* («baatar» tähendab vägilast, vrd Ulan-Baatar — «punane vägilane») ja kes ilmne sugulane *tyrannosaurus*, ürgaja suurima ja populaarseima kiskjaga. Aga eriti unikaalne eksponaat on samas kõrval: kaks suhteliselt väikest, poolteismetrist ühtepõimunud skeletti. Oletatakse, et need kaks elukat haavasid võideldes teineteist surmavalt ühekorraga ning vajusid turbasohu teineteise embusse, kuni leiti kümnete miljonite aastate pärast. Oleksime muidugi seitsmendas taevas, kui leiaksime ise midagi sääraast kõrbes kolades. Teoreetiliselt polegi see väga võimatu. Ka praegu töötab Gobis Nõukogude ekspeditsioon. Kui me kümne päeva pärast Sain-Sandi sõidame, lahutab meid neist ainult paarsada kilomeetrit.

Paljude saalide sisu jutustab Mongoolia

ajaloost, selle eri etappidest. Lugu on lühidalt järgmine. Tšingis-khaan allutas ja liitis mongoli hõimud ning lõi maailma kõikide aegade suurima impeeriumi. Järglaste käes see konglomeraat küll killunes, ent mongolite hiilgus püsis kuni 15. saj lõpuni, seejärel järk-järgult kahanedes. 17. saj nad allutati teise rändhõimu, mandžude poolt, kelle ülevalitsusele tegi lõpu 1911. a revolutsioon Hiinas. Tšingis-khaani suhtes, kelle nimi rahva enamiku seas vägagi legendaarne, on võetud ametlik ideoloogiline seisukoht. See on dialektiline. Tšingis-khaani tunnustatakse kui mongolite ühendajat ja riigile alusepanijat. Kuid pole lubatud tema ekspansionistliku poliitika ülistamine. Nõnda peegeldub see ka muuseumis. Samas äratas nähtu mõtisklusi rahva suhtumisest oma ajalukku, iseendasse tervikuna. On ilmne, et iga rahva jaoks on tema hiilgeaeg ja iseseisvus loomulik ja allakäik ebaloomulik seisund, sõltuvusse langemine aga kuri ülekohus. Nii ka mongolitele. Vabadusvõitluse mandžude vastu on kantud paatosest, tegutsevad põrandaalused ringid, on märtrid (näeme maalidelt, kuidas ülestõusu juhte hukatakse) ja kõik muu, mis vabadusvõitlusega normaalselt kaasneb. Püüdsin kujutleda mongolite olukorda mandžude all. Nad maksid andamit ega olnud peremehed omal maal, selge see. Samas säilis kohalike ülikute omavalitsus. Vaevalt võis mongoli karjaste olukorda võrrelda näiteks eesti talupoja omaga teoorjuse raskeimail päevil. Nomaadliku eluviisi puhul pole säärane kurnamine vist praktiliselt võimalikki. Samas on loetust ning ajalootundidest meeles, kuidas käitusid mongolid varem — vallutatud aladel. Muuseumikaartidelt näeme, kuidas paisus mongolite riik, ent mitte seda, kelle või mille arvel. Kuhu jäid rahvad ja õitsvad linnad? See on keeruline, kui mitte tabu-probleem. Igaugune rahvuslik orjus on loomuvastane, iseseisvus on iga rahva esmane õigus. Nõnda on minu meelest mongolite ja mandžude suhtega pärast esimeste allutamist. Aga enne? Kõndides läbi saalide ja peatudes kaartide ees tõrjun mõttest kirjasõnad mõõga tõstnud, tõrjun võrdlused pinnust ja palgist. Ennast objektiivselt hinnata on raske, eriti rahval tervikuna — pikemal ajaloo perioodil. Ehk liigagi raske. Ehk suudavad seda vaid vähesed eelarvamusvabad pead. Või lommamad, kellesse asi ei puutu. Rahval endal pole selliseks eneseanalüüsiks tihti tahtmist või küpsust. Ja miks pöörduda näiteotsingul Aasiasse? Tarvitseb lugeda Euroopa ajalugu, nii nagu see kirja pandud eri rahvastel oma keeles, iseendi tarbeks. Erinevused, erinevused. Ikka leitakse endaõigustust, otsitakse motiive...

Lamaism, budismi tiibeti-variant, on etendanud Mongoolia ajaloos suurt osa. 1920. aastate alul oli riigis 770 kloostrit ligikaudu 100 000 mungaga. Peeti lausa obligatoorseks, et igast perest üks poisilaps läheb mungaks. Aga veel parem, kui kõik. Et kehtis tsölibaat (ehkki mitte täielik ihukarskus) ning nelikümmend protsenti potentsiaalsetest peresidest olid mungad, siis rahvaarv kahanes. 1921. a toimus revolutsioon. Kui 1925. aastal suri viimane usualitseja (elav Buddha), siis tehti lõpp ka budismiga. Üks klooster otsustati siiski jätta. Gandan kujutabki endast turistide meelisatraktsiooni Ulan-Baataris. Kloostris on umbes sada munku. Samas kõrval paikneb vaimulik õppeasutus viieaastase studiumiga. Konkurss sinna olevat päris suur.

Kõnnime kloostri-maile pärastlõunal... On jalutajaid, lapsed mängivad. Värava ees on stuupa, mille juures kord üks, kord teine vanem inimene end pikali heidab ning tõuseb — nii kümneid kordi järjest. Palvuste aeg on hommikuti üheksast kaheteistkümneni. Järgmine päev kümne paiku oleme platsis. Sisenev hiljakesi väheldasse ruumi. Kümme konna munku kollastes halattides istub kahes reas vastamisi rätsepaistes ja loeb järgemööda palveid. Parajasti sooleerib vanem munk käriseval-kõmiseval häälel, mida kaua kuulates võib transsiigi sattuda. Sekka lüüakse gongi ja helistatakse kellukest. Lendleb lõhnaainete suits. Korra katkestab munk lugemise, pöördub kaaslaste poole, justkui diskuteerib millestki hoopis tavalise häälega — *aparté* — jätkates siis endisel toonil. Võib teha ruumis väikese ringi, vaadata kujusid, ornamente, poetada mõne mündi. Pildistada ega lindistada pole lubatud. Väljas maja seina ääres on mitukümmend igamöödulist, peamiselt silindrikujulist palveveskit. Igat neist tuleb korra pöörata, siis on teatav palve sooritatud. Üsna mehhaaniline tegevus. Hoovis seisab turistide salku, vanemaid inimesi, mõni on ka tillukese lapse kaasa võtnud. Kõrval on teine, ilmselt tähtsam hoone, kuhu turistid ei lasta. Selle juurde kuulub midagi vastuvõtutua taolist, kuhu inimesed toovad kingitusi, et selle eest munkadel mõne konkreetsema asja pärast palvetada lasta. On ilus päikesepaisteline päev.

Sõidame tutvuma teiste sakraalehitistega. Käime Halastuse Templis ja Armastuse Templis. Tunnistan, et enne Mongoolia-reisi polnud ma kuulnud Dzanabazaari nime. Jääb mulje, et ta on nende kultuuri keskne kuju, üldtähtsusest Tšingis-khaani järel peaaegu mongol number kaks. Igatahes on tegemist erakordse isiksusega. See kasvult kahemeetrine mees (elas 1635—1724) oli

esimene mongoli soost usuvalitseja. Ta töötas välja mongoli tähestiku ning tegeles skulptuuriga, vormides peamiselt lootos-asendis mõlemast soost jumalaid. Need skulptuurid öeldakse olevat hindamatu väärtusega. «Olen näinud «Sixtuse madonnat» ja Michelangelo kujusid,» kõneleb Daš. «Nad on head, aga ikkagi maised. Ent vaadake tara'de palgeile — seal on taevalik rahu!» Ei oska ise tõmmata nii kaugeleulatuvaid paralleele. Eks igale ole oma armsam. Aga sümpaatsed on need kujud küll. «Kui mul on elus mõnikord raske,» ütleb Daš, «siis tulen siia. Siit saan enesekinnitust, uut elujõudu.»

Jalutame toast tuppa ja uudistame. Silme ees võtab kirjuks. Nii palju kõiksugu ornamente, kujusid ja kujakesi, maalinguid Buddha jüngeritest, vooruste ning pattude kehastusest, maske, muid riituse-esemeid ja palju-palju muud. See teeb mind natuke nõutuks. Ja mitte üksnes seepärast, et võhi-

kuna ei tea ma enamiku nähtud asjade tähendust. Nimelt on budism mu ettekujutuses seostunud millegi endasse pöörduvaga, puhutuse ja kasinuse, meditatsiooni, suure hingelise distsipliini ning muu seesugusega. Nõnda nagu on minimalistlik jaapani või hiina luule ja maalikunst, kus näiteks ühes kirsioksas peab peegelduma terve maailm. Kuidas seletada siis templite üleküllastatust, nii et pole sentimeetritki vaba pinda, ja tüdinedes mõjub vaatepilt vanakraamipoena? Kas pidid need kuhjatud kaunistused lihtsurelikku jahmatama?

Riituse-esemetest jäi meelde puhkpill, mis tehtud 19aastaselt, sünnitamisel surnud tütarlapse sääreluust — sellega kutsuti häid vaime kohale. Kõrval leavad meie taldrikuid meenutavad vasest löökriistad, millega peletati kurje vaime eemale. Mõtlen, kas meie heliloojatel ja koorijuhtidel oleks sellest faktist midagi õppida.

(Järgneb)

PEETER KÜNSTLER

LEPITAJA MEELEMÖRU. OSKAR LUTS — 100

Äkki meenus: ma pole Oskar Lutsu kunagi naermas kuulnud. Ei oska kujutledagi, kuidas see oleks kostnud. Kõige rohkem mingi hapukas grimass. Ja seda mitmekümneaastase tutvuse jooksul.

F. Tuglas

Naljamehe maine liitus O. Lutsu isikuga varakult ja loomulikult. Kaasaegsete hinnangud (nimesid nimetamata) on värvikad: Luts mõjub loodusnähtusena, esteetiliselt indiferentsena. Ette on heidetud üleüldist programmitust ja lõtva enesekordamist. Ikka jõutakse tõdemuseni, et Lutsul on tohutu menu, kuid kahjuks odav. See oleks nagu püramine tarkus. Siia kõrvale esitatakse Lutsu ka tõsise realistina, kellele on omane positivistlik vaimulaad ja psühholoogiline võimekus. Luts pakkuvat hulgaliselt süzeid tulevikukirjanduse tarbeks, Luts on suurepärase tüpiseerija, Lutsu kaalukaim panus seisnevat miljöomaalingutes. Luts juhib algaja suurde kirjandusse... Lutsul on suurepärase huumoritaju... Väga põgusalt oletatakse seda, miks Luts naerab või mis meid siis tema loomingus sisuliselt haarab.

Juba kirjandusliku noorurina hõlbus-tavad Lutsu esiletõusu tema n-õ terved

vaistud. Küllap instinktiivselt leiab ta päris alustuseks väga sobiva (ennekõike vähenõudliku) laadi — «pildikesed». «Kapsapäa» teeb 1912. a «Vanemuises» tõelise sensatsioon. Tagantjärele on selge, kui palju just teatriharrastus kujundab Lutsust kirjaniku, selgitab talle tema ande laadi ning subjektiivsed eeldused. Ta tajub, et dramaatilistest vormidest on talle võimetekohasem ühevaatuseline näidend, eelistatavalt komöödia. Henri Bergsoni meelest sarnaneb seda laadi teos forsseeritava mehhanismiga, mis «täistuuridel» äkitselt seiskub. Alates «käivitumisest» toimub kõik automaatselt (programmeeritult): näiteks eesel pistab nahka kavaleri seljataha peidetud lillekimbu, too ulatab pead paljastades rootsud, eesel sööb sellal juba õlgkübarat jne, jne. Vaataja naerab välja programmeeritu teostumist elus. Kuid Lutsu ei kõida võimalus luua lobedat farssi, automaatselt janti ta väldib, nagu ka traagikat. Ta on dramaatik, tema taotlus on psühholoogiline tõde, mille jaoks selle žanri võimalused jäävad piiratuks.

Samal 1912. aastal teostab Luts oma kulu ja kirjadega teisegi debüüdi, seekord tõsiproosas. «Kevade» leiab heatahtlikku vastuvõttu vastandlikes leerides, publikumenu toob ainelist tulu. Hiljem leiab F.

Tuglas ses õnnestavas olukorras kibeda iva: «Ta lõi kohe alguses ses publikus läbi ja ta pole tundnud tarvidust enesele ise publikut kasvatada» (Kriitika IV. Tartu, 1935, lk 186). Kuid esialgu pole sel tähtsus.

«Kevade» (I 1912, II 1913) ei kujune ainuüksi humoorikaks noorsoojutustuseks, vaid esindab midagi sootuks uut toonases kirjanduspildis. Stseenidest («pildiketest») on vormunud teos, mille pretensioonitus näib «Noor-Eesti» taotluste kõrval lausa skandaalne. Juba aines iseenesest peaks avangardi ärritama, rääkimata teostest, mis ei pürgi moevoolude lähedusse, andmata aga võimalust end lahterdada ka ärapõlatud kriitiliseks küla realismiks. (Aga ei ärrita: «Ja nii mõjus ka Luts kahe revolutsiooni vahelisel surveajal kontrastina, millal muu kirjandus oli surmtõsine. Najast hakati kinni kui päästerõngast,» kirjutab Tuglas hiljem — Kriitika III. Tartu, 1935, lk 106.) Õigupoolest võiks «Kevadeti» nimetada dramaatiliseks jutustuseks. Seos dramaturgiaga on ilme (arvestagem ka hilisemat lavateed), kuigi siin ei kammitse «pildikesi» lavalisuse reeglid. Eepilised võimed pole veel kuigi suured, abitusest aitab välja varjatult peen psühholoogiline esituslaad, mis võimaldab püsida vähenõudlikul kirjeldamise tasemel (puudub analüüsiv plaan) ja vormistada teos siiski ökonoomse kujundlikkusega.

Koomiline on teoses tähtsal kohal, kas või seepärast, et on juba kord laste element. Ühtlasi on «Kevade» hüvastijätt paratamatult möödunuga, mida õeldavasti tehtavat naerdes. Ent siingi sugene olukordade komismi traagikat, halli argipäeva, sentiimendi ja kultuuriloolist pildistust. Veel muigav lugeja elab läbi haarava draama, mille keskmeks on petlikult lihtne küsimus: kes on siin liigne? Väliselt vaid lõbusas saginas osalejaid kummitab oht leida end tõrjutuna elu ääremaadele, jääda ilma võimalusest tunda elurõõmu, valitseda mingit osa oma kitsukeses eluringis. Lapsed jälgivad üksteist pingsalt eesmärgiga end maksma panna ja kindlana tunda. (O. Urgart asetabki põhiküsimuse selliselt: kes on kes? — vt O. Urgart. Oskar Luts. Peajooni isikulisest ja loomingulisest arenguteest. «Looming», 1937, nr 2, lk 230.) Niisiis eluvõitlus, nähtuna mälestuste humoorikas-leplikus vaimus. Kuigi lapsed igaüks omamoodi eluga toime tulevad, ei saa tervikpilt kaugeltki idülliline. Teistest komplitseeritum karakter — Arno — ei näi vastuloolusid nii lihtsalt ületavat, need süvenevad ning keerustuvad, ilmutades tulevikuperspektiivis ohte ja hämara eluvõõruse põhjusi, mille tagamaid avab ulatuslikumalt alles Andrese kuju belletriseeritud «Mälestustes», seostudes siis aga juba mõneti teisenenud

elutunnetusega.

«Suves» (I 1918, II 1919) on «pildikesed» esitatud märksa suurema nõudlikkusega kompositsiooni suhtes, kuid miskipärast nõudlikum publik seda ei hinnanud. Ühiskondlik situatsioon oli muutunud, «päästerõngast» polnud tarvis. Puhtkirjanduslikult on «Suvi» esikteostest rikkamgi: siin hakkab teadlikumalt väljenduma Lutsu inimesekontseptsioon, selgelt on eristatavad üleminekud huumorilt ironiale ja satiirile, autorihoiak on ülevaatlikum. Miljöö on küll realistlik, kuid toimib samas nägemusliku teatrilavana (*à la: world is a stage . . .*), millel areneb tühine, juhuslik, täiuslikkusest vähe hoolivate tegelaste draama. Sekeldamist on palju ning seda serveeritakse oskuslikult, nii et sisseelamine teosesse kujuneb hõlpsaks. Aga olulisem on siiski teine plaan, hoopis avaram vaade, mis toimib veenvalt, kuid üsna tähelepandamatul moel. See vaade taandab kujutatava pitsitlukeseks liliputimaaks, kus hiiglane olla pole kaugeltki lõbus.

«Suvi» pakub kaht naeru. Esimene valandub ürginstinktidele taanduvas elurõõmus, kui primitiivid võidutsevad kammitsevate normide üle (karnevalilik naer, mis on valdav «Kevade» lasteseltskonnas vastukaaluna täiskasvanute maailma determineeritusele). Teine laotab leplikku pilget miljööst määratud, kuid end kõikvõimsaks pidava tegelaskonna üle, kelle seast ühed end vaistlikult teostavad, teised jälle paratamatusega mõtte-tusse vastuollu astuvad (eksistentsiaalne naer, mis «Suves» näiteks saadab Tootsi-Kiire liini). Esimene naer rõhutab olemisrõõmu iseväärtusena, teine on läbivalt hinnanguline, andes näilise ja tegeliku vastulole lahenduse miljööga k o h a n e m i s e s.

Ükski Lutsu tüüpidest ei ületa «Suves» oma ilmnevaid eeldusi ega suuda trotsida keskkonnast määratud võimalusi. Miljöö on tegelaskonna suhtes kõikvõimas, vahekorras karakteriga mõjub see fataalsena ning vormib saatusi. Luts annab eksistentsiaalsetele teemadele psühholoogilisi lahendusi, st kuidas ja miks-küsimused lahendatakse psühholoogiliste üksikjuhtumitena, mis vihjeliselt pretendeerivad inimeksistentsi olemuse tabamisele.

Lutsu lemmikuks jääb r a h u l o l e v inimene, kes suudab end oma keskkonnas tõhusalt teostada ja tunda olemisrõõmu. Huumor peab teda lepitama oma väiksuse ja väiklusega. Luts on veendunud olemisrõõmu iseväärtuses inimeksistentsi hüvena, selle seisundi saavutatavuses mitte absoluutses ja groteskses plaanis (nagu Rabelais'l, keda ta juba noorukina luges), vaid argises perspektiivis. See hoiak pole iseenesest erandlik: sarnast leiame August Gailitil ja

Hugo Raudsepal, kuid esimesel varjundab seda romantiline ironia, teist toetab bioloogismi-idee. Tüüpilisele karakterile on rahulolu hinnaks kohanemine.

Edasised katsed Tootsi-lugusid jätkata ei anna enam nauditavaid tulemusi. Ennekõike, tundub, ammendus keskkond, teema ei varieeru enam ja lahendused korduvad. Näib, nagu kadunuks autoril usk oma «lihtsasse» lahendusse, elurõõmule õhutav paatos närbub. Samas saab ilmsiks ka Lutsu nõrkus: kui teos end «välja ei vea», siis püüab ta ebaõnnestumist kompenseerida tarbetu jämekoomika ja mõõdutundetu naturalismiga. Missioonitundlik kriitika on igatahes Tootsilugude sarja sellises pädimises (teoseti: «Tootsi pulm» 1921; «Äripäev» 1924 ja «Sügis» 1938) nõrdimuseni pettunud. Pettunud niivõrd, et paljastab tagantjärele oma sisimad ootused — Lutsult loodeti rahvuslikku suurteost, stilistilist pärli, midagi Aleksis Kivi laadis ka mõodus.

Kuid muutumatuna püsibki Luts veel vaid följetonides ja vestetes, kus tuleb eriti selgelt esile naeru lepitav funktsioon. Luts haarab päevakajaliste teemade järele, teravdab neid groteskini, aga hinnangutes jääb distantseerituks. Ootuspäraselt satiirilist hoiakut ei teki, mingi nähtuse väljanaanemine oleks just nagu eitus, kuid alatise mõõndusega: ka nõnda on võimalik elada. Võib täiesti kujutleda «piitsutatud» tüüpe end Lutsu vahenduses nautimas.

Märkimisväärselt teiseneb Lutsu tunnetuslaad väikekodanlikku keskkonda käsitlevates mõrumeelsetes jutustustes. Tüüpiline, keskpärasesse keskkonda kuuluv karakter ei suuda enam tema elurõõmupaatosit kanda. Ja Luts ei hakka oma realistisüümet trotsima, keskkonda muutma või «lugejat kasvatama». Tühise tegelasega liitub nüüd idee inimese paratamatust pahelisusest, ka loomupärasest kurjusest ja rumalusest (alkoholismiteemani välja). Aktiivselt lepitav hoiak asendub leppimisega.

Hoolimata nukker-leebest või kergelt koomilisest häälestusest õhkub 1920. aastate jutustustest («Andrese elukäik» 1923, «Olga Nukrus» 1926, «Õpilane Valter» 1927) ränka fataalsust. Meisterliku tüübiloojana keskendab Luts nad algul kesksetele karakteritele (mida rõhutavad pealkirjadki). Kuid karakterite sõltuvus miljööst — eluümbrus määrab head ja kurja, olud vallandamas loomumaseid pahesid — kujuneb sedavõrd totaalseks, et nende saatused (lood) kaotavad iseseisva tähenduse. 1930. aastatel tõusebki lõplikult esiplaanile keskkonnamaaling («Tahagoovis» 1933, «Vaikne nurgake» 1934), kus tüübid on taandunud pelkadeks miljöösisteks. Luts muutub tõsiseks, süngekski, ja kui ta veel publiku nõudlust arvestades püüabki elurõõmu teeselda, sünnib toosama ehmatavalt sisutu «automaatne» jant, millest üleolek ta varasemat loomingut väärtustas.

Kes siis oli Luts? Keskpärasuse geenius? Või ajastu «silma ja kõrv»? Tahes-tahtmata tekib Lutsu tunnetuse arengut jälgides paralleel tema «väikese inimese» ja väikerahva meeolude vahel. Alates operetisammust tsaaririigi laguaegadel kuni olude esiletõusuni ja inimese kängumiseni nende võimu ja väe ees. Vaid tühine nihe ja niisugusesse õhustikku marsib sisse veendunud lurjuste kamp, kõlab rivilaul ning ragisevad roomikud. Lutsu hoolealusest, keskmisest eestlasest, saab uue maailmasõja, selle eel- ja järelkataklüsmide peamine põletusaine.

Ei saa südamerahuga öelda, et meie kultuur oleks Oskar Lutsu lõplikult omaks tunnetanud. Pole korralikku biograafiatki, rääkimata sellest, et kirjaniku ohtralt dokumenteeritud ja detailsete mälestustega küllastatud elu- ja loomingulugu oleks saanud ulatuslikuma kunstilise või tõsiteadusliku käsitluse osaliseks. Oskar Luts on oma harukordsuses kaitsetu, kuid inimlikult lähedane ja tähtis. Lutsu-fenomen ei tohiks ähmastuda.

MART ORAV

LUULETAS ANTS ORASKI

«On peaaegu üldomaks võetud reegel, et luulet tõlgivad luuletajad või vähemalt literaadid, kelles varjub poeesia vaim. /---/ Kui kõik luuletajad ka ei tõlgi luulet, on vähemalt suur jagu luuletõlkijaid ise samuti kas suurema või väiksema resonantsiga luuletanud (või kirjutanud). /---/ Ent muidugi kohtab tähelepanuväärseid erandeid nagu Ants Oras, kes kõrvuti Sangaga tõlkis Goethe «Fausti», Heine «Saksamaa» ja palju muud, kuid samas asendas oma loominguga luuleosa (mille olemasolust andmeid ei ole) hoopis teistsuguse loomega — kirjanduslike uurimustega» (Jüri Talvet. Piirideta sõna. «Vikerkaar», 1986, nr 2, lk 62). Täiendaksin öeldut mõne silmahakanud seigaga. Jüri Talveti artikli põhiväiteid peaks need ainult kinnitama.

Kuigi Ants (Hans Gottfried) Orase vanemad olid eestlased, kõneldi ta lapsepõlvkodus kõrvuti eesti ja saksa keelt. Sajandi esimesel kümnendil oli selline keeleline kaksus eesti haritlasperel üsna iseloomulik. Ants Orase isa Hans Mardi p Oras (I.XII 1869 (ukj) — 1947) oli õppinud Saksamaal misjonikoolis ja töötas Tallinna linnamisjonärina ning mitmes Tallinna koolis usuõpetuse ja eesti keele õpetajana. Ta on tõlkinud saksa keelest eesti keelde rohkesti vaimulikku ja lastekirjandust.

Juba kaheksa-aastaselt on kirjutanud Ants Oras saksa keeles luuletuse — nii teadis ilmselt temalt endalt pärinevat andmeid Aleksander Aspel, kes kolleegist monograafiat kavatses.¹ Ka Ants Orase trüki debüüt toimus saksa keeles: 1915. aastal avaldas Tallinna ajaleht «Revaler Beobachter» (nr 206) viieteistkümnendaastase nooruki neli varasemat tõlget Juhan Liivi, Villem Grünthali (Ridala) ja Lydia Koidula luuletusist. Retsensendi teatel on tegelnud Ants Oras sel ajal ka Heinrich Heine loominguga vahendamiseks eesti keelde.²

Ants Oras on kinnitanud, et emakeele väärtuse ja võimaluste avastamiseks, keelelisele identifikatsioonile oli talle tähtsaks toeks Gustav Suitsu luule (eriti «Tuulemaa» — 1913) ja Friedebert Tuglase proosa. Nooreestlaste kultuuritahtelisel tegevusel olnud avaramgi mõju: «Need selgepilksed ja õhutatavad seisukohavõtud süvendasid minus usku eestlusesse, kuigi nad ei toonitand eestlust moesõnana. Veendusin, et olles eestlane, võib olla ka vaimuinimene.»³ Juba koolieas on võtnud Ants Oras omaks ka Johannes Aviku keeleuudusi.

Aastail 1911—1919 õppis Ants Oras venekeelses Keiser Nikolai I Gümnaasiumis (praegu Tallinna 1. Keskkool). 1920. a. detsembris üliõpilasseltsile «Veljesto» visandatud iroonilises eluloos on ta kirjeldanud sellest ajast üht juba maakeelse ja palju viljakama värsiharrastuse perioodi:

«Siis tuli veel hullem ajajärk. Ei saanud peale tutvunemist mõne salmikute koguga ennast enam pidama, vaid määrisin kõik koolivihud ja koolikaustikud luukavaid amfibraake, jambe ja trohääuseid täis. Maailma mõtteks oli leida uusi riime — hind, pind, rind, laululind, kallim sind, oh ülem õnn ja lust, valusalt igatsust [,] südamele piinakoozem, nüüd süda vana, ah kui oli noorem, hing üles unistuste tippudele ihkab ja ilma sõgedust ja läilust vihkab, nüüd lehvib nooruse ja vabaduse lipp ja kaugel paistab paleuste hõõguv tipp jne. jne. kõik, mis Suitsult ja mõnelt muult eeskujulikult riimijalt nagu Peeter Grünfeldt ja Meie Mats enda meelet laenamisvääriolist leidsin.

Jah, kui aeg poleks naljale piiri pannud, siis oleks ehk praegu nii mõnigi kalendrisaba minu vaimusünnitusi täis. Taevale tänu, nii kaugele ei ole asi läinud.»⁴

Selle juveniilse meelisklemise värsivormis võiks jätta mainimisväärituks kõrvalseigaks Ants Orase tegevuses. Tema kahekümne viiendast eluaastast on aga tõendeid hoopis tõsisemaist kavatsustist.

1925. aastaks oli läbinud Ants Oras — lahinguis osalemata — sõja staabikirjutajana kooliõpilaste pataljonides (1918—20); oli õppinud kolmanda immatrikuleerununa eestikeelses Tartu ülikoolis eesti ja üldist kirjandust, inglise ja eesti keelt ning filosoofiat (1919—23), magistreerunud inglise keele alal tööga värvinimede statistikast P. B. Shelley luules; oli jätkanud õpinguid inglise ja romaani filoloogias Leipzigi ülikoolis (1923—24) ning saanud Tartu ülikooli kodumaiseks stipendiaadiks, et kirjutada doktoritööd ja valmistuda õppejõukutseks. Temalt oli ilmunud tõlkeid nii eri raamatuna (R. L. Stevenson, M. Twain, E. T. A. Hoffmann, E. Meumann, T. Zieliński, G. B. Shaw) kui ka perioodikas. Esimese kriitilise artikli ta oli avaldanud juba 1919. aastal. Ta oli osalenud aktiivselt erinevais organisatsioonides: Eesti Üliõpilaste Seltsis, «Veljestos», Eesti Kirjanduse Seltsis, Akadeemilises Emakeele Seltsis jm. Valik pidi olema nüüd juba teadlik.

Säilinud on Ants Orase kiri «Loomingu»

toimetajale Friedebert Tuglasele 16. veebruarist 1925: «Millegi pärast on mulle viimasel [ajal] hakanud külge luuletamise patt — s. o. enam värsside kirjutamise kui luuletamise. Kuid tulemused saadan siiski teile — võib olla leidub neis mõnda kõlbavat. Ja kui mitte — paluksin kahe algupärase kohta oma arvamise avaldada, kui see teile võimalik — kas või nii hukka mõistev kui tahes, sest riimide ja rütmide otsimine eksitab otsekohesel tööl ja veab segavalt kõrvale. Üks luuletustest — «Sild» on õige tendentsiline, kuid vastupidist tendentsi on «Loomingus» väga ilmselt avaldanud Semper «Sillatalades» ja kui luuletus ei ole midu liig nõrk, mis tõenäoline, ei tohiks sellegi tendentsil vist olla keelatud väljendumine. /---/ Eitaval korral paluksin saata tagasilükatav materjal võimalikult pea minu kätte — kavatsesin sellega võib olla muud, kui võimalik. Loodan Te lahkust!» Kirja siin esitamata osa käsitles samas läkitatud (V. Brjusovi tõlgete vahendusel tehtud) Janis Rainise luule mugandusi. «Looming» avaldas 1925. a 9. nr-s küll viimased (või valiku neist: «Una barca» ja «Piiga küsitluse»), kuid Ants Orase algupärandid jäid ilmutamata. Avaldagem üks siis nüüd:

Nääriöö rännak

Õhtuses vaikuses üksinda jalutad lagedal maanteel,
maanteel nii valendaval, kaugusse ulataval,
lookleval põldest ja nurmedest läbi sääil pilvede poole,
madalalt kummuvate ülal pääl magava maa.
Raskelt kui haiguse rabatud, rõskelt ja rusuvalt vaovad
voorina lageda pääl, kurblik ja kaametav rong,
jutustav taevaste saladust, pajatav võimsate kurbust,
kevadet kaotanute, kurtvate tühisust öö.
Kuhu jäi väljade veretav rikkus ja kollendav kirjus,
sinetav igatsusvärv, kullendav küllusehelk,
kuhu jäi suvine hõisatav uhkus ja sügise sünkus,

sünkus nii leinav ja tumm, aga nii ilutsust täis?
Mäletan vahtrate viimaseid lehti — tuul viis nad ja kandis
värinal nad üle maa, värinal nad üle mäe,
värinal nad üle müüri ja maja, säält meregi poole —
merele, kaugemale — tühjuse poole nad viis.
Kaduvik, kustuvus! Aga veel helgatas udustund õhus
viimane punetav leht, viimane saadik see veel
suviste kadunud aegade, unede jaaniöö nurme, —
helgatas, liblatas veel — meelega jäi vangitsev pilt.

Raugenud, roidunud, vaibunud ammu need õnnelikad ajad —
Toompää, täis lehtede tuld, lõunamaist lõkendust täis,
torn, üle müüride, parkide sihvakat toredust tõstev,
kinkudelt unistav pilk merele õhkuvale —
unelus, südames tärganud videva vaikuse võlul,
viirastus, häiritsevad meelt, häiliv ja häiritsev veel —
raskete pilvede voorides raskuvad ihaldusmõtted,
nääriöö tihenedes tummana tumedal teel.⁵

[1925?]

Põhjendamatu «solvatuna» noor autor end ei tundnud. Aasta hiljem igatahes on tunnustanud ta toimetaja suhtumist noortesse kaastöölisesse järgmiste sõnadega: «Peame Teile tänulikud olema ka õigluse eest, millega algajate katsetele olete vastu tulnud. Teie hoolsusel ja korrektsusel sellel alal on vist vähe võistlejaid — ma ei mõtle sellega mitte ainult enda maad —, ja on alati olnud enam usku endasse ja teistes just Teile tasakaalulise, häätahtliku, kuid mitte kerge-meelselt hääkskiitva toimetajategevuse tõttu. See on kindlasti enam kui ühegi muu Teile omale sarnaneval kohal oleva isiku läbi sündinud Teile töö ja mõju tagajärjel. Olen ainult üks paljudest, kuid sarnasena tänan Teid. Tunnen, et on selleks põhjust!»⁶

Rohkem originaale ma Ants Orase luuleteoste keste ja ulatuse lähemaks iseloomustamiseks ei tea. Nimetatud kahele algupärasele tekstile lisaks leidub Kirjandusmuuseumi käsikirjade hulgas samas säilikus ta omakäeline, kuid signeerimata luuletus «Hääletus» («On imelik lein väljus lagedais pehmeis...»). See tundub aga pigem tõkena. Siiski on ta luuletekste olnud rohkem. Allikate süstemaatiline uurimine tooks võib-

olla lisa: näiteks ei ole teada mulle Ants Orase arhiivi saatus pärast ta põgenemist Eestist 1943. a aprillis, läbi on vaatamata «Veljesto» päevikud 1920—26 jm.

New Yorgi eesti ajalehe intervjuus (8.IV 1971) vastab Ants Oras Aleksis Ranniti otseküsimusele algupärasest luulest: «Omal ajal kirjutasin üsna palju omi värse, ning tundus, et see osa minust on arenemas, kui mu perekonnas juhtus katastroof. Sellest sain üle ainult äärmise keskenduse varal teaduslikule tööle, sedagi vaid pikkade aastate jooksul.» Vastust võimaldab mõista August Annisti krampuvi käsi kirjutatud ääremärkus: «olnd Villi Orase enesetapp ja teise venna surm ladna [?] mehena». Kuigi Ants Oras kolmekümnendail aastail oli kärsitu tutvustama sõpruskonda oma veel ilmutama tõlgetega, ei ole näiteks Betti Alveril sellest ajast mälestusi ta algupärasest luulest (Enn Lillemetsa vahendatud teade). Ilmselt oli viimase aeg siis juba möödas.

Ants Orase luuleharrastuses oli nähtavasti mõndagi tüüpilist filoloogiliste huvidega noortele. Hugo Raudsepa tööd iseloomustades on ta pannud kirja siinses kontekstis tähelepanu nõudva lause: «Hän on tosin aikanaan kirjoittanut runomittaistakin, mutta tämä vain syventää vakaumustamme, että aniharvat pääsevät ympäristönsä turmelluttavastakin vaikutuksesta.»⁸ Ometi ei saa vist õnnetust perekonnas arvata Ants Orase luuletamissoovi hääbumise ainupõhjuseks. Küllap jättis küpsev kriitiline meel ning enese kirjanduslik tegelikustamine tõlkeis ja artikleis ta algupärase luule nii tuttavaks «lastehaiguseks». Ent üritused selles tunnistavad poeesiale aldist loomust.

Lõpetuseks iseloomustagu üks pikem tsiitaat juba tuttavast 1971. aasta intervjuust Ants Orase seisukohti ideaalse luuletõlkija ja tõlkemeetodi asjus: «Luuletõlkimine, nii nagu mina seda mõistan, on taaslooming, — sõna, milles võrdset osa etendavad «taas» ja «looming». Tõlkeid, milles pole loovat hingeõhku, on makulatuur. Luulet teises keeles esitada muuna kui elava luulena on patt, —

praegu küll väga laialt harrastetav: proosat pakutakse järjest luule pähe. Tõlkija peab olema valmis kas või kümme aastat üheainsa luuletuse kallal töötama (muidugi mitte igapäev, kuid pidevalt kasutades soodsalt häälestet momente). /---/ Ideaalne luuletõlkija peab olema läbi-ni-poeet ja ühtlasi läbi-ni-filoloog. [Sõrendus minu — M. O.] Teise keele muusika peab temas omakeelsena jälle ellu ärkama. Ta peab olema midagi rohkemat kui muusikavirtuoos või orkestrijuht, sest noodid jäävad ikka nootideks, kuna keeled erinevad põhjalikult, esimesest silbist viimse silbini. Faktiliselt tuleb leida hoopis uusi võimalusi, uusi eufooniaid, uusi mõtte- ja assotsiatsioonipõiminguid, mida anda võib ainult töö, milles ei puudu inspi-ratsioon.»

¹ A. Aspel. Ants Orase looming. Tema kuuekümnenda sünnipäeva puhul. — «Mana», 1961, nr 1, lk 3.

² H. Grünfeldt. [H. O.: Einige Gedichte aus dem Ehstrnischen.] — «Eesti Kirjandus», 1915, nr 10, lk 317—318. Heine-tõlkel on noorsoo-ajakiri «Uudismaa» 1919. aastal avaldamiseks nõrgaks tunnistanud: vt «Uudismaa», 1919, nr 3/4, kirjavastused.

³ A. Oras. Ankeet Raamatu-aasta puhul. — «Looming», 1935, nr 7, lk 818; vt ka: A. Oras Fr. Tuglasele 16.III 1926. a. — KM KO 245, 49 : 2.

⁴ ENSV RAKA, 1770, 1, 108, 64 p. Peeter Grünfeldt (1865—1937) oli agar rahvaraamatute koostaja, tõlkija ning värsivormija, kellelt on ilmunud üle 450 raamatu (EKBL). «Meie Matsi Tähtsraamat» oli kalender oma värsisepitsustega.

⁵ «Nääriöö rännak» ja «Sild» koos A. Orase kirjaga leiduvad Kirjandusmuuseumis (KO 245, 245 : 4) Fr. Tuglase fondis signeeritud käsikirjadena. «Sillast» on säilinud ka hilisem, kuid täpsemalt dateerimata omakäeline variant (KO 34, 22 : 16).

⁶ A. Oras Fr. Tuglasele 16.III 1926. a. — KM KO, 245, 49 : 2.

⁷ KM KO, 218, 78 : 2. Ants Oras oli arvata-vasti peres neljas laps, lisaks kahele vennale ja õele.

⁸ A. Oras. Kolme Viron kirjallisuuden tähteä. — «Suomalainen Suomi», 1934, nr 1, lk 38.

ANNE LANGE

ANTS ORASE LUULEKONTSEPTSIOONIST

Ants Orase paarikümneaastane kirjandust ja kultuuri vahendav tegevus kodumaal on mõtlemapanev. Ühe oma aja silmapaistva anglistina pole ta piirdunud ainult inglise kirjanduse õpetamisega ülikoolis, tõlketöö ja tutvustusartiklitega, vaid tema kokkupuude Euroopa kultuurielu kõrgtasemega on ikka otsinud konkreetseid haakepunkte ja sisulisi väljundivõimalusi Eesti tollases kirjanduskontekstis. Eesmärgiks — «Noor-Eesti» traditsioone jätkates — seada, põhjendada ning selgitada harjumuslikest kõrgemaid sisulis-vormilisi taotlusi.

A. Orase pärisosaks, ilmselt tema enda kirjanduslikust eelistusest tulenevalt, sai meie luule ja luuleteadvuse vaimsuse ning esteetilise tundlikkuse eest seismine, mis kulmineerus 1938. aastal «Arbujate» kogumiku kokkuseadmisega ning selgitava tausta andmisega seal avaldatud 8 autori loomingule. Alljärgnev pakubki ülevaate A. Orase luulekäsitusest. Et jooksva arvustustegevuse kõrval on A. Oras luulest ka üldistvalt kirjutanud (esseed ajakirjas «Akadeemia»), on võimalik saada suhteliselt terviklik ettekujutus tema luulekontseptsioonist, mille ta eksaktse mõtlejana on ka selgelt formuleerinud.

Luules tema olemuslikul kujul näeb A. Oras kirjanduse kontsentreerituimat vormi (Luulest ja pikast poemist, «Akadeemia», 1938, nr 7); luulelt ootab ta mõtetlist ja emotsionaalset jõudu ning sügavust. Luuletaja peaks end sõnastama sisemisest tarbest, mitte leivateenimiseks või sotsiaalsest ootusest ajendatuna. Luuletaja kirglik mõte ja tunne ei tohiks piirduda introvertse enesekirjelduusega, luule peab pakkuma jäädavamaid väärtusi. Isiklik pihtimus tuleb avardada inimkonna vaimsetesse rikkustesse suunduvat, sest luule saab olla paigaks, kuhu on «talletatud inimkonna kõige vanemad, intensiivsemad ja kestvamad elamusvarud» (Mõnedest ürgelementidest kirjanduses. «Akadeemia», 1938, nr 1).

Luulenägemus, mida edastab kunstiliselt viimistletud ja distsiplineeritud keel ning värs, saab esteetilise elamuse läbi jõuda inimese sügavamate vajadusteni, luuleakna vahendusel võivad «avaneda meie silmad nii mõnele elulisele tõe»; «kui elu aitab meil mõista, mis on sügavat ja tõsist luules, siis

luule omakorda võimaldab meil aru saada, mis on sügavat ja tõsist elus» (Kaasaegseid vaateid luule funktsioonidest ja nende piiridest. «Akadeemia», 1938, nr 4).

Nõnda tsiteerituna jäävad A. Orase sisukriteeriumid liig üldsõnaliseks, selgemale mõistmisele aitab kaasa tema arvustusartiklite lugemine.

Korduvalt esitab A. Oras luulele eetilise imperatiivi. Täpsemalt sõnastades tähendab see luuletaja eetilist vastutust esmalt publiku ees, s. o aruandmist endale, «kas see, millest luuletatakse, väärib, et teda avalikustada, kui sügavad on need «kihid», milleni poet on endas jõudnud ning mille sõnastamisele ta püüdleb»; teisalt tähendab luule eetilisus A. Orase jaoks autori ausust iseenda ees. Luulest peaks välistuma teeskus. 1932. aasta värsitoodangu aastaülevaates kirjutab ta: «Luule võib ülevuse ja koomika vahelises skaalas asetseda ükskõik kuspool ja ometigi jääda hääks või väga hääks kirjanduseks kui ainult ei simuleerita õrnu või suuri tundeid sääli, kus neid ei ole, või ei kujutata neid tugevamateks kui nad on tõeliselt» («Looming», 1933, nr 1). Ja kolmandaks nõuab A. Oras, et luuletamist nagu iga tööd võetaks tõsiselt, et vallataks meetrikat ja keelt, et ei manipuleeritaks sõnadega piisavalt mõistmata, mida nad tähendavad, vaid et tuntaks kõiki traditsioonilisi tähendusnünansse; samuti, et arendataks maksimaalselt stiilitunnet ega peljatsiks eneseharimise distsiplineerivat tööd. Ainult töö, «mis ise intensiivsem olles lugejaltki samavõrd kesken datud hoiakut nõuab», võib anda lugejat rikastavaid kunstilisi elamusi.

Meie tollases kontekstis oli «estetism» mõiste, mis omas valdavalt negatiivset tähendust. A. Oras, kel oli veendumus «täiusliku kunsti peenendavast ja suursugustavast mõjust», peab korduvalt päreerima põlastavat hoiakut, eeldes: pinnalise, poose etendava estetismi taga on algselt seisnud ilu ja tõe süntees (Epikurism ja tõeotsing. Walter Pater'i puhul. «Akadeemia», 1939, nr 7). Otsides luulest väljenduse, mõtte ja tunde ilu, ei pea ta silmas efektsust, sära dekoratiivsust; ilu — see on «midagi võimsamat», «see on kõige inimliku tõe kokkuvõtt» (Inglise luulest ja eesti mentaliteedist. «Akadeemia», 1937, nr 4). Tuge otsivalt tsiteerib ta J. Keatsi luuleridu:

*Beauty is truth, truth beauty:
this is all ye ever knew and all ye
need to know.**

Peatuma peaks ka mõistel «elulähedus», kuivõrd see kirjanduslikes vaidluses noil aastail aktuaalse terminina päevakorras püsis ja A. Orasegi arvustustegevuses üheks võtmemõisteks oli, mille abil ta püüdis luulet ja meie kirjanduselu mõtestada. 1929. aastal «Kirjandusliku Orbiidi» ilmuma hakkamisega sai elulähedusest üks esmaseid nõudeid, mida kriitika kirjandusele esitas. Elulähedust mõisteti aga väga mitmeti ja orbiitlaste elulähedusnõudega algset kaasalainuist tõmbusid paljud peagi tagasi. Nende hulka kuulus ka A. Oras. Ta ei saanud nõustuda vaimust võõrastava realismiga, realismiga, mis eluga kaasa triivib «püüdmata seda juhtida ega tõsta» (Saatesõna kriitikakogumikule «Laiemasse ringi». Uppsala, 1961). «Elu Orase käsitluses on ennekõike otsing avarama elutaju ja vaimse kirkastuse suunas,» nagu kirjutab A. Aspel («Mana» 1961, nr 2) — ja elulähedus lahutamatu seotud vaimsete otsingutega. Essees «Elulähedusest, eriti luules» («Akadeemia», 1937, nr 6) näeb A. Oras orbiitlaste taotlusis «ekstravertse elutunde mässu liiga suure endassepöördumise ja egotsentrilisuse vastu», kuid nagu oli liialdus keskendumine ainult oma subjektiivsetele elamustele, nii oli ka liiast sellele «vastuastumine «vaeste patuste aleviga». Sotsiaalset reaalsust ei tule eirata, aga ka mitte «hingeelu keerulisemaid, mittetüüpilisi fakte»; materiaalseid väärtusi loova inimese probleemid ei ole olulisemad (ka mitte tühisemad) vaimseid väärtusi loova inimese omadest. Vähe on, kui kirjandus kirjeldab, «luule eeldab väliste ja hingelistegi reaalteidete ületamist vaimsete tõdede ning sügavuse kasuks, eeldab isiksust, kes kannatab koos vaesuses vireleva hingega, nähes samas selle kannatava hinge väärtust». Verhaereni ja Shakespeare'i arengust näidet tuues, Underit meie luules analoogiliselt esile tõstes, kirjutab A. Oras: «Neil meistreil kujunes enne rikas, sügav, tihe, kuid mitmekülgne isiksus kui nad elu robustseima, halastamatui- ma reaalsuse vormijaina saavutasid ülima tipu.»

Nüüd veidi pikemalt mõtte ja tunde osakohast luules. On selge, et A. Oras võõrastab ekstaatilist tundlemist ja uima, ent ka intellektuaalselt lõikavas, teravate formuleeringutega mõtteluules ei näe ta oma ideaali. Vastandmõtete dissonants võib küll väitluses teatud väärtusega olla, ent luulelt ootab A. Oras harmoonilisemat kõla. Selgitava näite mõtte- ja tundesünteesist leiab ta

* «... et ilu tõde, tõde ilu, see, /vaid see on kõik, mis ial teadma peate.»

B. Alveri luulest (Ääremärkmeid luulest ja intellektist. «Akadeemia», 1937, nr 2), millele on iseloomulik loogiline mõte, ja ometi — «ta ümber on emotsionaalne aura, teda väljendavad sõnad värisevad tunderütmis, ta kutsub esile konkreetseid kujutlusi, mis kõnelevad tundele». Elamuste kristalliseerumine mõtteks, mõtte täiendamine vastava emotsiooniga teeb Alveri luulest luule, mis ei talla laiaks, tegemist on luulega, mis ootab lugejalt keskendatust ja seeläbi on võib-olla sisuparatomatusest tulenevalt määratud väheste jaoks. Vaimne enesedistsipliin ei välista tundeid, tunded teisevad; emotsioone ei tule suretada, neid peab valitsema.

Nendegi tõdemusteni jõudmisel on teedviitavaks olnud ehk inglise kontekst ja W. Wordsworthi rida: *Emotions too deep for tears*, mida A. Oras tunde kultuurist kirjutades on mitmelgi korral tsiteerinud. Pole kahtlust, et A. Oras võlub ka romantilise (tihti ohjeldamatu) nägemuse värskus, sealne julge avatus kõigele kogetavale, tundehoog ning püie tõusta kõrgemale tardumusest ja tuimusest. Tõlkijana pealub teda puhtkeelisel mäng komplitseeritud, visionaarse keelekasutusega, barokse metafoori- ja epiteedirohkusega. Meie oma luuleteadvuse kujundamisel rõhutab ta siiski pigem distsiplineerivat alget, kuigi — luulekord peab olema kaunis.

A. Orase kõrge nõudlusnivoo valib 1938. aastal välja kaheksa meie luuletajat, keda luges ta tõdeb: «Tundub, et suur osa meie luule tulevikust oleneb nendest» («Kevadik», 1938, nr 1). «Arbujate» kogumiku saatesõnas jääb arbujaid ühendavana kõlama «usk mõttesse ja luulesse kui transsendentsetesse reaalsustesse ja platoonilistesse ideedesse, mis on tõelisemad kui tegeliku elu heitlikud nähted», oluline on arbujalik «õhutus vaimsele kindlusele keset üldist muutlikkust», et säiliks vähemalt «esteetiline ja intellektuaalne kord keset «elementide pimedat raevu». Olles lähedal olemasolu lihtsatele, kuid tähtsatele põhielamustele, püüavad nad «uue keele ja värsikultuuriga, intellekti valvuse ning kunstilise ja inimliku siirusega» edastada nende jaoks olulist, aitamaks lugejalgi vaimselt pingestatud otsinguhoiakuni jõuda.

A. Orase kogu kriitikutegevus rõhutab väliskultuuride tundmise vajalikkust. Inglise filoloogina on ta pädev eelkõige inglise kultuurkonnas. Sealne traditsioon aitab tal välja kujundada isiklikku veendumust, mis on hädatarvilik kirjanduslike vaidluste heitlikkuses; eelkõige sealsest traditsioonist valib ta vahendajana meie konkreetse situatsiooni jaoks kõnekamaid autoreid, keda tõlkida, kelle kujundiilma inimliku mõtte laiema

tagapõhjaga seostada. Tõlkekirjandus ei ole vajalik mitte ainult keelt mittevaldavale inimesele, kirjutab A. Oras, vaid ka nt võõrfiloloogile vältimaks tema vaimset eemaldumist oma rahvast, mis domineerivalt võõrkeelse lugemise puhul oleks paratamatu. «Ilma eestikeelse koduraamatukoguta ei saa eestlane iialgi korralikku omakeelset haridust ja viimane on kõige alus» (A. Orase ja EKS-i kirjavahetus, KM KO f 16, m 146 :3). Eelarvamustevaba kultuuriga tegelemine on tarvilik, kirjutab A. Oras, leidmaks «ärastus otsinguiks, mõõdupuid enese-kriitikaks. Päälegi selleks, et oma kodumaadki õigesti näha, tuleb enne vähemalt vaimliseltki tunda mitmeid maid». 1935. aasta «Loomingu» ankeedivastuses loetleb ta kodumaiste innustajate (Suits, Tuglas) kõrval Shelleyt, Goethet, Walter Paterit, T. S. Elioti, Matthew Arnoldit, Thomas Carlyle'i, Hippolite Taine'i ja Georg Brandest. Olulisimaks nende seast talle kui kriitikule ja luuleteadvuse kujundajale saab T. S. Eliot (vt «Looming», 1986, nr 2; vrd T. S. Eliot. Valik esseid. «Loomingu» Raamatukogu», 1973, nr 20/21; A. Oras «The Critical Ideas of T. S. Eliot», TÜ Toim. B XXVIII, 1932).

T. S. Eliot on kirjutanud: «Hea luule on ilmselt midagi muud kui hea värss; hea värss võib luulena pea tähenduseta olla» (Proosa ja värss, 1921). Võib-olla just siit hakkab selginema A. Orase arusaam, et luule on luule niivõrd, kuivõrd ta avab ülejää-

tulist tõe. Eliotist lähtub ka A. Orase ideaalnõue näha luules intellektuaalset emotsionaalsust, eetilist tõsidust, distsiplineeritud vormi, konkreetset-täpset kujundit ja sõnakasutust. Keskselt Elioti tõekspidamistes on traditsiooni, järjepidevuse silmaspidamine ning seda mitte ainult ühe keele- ja kultuurikonna, vaid inimkonna kogu vaimse pärandi raames. Traditsiooni jätkamise ning kandmise all mõistab Eliot kogu mineviku kultuuripärandi vitaalse ja väärtusliku osa assimileerimist loovisiksuses, et tajutavaks ei saaks mitte ainult üksi mineviku minevikulisus, vaid ka tema olevikuline aktuaalsus. Elioti mõtet jätkav on A. Orase korduv selgitus, et õppimine minevikukirjandusest ei tähenda laenavat jäljendamist, vaid isikliku kogemuse rikastamist kirjanduslikult läbielatud, et kauge ja ammuse maailmatundmise läbi iseendagi elupilti uusi nüansse tuua. Elioti reguleeriva keskendatuse taotlus tuleneb tema veendumusest, et inimeseks olemine on seotud eetilise kasvamisega; siit lähtub tema elutunde mõistuslik tõsidus emotsionaalse heitlikkuse asemel, kuigi — eliotlik enesedistsipliin ei tähenda kujutlusvõimet pärssivat kainust, ta vajab vitaalselt stabiilsust, tuumteadmist, kus hingelised pinged objektiveeruksid millekski, mis ei piina enam. Eliotlik lepitatuseotsing lahendub A. Orase jaoks ehmata-v-konfessionaalselt, ja kuigi ta siin oma kirjanduslikust eeskujust lahti ütleb («Looming», 1932, nr 2), jääb eliotlik impulss Ants Orase kriitiku ja luulevahendaja töös määravaks.

EDGAR SAVISAAR

VÕITLUS MÕTTEVIISI PÄRAST.

Neljas lugu. Edasimineku alternatiivid I.

Mõtlen sellele, kas pole ühiskondlik mõte meie vabariigis jäänud üleliidulise uuenemisprotsessi taustal loiuks. Juba üle aasta tagasi kirjutas Mati Ormisson «Edasis»: «Praegu annab üleliiduline ajakirjandus sisukuse poolest vabariiklikule kõvasti silmad ette. Milles see minu arvates avaldub? Eestikeelses ajakirjanduses on veel vähe probleemkirjutisi, mis õhus rippuvaid sõlmkohti lahti harutaksid.»

Muidugi ei ole me probleemivaba muster-vabariik. Ka meil on mitmed omal ajal heakskiidetud lähenemisviisid näidanud oma paikapidamatust, nende alusel rajatud mõttekonstruktsioonid osutunud ajaga tegelikkusega vasturääkivaks. Esialgu, pärast 1985. aasta aprillipleenumit näis, et publitsistikal on

raskusi tekkinud muudatustest arusaamisega. Ega see ei üllatanud. Küllalt palju on ilmunud materjale sellest, kuidas pikki aastaid moonutati või ei avaldatud meie kirjanike loomingut. Tõenäoliselt aga kahvatuvad need faktid võrreldes sellega, mida 70ndate aastate lõpul — 80ndate algul pidi läbi elama meie publitsistika. Publitsistika puudutab aja närvi ja jääb selles mõttes olupoliitikalike otse jalgu. Nõnda teda nuditi ja puhastati hoolikalt kõigist vastuoludest, kuni paljud meist õppisidki hallilt kirjutama. Paraku ei ole publitsistika veel läbi käinud niisugusest puhastustest, nagu korraldasid enesele kirjanikud kongressi-eelsel ja -järgsel ajal. Seetõttu jätkabki osa publitsiste omaaegsetest õpetussõnadest hoolikalt kinni

pidades ning taoliste lugude järele on ikka veel nõudmist.

Pessimismiks pole siiski põhjust. Viimasel ajal rikastub ka meie ajakajaline kirjandus, elab läbi seismist muutumist, uueksaamise ja endaksjäämise valu. Enam ei piirduta üksik-faktide hukkamõistmisega, minnakse edasi ja lahatakse ka neid printsiipe, mille rajanevad negatiivsed nähtused. Iseloomulik, et uuenemisprotsessis on esirinnas parteihäälekandja «Rahva Hääle», aga talle on hakanud sekundeerima ka mõlemad tähtsamad linnalehed — «Edasi» natuke varem, «Õhtuleht» hiljem. Nii olid inimestele elulähedased teemad kõneaineks näiteks Tallinna linnanõukogu istungjärgu eel korraldatud vestlusringides «Tallinn aastal 2000». Ajakohane oli vestlusring «Iga pere korter: kuhu ja millal?», mille käigus formuleeriti kaks võimalikku elamuehituse alternatiivi. Kas lisada hoogu paneelhituse konveierile (ning seda ka Suur-Õismäel) või taotleda elamuehituses uut kvaliteeti, üleminekut madal-tihedale hoonestusele, kõdurajoonide lammutamisele ja vanade linnaosade rekonstrueerimisele? Elamuehitusest näibki saavat uus võitlusmaa, kus avalikkuse huvid on vastakuti ehituskonveierit käivate ametkondadega. Üldsuse seisukoht selles küsimuses on ühene, samuti nagu nende spetsialistide hinnangudki, kes ei lõika isiklikku tunnustust praeguselt ühenäoliselt massehitustoodangult. Vestlusringi vooruseks oligi vaidivate poolte seisukohtade selge väljajoonistamine. Ükskõik, milliseid argumente uuenduste toetuseks ka ei kasutatud, vastaspool ignoreeris neid ega võtnud sisulisele arutusele. Korrati vaid järjekindlusega, et Suur-Õismäe tuleb rajada ja võimalikult kiiresti ning võimalikult kaua toota suureseriaalisi konveierelamuid. Elamuehituskombinaadi peainsener ei suutnud kuidagi jätta kasutamata klassikalist argumenti bürokraatlikus suhtlemises avalikkusega: «Lõplikult paneme asjad paika Ehitusministeeriumis. Oleme tema alluvuses ning seal otsustatakse, mida ja kus me ehitame.» («Õhtuleht», 13. oktoober 1986). Ometi teame, et linnaehituses on suured ebakõlad: uusrajoonide elamukolossid ei loo normaalseks eluks vajalikke tingimusi ega vasta seatud sotsiaalsetele eesmärkidele. Kas me suudame seda põhimõtet ka praktikas rakendada, elamuehituse ümber häälestada ja ametkondlik-majanduslikud taotlused sotsiaalsetele sihtidele allutada, see on meile proovikiviks võitluses uue mõtteviisi eest.

Niisiis, ajakirjanduses toimub — küll ilma erilise kirdede mölluta ja vastastikuse näpuga näitamiseta — uuenemisprotsess. Kus aga ikka veel ebaletakse ja püütakse päevakohaste probleemide arutamist imitee-

rida tõkelugudega keskajakirjandusest, seal sõltub uuenemine toimetuse ja selle ümber kogunenud autorite kodanikujuulgusest, aga vahel ka lihtsalt aususest.

Muidugi pole mõtet teha kriitikat kriitika pärast. Me ei peagi üles tõstma neid probleeme, mida arutatakse üleliidulises ajakirjanduses, kui need pole meile omased. Mitmed efektiivsus- ja intensiivsusnäitajad on meil head ning võivad olla eeskujuks teistele. Põllumajanduses oleme liiduvabariikide seas esikohal liha ja munade tootmises elaniku kohta ning teisel kohal kartuli tootmises. Ka ühe hektari põllumajandusmaa kohta antavalt toodangult oleme Nõukogude Liidus esimeste seas. Tööstuses anname inimese kohta 40% võrra rohkem toodangut kui NSV Liidus keskmiselt. Energeetikas oleme elektrenergia toodangult ühe elaniku kohta liiduvabariikide hulgas esimesed (kogu maailmas aga kuuendad). Seda loetelu võiks jätkata veel pikalt.

Nõukogude Liidu erinevate piirkondade probleemid on paljuski erinevad. Kui me püüame arengu kiirendamiseks kõiges teisi kopeerida, siis selgub peatselt, et mõneski muus paigas tulemusi andnud abinõud on meil madala efektiivsusega ja võivad seni stabiilsena püsinud protsessid koguni tasakaalust välja viia.

Õeldu ei tähenda, nagu elaksime meie ideaalses probleemidevabas paikkonnas. Paljusid ENSV rahvamajanduse ja sotsiaalse elu kitsaskohti analüüsi EKP XIX kongressil ning nüüd on vaja seda analüüsi süvendada juba NLKP XXVII kongressi suunistest lähtudes.

Alalhoidlikkus või uuenemine

Alustades kõrgemalt on ka edasiminek keerukam. Suhtelisel kõrge tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise tase põhjendab ka naabervabariikidega võrreldes madalamat kasvutempot. Selle asemel võime rääkida absoluutmahtude suurest juurdekasvust: rahvatulu absoluutväärtused XI ja XII viis-aastakul on 1,8kordselt viimase kasuks. Tööstustoodangu juurdekasv moodustab 905 miljonit rubla (viieidiku võrra suurem eelmisest viisaastakust) ning põllumajandustoodangu juurdekasv 221 miljonit rubla, mis 3,3 korda ületab läinud viisaastaku absoluutmahu juurdekasvu.

Kvalitatiivseks edasiminekukaks jääb aga absoluutmahu juurdekasvust väheseks. Sellest lähtudes kritiseeris ka seltsimees K. Vaino partei- ja majandusaktiivi ülevabariigilisel koosolekul 18. oktoobril 1986. aastal vabariigi rahvamajandust seoses tööstus- ja põllumajandustootmise kasvutempo langusega. Tõepoolest, maailmamajandusest leiab küllalt

näiteid, kus majanduse (meiega võrreldes märksa kõrgem) arengutase pole põhjustanud kasvutempo aeglustumist. USAs kasvas 1983. aastal tööstuslik tootmine 6,5%; 1984. aastal 10,6% (ka võrreldes 1979. aasta kriisieelse maksimumiga 7,2%) ning 1985. aastal 2,2%. Jaapani tööstustoodang suurenes 1984. aastal 11,1% ja 1985. aastal 4,6%. Need kõrged kasvutempod on küll ebastabiilsed ja saavutatud kapitalistliku majandustsükli tõusu- faasis, seda enam peaksid nad aga püsivalt omased olema sotsialismimaade plaanipäraselt arenevale majandusele. Kuni see nii ei ole, ei saa kiirenduskursile ülemineku probleeme lahendatuse lugeda.

Meie vabariigi majandusstrateegia on tavapäraselt olnud alahoidlik, olemasolevat pigem säilitav kui uuendav. Oleme lähtunud ajalooliselt väljakujunenud rahvamajanduse struktuurist ning oma traditsioonilisest asendist üleliidulises tööjaotuses. Paraku ei saa kujunenud struktuuri kõiges tänapäevaseks pidada. Nõrgalt on arenenud mittetootmissfäär. Vajaka jääb ehitusvõimsustest. Tööstuse osakaal suureneb, kuid sageli toimub see ekstsensivsete tegurite arvel. Tööstuse põhiharude — toiduainetetööstuse ja kerge- tööstuse — toodang moodustab 1990. aastal 48%, masina- ja metallitööstuse toodang 17,5%, keemiatööstus 6,8% ning elektrienergia tootmine 4,9% Eesti NSV tööstustoodangust. Seega on suurem osakaal traditsioonilistel tööstusharudel, mis maailma- majanduse tasandil on enamikus riikides kriisiseisundis. Need vähesed teadusmahukusega, n-ö vanad tööstusharud kujunesid välja esimese tööstusrevolutsiooni tehnilisel ja tehnoloogilisel baasil, mida hiljem on muidugi täiustatud. Olles kunagi progressiivsed, muutuvad nad uutes tingimustes (kui säilitavad oma seisundi tööstuse võtme- harudena) ajalooliseks anakronismiks. Selle väite elavaks kinnituseks on meie kerge- tööstus. Suured kergetööstusettevõtted «Greenholmi Manufaktuur» ja Sindi Kalevi- vabrik kujunesid välja ajal, mil toorainet imporditi peamiselt Inglismaalt, töödeldi kangaks Balti mere rannikule rajatud fabri- kutes ning suunati siis loomulikku teed mööda Venemaa siseturule. Nüüd seevastu tuuakse tooraine Kesk-Aasiast, töödeldakse ümber NSV Liidu ääremail ja veetakse valmistoodang tagasi sisealadele. Sellised ebaratsionaalsed veod ei vasta tänapäeva- huvidele. Tööstuse traditsioonilise struktuuri taastootmise õigsuses sunnivad kahtlema esmaste tooraine- ja kütuseressursside nap- pus, suur kaugus tähtsamate tööstustoorai- nete ja kütuse hankepiirkondadest, ehitus- võimsuste krooniline puudujääk vabariigis. Sellest hoolimata on ka lähiminevikus raja-

tud tootmisvõimsusi ja uusi töökohti, mis baseeruvad sisseveetaval toorainel ning põhiliselt teistesse liiduvabariikidesse välja- veetaval toodangul.

Tööstusliku tootmise struktuuris oleksid põhjendatud niisugused nihked, mis viiksid domineerima teadusmahukad tootmisharud. See oleks üsna loogiline sellise maa rahva- majandusele, millel pole märkimisväärseid toorainevarusid ega võimalusi eskaleerida kapitaalvahutusi kiireks reindustrialiseeri- miseks. Arendades kõrgekvaliteedilist tööjõu- du nõudvaid tööstusharusid täidaksime märk- sa paremini ka oma ülesandeid üleliidulises tööjaotuses. Meie tööline, tehnik, insener ja teadlane võiksid teaduse ja tehnika revolutsiooni eesliinil töötades olla hoopis hinna- tumad kui meie põlevkivi ja fosforiidid.

Liikumine teadusmahukama tootmise suunas on juba alanud. Ka XII viisaastaku plaanis nähakse ette ennakareng elektrooni- kas, aparaaditehnika ning elektrotehnika. Teadlased on nende tööstusharude tarbeks loonud mitmeid aparate ja seadmeid, mis võimaldavad üle minna moodsamale toodan- gule. Eialgu on aga tegu episoodiliste muudatustega, mis tervikpilti oluliselt ei mõjuta. Veelgi enam, mitmed tendentsid viitavad sellele, et teadus ja tootmine leiavad meie rahvamajanduses teineteist aeglaselt, justkui vastu tahtmist. Kahe viimase aasta- kümnega on langenud nii uute tehnolo- ogiliste protsesside juurutamise kui ka põhi- fondide aktiivse osa uuendamise tempo. Küm- ne aastaga vähenes iga uuele tehnikale kulu- tatud rubla majanduslik efekt peaaegu kaks korda. Aeglustus tootmise tehnilise täiusta- mise arvel saadav tööviljakuse juurdekasv. Automaatliinide ja mehhaniseeritud voolu- liinide rajamine pole andnud loodetud efek- tiivsuse kasvu. Ka meie masinaehitus pole niivõrd teadus- kui metallimahukas, mis teda progressiivseks ei iseloomusta. Kui NSV Liidus tervikuna kahanes toodetud rahvatulu metallimahukus XI viisaastakul 8,5%, siis Eesti NSVs 7,6%. Ühe miljoni rubla kaubatoodangu saamiseks kulutati Eestis 1984. aasta andmetel keskmiselt 505 tonni metalli (NSV Liidu masinaehituses keskmiselt 427 tonni, Leedu NSVs 370 ton- ni). EKP XIX kongressi aruandekõnes tunnistati, et meil puuduvad tõeliselt tihedad sileded teaduse ja tootmise vahel.

Teadus- ja tootmiskollektiivide koostöö efekt sõltub eeskätt selles osalevate inimeste kvaliteedist, kitsamas tähenduses kvalifikat- sioonist nii teaduses kui ka tootmises. Ka kõige moodsamad masinad ei täida oma ots- tarvet, kui nendega töötav inimene pole oma alal piisavalt kompetentne, suhtub püstitatud ülesannetesse ükskõikselt, rikub tehnoloogiat

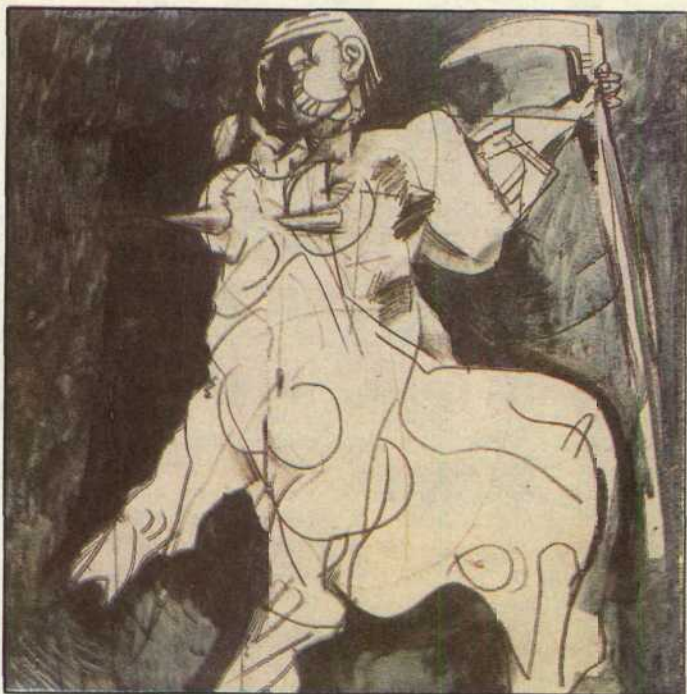
ja töödistsipliini. Vestlustest ettevõtete juhtidega ongi jäänud kõlama seisukoht, et tööstustöölise oskused lähevad tasapisi allamäge. Töölisvahetuse ettevalmistuse küllalt madalat taset nenditi ka EKP Tallinna Linnakomitee IV pleenumi ettekandes. Mõnede selle põhjuse kohta andis selgitust kaheksakümnendate aastate algul Tallinna Pedagoogilise Instituudi regionaalsete uurimuste grupi poolt Tallinna Mererajooni tööstusettevõtetes läbiviidud uurimus. 1980. ja 1985. aastal võrreldi 19 rajooni ettevõttes töötajate vanuselist, soolist ja rahvuslikku koosseisu. Sel ajavahemikul vähenes alla 30aastaste töötajate osa 21,4...18,2%le. Ka kõige paremas tööjõulises eas, 30—44aastaste vanusegrupp on kahanenud 37,9...37,3%le. Samal ajal üle 55aastaste osakaal on kasvanud 28,5...36,8%ni. Neid töötajaskonna vananemist peegeldavaid struktuurimuutusi võib hinnata mitmeti. Kuna tööjõuressursside juurdekasv on piiratud ning noori siirdub tööstusesse tagasihoidlikult, on töötajate arvu säilitamise seisukohalt oluline osa pensioonäridel. Neil on küll suuremad kogemused ja sageli ka kõrgem vastutustunne, kuid uut õpivad nad aeglaselt ega suuda muutuvates tööoludes ümber kohaneda, mis aga praegu oleks esmatähtis.

Uuritud ettevõtete grupis vähenes ka eestlaste osakaal. Kui 1980. aastal olid neist ettevõtetes 47,8% töötajatest eestlased, siis 1985. aastaks vähenes nende osa 42,7%ni. Seega on viisaastaku jooksul eestlaste osakaal vähenenud 5% võrra ehk üks protsent aastas. Tõenäoliselt on vähenemine isegi ulatuslikum, kuna uurimus ei hõlmanud mitmeid suuri põhiliselt mitte-eesti rahvusest kaadriga ettevõtteid. Järelikult katkevad praegu mitmed põlised eesti tööstusproletariaadi dünastiad, mis on äärmiselt ebasoovitav nähtus.

Ilmselt on tööliiskaadri kvaliteeti mõjutanud ka viimastel aastakümnetel ulatuslik mehaaniline migratsioon Tallinna nii teistest Eesti NSV osadest kui ka väljastpoolt vabariiki. Tööharjumused, distsipliin ja kohusetunne sõltuvad oluliselt nii paikkondlikust kui ka rahvuslikust eripärast. Kahjuks on Eesti sotsioloogid seda teemat pikka aega vältinud (vähemalt pole kätte sattunud ühtki selleleemalist Eesti NSVs läbiviidud uurimust), kuid võrdlusmaterjali leiab mitmelt poolt mujalt. Näiteks Aserbaidžaanis NSVs läbiviidud uurimus näitas, et uusasukad lähevad keskmisest sagedamini pahuksisse seadusega. Neil on kadunud sotsiaalse kontrolli sidemed ning tekkinud omalaadne suhtlemisvaakum. Kompenseerivate suhete otsimise käigus lastakse end kaasa tõmmata huligaansetest või isegi kuritegelikest elemen-

tidest. Bakuu teadlased väidavad, et 18% põlisasukatest ja 30% Bakuusse sissesõitnud migrantidest kohtub amoraalse ja kuritegeliku eluviisiga inimestega vähemalt 3—4 korda nädalas (vt Материалы конференции «Социализм, дисциплина и деятельность личности». Баку, 1983, lk 48). Armeenia teadlane Edik Küregjan on tõestanud, et isegi töödistsipliini rikkumised ja linnas elatud aastate arv on omavahelises seoses. Uusasukad, kes pole veel kohanenud Jerevani elulaadiga, rikuvad töödistsipliini põliselanikega võrreldes peaaegu kaks korda sagedamini. («Социологические исследования», 1983, nr 2, lk 131—132.) Paljudes Tallinna tehastes ja vabrikutes kujuneb tööliiskaader põhiliselt sissesõitnutest, keda ei ahvatle niivõrd meie ettevõtetes pakutav töö kui soov leida elamispiind (mõne tehase töötajatest elab ühiselamus juba rohkem kui veerand) ning tõsta oma tarbimistaset. Seni tööstuses valitsenud tööjõunappus sundis sageli kasutama tulnukaid, kelle kvalifikatsioon oli ebapiisav või puudus hoopis. Tööliste ja ehitajate kaadri kujundamine eri paikadest pärit paljurahvuselise ja isesuguste kultuuritraditsioonidega sissesõitnute kontingendi baasil nõuab ka igapäeva neist spetsiifilist poliitilist ja kultuurilist kasvatustööd, mis seni aga on unaruses. Valitseb ikka veel vulgaarsotsioloogiline lähenemiseviis, mis tööjõuressurssi hindab eeskätt vanuse ja soo järgi, arvestamata kvalitaatiivseid tunnuseid. Ometigi soovitasid NSV Liidu Teaduste Akadeemia akadeemik J. Bromlei ja ajaloodoktor O. Škaratan juba 1983. aastal võtta tööjõuressursside bilansi koostamisel arvesse ka rahvuslikud näitajad (vt selle kohta «Социологические исследования», 1983, nr 2, lk 45—52). Inimese töö viljakus ja kvaliteet ei sõltu mitte ainult soost, vanusest ja haridust tõendavast dokumendist, vaid ka sellest, millised töö- ja kultuuritraditsioonid on tema kodukohas valdavad. Etnokultuuriliste tootmistraditsioonidega põhjendavad J. Bromlei ja O. Škaratan ka töödokraatiat (kas brigadire valitakse või määratakse, kuidas jaotatakse kolmeteistkümmes palk, millistest põhimõtetest lähtutakse edutamisel) ning töösse suhtumist üldse.

1980. aastal kirjutas V. Kirišenko ajakirjas «Kommunist», et Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia linnadesse rajatud keeruka tehnilis-tehnoloogilise siseseadega tööstusettevõtteid pole kindlustatud tööjõuressurssidega, kuna kohalikel elanikel puuduvad piisavad harjumused industriaalseks tööks, tööliiskaadrit aga koolitatakse suhteliselt vähe. Teatavasti on sisseränne Tallinnasse viimasel ajal sagenenud ka nendest piirkondadest. Naivne oleks arvata, et ümberasumine teeb kõigist

Andrus Kasemaa.
«Vikatiga», 1986

Andrus Kasemaa.
«Apokalüpsis», 1986

Paremal:
Andrus Kasemaa,
«Trummar», 1985

migrantidest kohe ka head töölised ja ehitajad. Võib hoopis oletada, et kaadri intensiivne täienemine uustulnukate arvel jõuab teatud kriitilise piirini, mille järel hakkavad negatiivses suunas muutuma kogu kollektiivi töösse suhtumist iseloomustavad karakteristikud. Rakendusliku juhtimisteooria seisukohalt on väga tähtis selles küsimuses selgus luua, et mitte viia eksitusse töökollektiivide juhte, kes peavad tootmissituatsioonid migrantidega tegelema.

Tööstuskaadri potentsiaali säilitamine ja realiseerimine nõuab niisiis tõsist tööd. Vajaka on kõrgkvalifikatsiooniga spetsialistidest, seda eriti TTRi võtmeharudes — masinaehituses ja keemiatootuses. Kaadri ettevalmistamise kulutusi hoitakse kokku, kuigi kiirenduskursile üleminekul peaksid need olema suuremad isegi uue tehnika juurutamisega seotud kulutustest.

Näib nii, et nõudes teaduselt häid tulemusi, ei taha me tema arendamiseks teha küllaldaselt kulutusi. Teadusloolane J. Laas on analüüsinud teadusele kulutatute osakaalu rahvatulust: paraku ei ole see Eestis (võrreldes üleliiduliste näitajatega) just märkimisväärselt kõrge protsent. Ka põhifonde ühe vabariigis töötava inimese kohta tuleb kõigi rahvamajandusharude peale keskmiselt üle kolme korra rohkem kui teadusele ja teadust teenindavatele rahvamajandusharudele. Oluliseks näitajaks on ka teadussfääris hõivatute osakaal rahvamajanduse kõigist töötajatest. NSV Liidus oli 80ndate aastate algul teaduses ja teaduse teenindamisel hõivatud 3,89%, Eesti NSVs 2,3% töötajatest. Sellises olukorras orienteerub suur osa vabariigi teadusest väljapoole Eestit ning nende töötulemusi rakendatakse pigem vennasvabariikides kui meil. Ja vastupidi, mitmete spetsiifiliselt kohalike probleemide uurimisel ollakse üha rohkem sunnitud tuginema vabariigivälisele teaduspotsentsiaalile. Meie õpetlaste käsitluses on suured teaduslaevad uuringute teostamiseks meredel ning plaanitakse ka mereinstituudi loomist, samal ajal ei piisa meil aga teadlast, et analüüsida siseveekogude seisundit. Kõrgelt kvalifitseeritud teadlaskaadrit ei piisa ka metsanduse ja põllumajandusteaduse mitmel erialal, mida oleme ikka oma pärisosaks arvanud. J. Laas teeb sellest järelduse, et «paraku ei ole seni tööstusarenduse strateegiat vabariigis nähtavasti kuigivõrd oluliselt suudetud muuta ning kurssi teadusmahukuse suurendamisele võtta» (Teaduslugu ja nüüdisaeg, III. Tln, 1984, lk 29).

Struktuurinihked nii tootmise kui ka teaduse arengus on seni olnud küllaltki stiihilised ja komplekselt ette planeerimata. Alati pole kinni peetud teaduse ja tootmise

seostamise territoriaalse planeerimise printsiipidest. See on aga arengu kiirendamiseks hädavajalik.

Sekkumine või iseregulatsioon

Üliõpilastele, kes õppisid tundma marksislikku filosoofiat Mihhail Makarovi sädelevast dialektikast kantud tööde põhjal, on jätnud sügava mulje tema arutlused objektivistisest otstarbekohasusest ja sihivõimusest ühiskonnas, eesmärgist ja iseregulatsioonimehhanismidest majanduses ning sotsiaalses elus. Majandus- ja juhtimisteaduslikus kirjanduses on juba pikka aega sama seisukohta esindanud NSV Liidu Teaduste Akadeemia akadeemik Nikita Moissejev. Olles kasvanud nende ideede mõjul, tekib võõristust, kui vähe me kasutame majanduses ja sotsiaalses elus sellist ajalooliselt vana juhtimisvormi nagu iseregulatsioon.

Iseregulatsioon toimib kõigis materiaali liikumise vormides — nii anorgaanilises looduses kui bioloogilistes, sotsiaalsetes ja tehissüsteemides. Isereguleeriv süsteem on võimeline hoidma oma organiseerituse taset, säilitama funktsioneerimiseks vajaliku oleku või üle minema uude seisundisse, mis tema normaalseks arenguks soodsam. Juhtimine ideaalkujul aga ei vastandu iseregulatsiooniprotsessidele, vaid vastupidi, on eriti arenenud ja kõrgelt organiseerunud iseregulatsioonivorm. Oma otsustustes arvestab see juhuslikkustest, väliskeskonna häiretest ja mittejuhitavatest muutustest tulenevaid piiranguid. Selline juhtimine eeldab esiteks, et maailm on printsiipselt stohhastiline ning iga süsteem selles põrkub pidevalt kokku juhuslike, ettenägematute häiretega. Ka parimad olemasolevatest instruksioonidest ei suuda neid kõiki ette näha. Teiseks arvestab ta inimeste reaalseid huvisid ja eesmärke, mis on erineva intensiivsusega, omavahel sageli vastuolulised ning põrkuvad kokku nii otsuste tegemise kui ka nende realiseerimise protsessis. Lähtume sageli vääristusest, et mis tahes otsus käivitab kohe tohutud inimhulga selle elluviimiseks, et isiklik huvi on vähetähtis või automaatselt allutatud «indiviidi kohal rippuvale» ühiskondlikule huville. See, mida juht peab ühiskondlikuks huviks, võib tegelikult suured inimhulgad üsna ükskõikseks jätta. Erinevate ühiskonnagruppide huvid võivad lahkneva ja vastanduda ka meie ühiskonnas. Huvid sõltuvad inimeste väärtustest, eesmärkidest ja käitumismotiividest, mida kõike tuleb otsustamisel arvesse võtta. Sotsioloogiadoktor R. Rõvkina kirjutab: «Arvestades ainult huvide ühtsust oleks inimese juhtimine tootmises võrdlemisi kergesti lahendatav ülesanne: inimesele tuleks vaid selgitada, millised on

tema huvid, ja otsekohe omandaks igamehe tegevus ühiskonnale soovitava iseloomu. Tegelikuses nii ei juhtu. Toimub muu: teoreetiliselt põhjendamatud seisukohad desorienteerivad juhtimispraktikat, loovad illusiooni, nagu oleks inimese juhtimine lihtsamast lihtsam» (KO 1986, nr 9, lk 30).

Inimfaktorit eirav juhtimisalane otsus toob kaasa ebasoovitavaid tagajärgi. Nende kõrvaldamiseks võetakse tavaliselt vastu uus otsus või avaldatakse ringkiri, mis teoreetiliselt peaks sulgema kõik ebasoovitavaid tegevust soodustanud kanalid. Kuid stiihia selle poolest ongi stiihia, et ta on seotud tohutu hulga inimeste isikliku initsiatiiviga, kellest igauks püüab maksimaalselt kasutada oma võimaluste välja. Seetõttu sünnitab iga keeld või piirang hulgaliselt uusi käitumisvariante, mida pole lihtne ette näha. Kirjeldatud suunda kaldub ka võitlus mittetöiste tuludega. Selle nimel, et takistada tulude ümberjaotamist, kehtestati piirangud, mille tagajärjel mitmeid inimeste vajadusi rahuldatakse senisest halvemini või jäävad need hoopis rahuldamata. Keda siis tegelikult ikkagi piirati? Kas petiseid ja spekulante või vanureid, kelle aiamaa jääb harimata? Tudengeid, kes jäävadki teepervele hääletama? Meistermehi, kes enam ei käi parandamas katuseid ja remontimas ahjusid? Heaks tuleb kiita kõik see, mis rahuldab inimeste vajadusi, suurendab teenuste ja toodete hulka. Vaja on seadust, mis karmi karistuse ähvardusel keelaks igasugused piirangud väike-tootmisele vähemalt seni, kuni riiklikul sektoril pole midagi väärilist asemele pakkuda. Muidugi poleks siis selliseid piiranguid enam vajagi: kui riiklik sektor kujuneks teenuste alal erasektorile arvestatavaks konkurendiks, ei oleks kummagi käes hinnamonopoli, mõlemad mitmekesistaksid teineteist vastastikkude, tarbija aga ainult võidaks sellest.

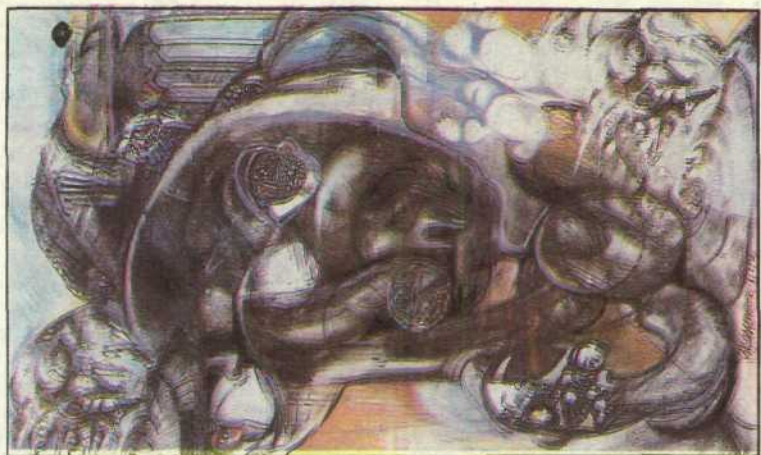
Üleliidulisest ajakirjandusest nähtub, et osa kohalike nõukogusid, kes pika aja vältel pole ise suutnud korraldada inimesi rahuldavat toitlustamist, trahvivad samal ajal neid, kes kasvatavad oma õueaiamaal vajalikke põllusaadusi; ise pole suutnud küllaldaselt busse ja veotaksosid liinile saata, karistavad aga neid, kes inimesi ja nende kaupa kohale viivad. Ka meie pole taolistest moonutustest priid: karistatud on inimesi, kes isetegevuslikus korras on ehitanud aia-tractoreid ja muid väikemehhanisme, samal ajal kui vabariigi tööstus näitab oma võimeid väikepõlluharija tööd mehhaniseerida.

Usaldust korrakaitseorganite vastu suurendas tublisti NSV Liidu peaprokuröri A. Rekunovi vestlus ajalehe «Izvestija»

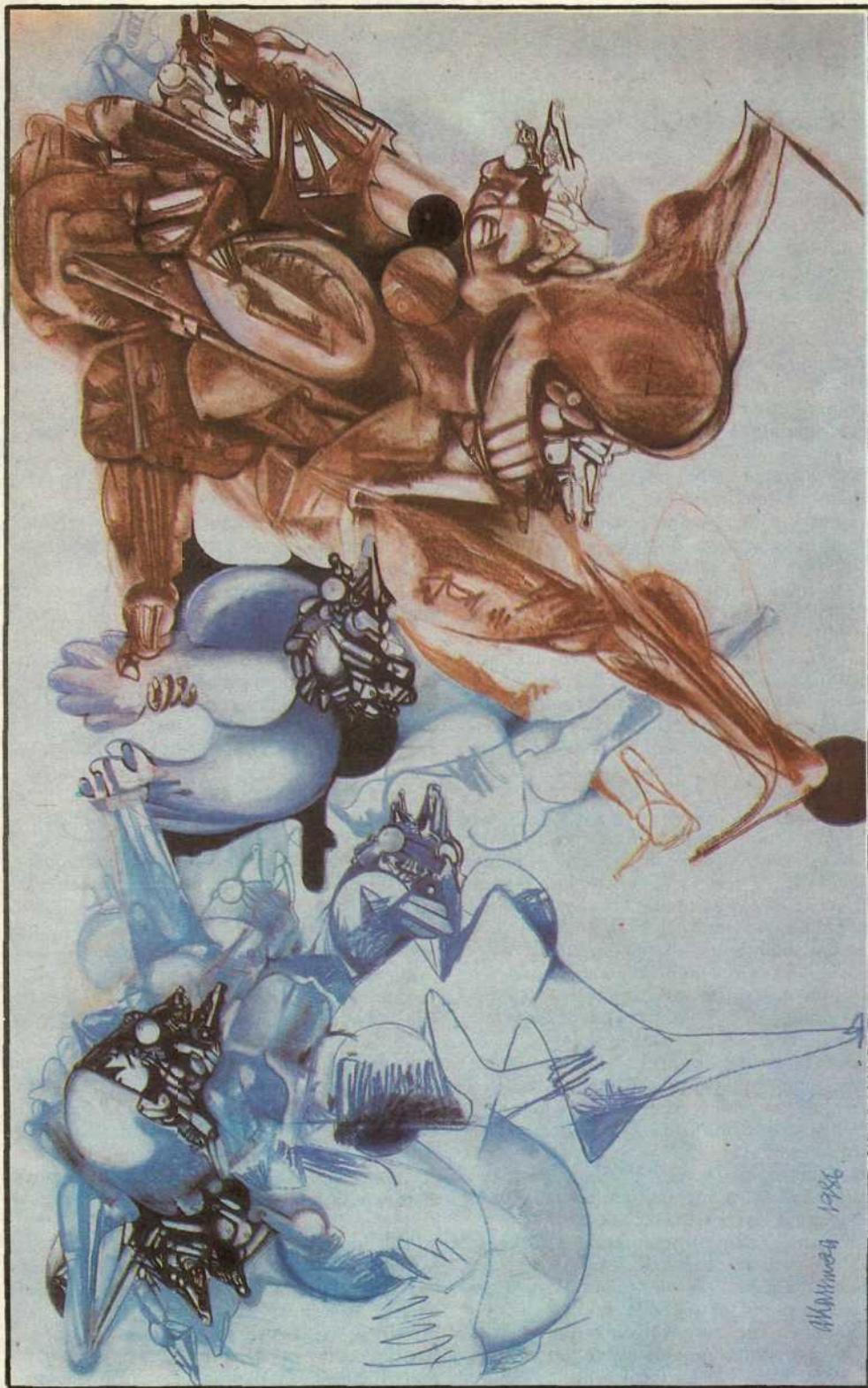
korrespondendiga, kus anti taoliste ülepingutustele printsipaalne hinnang. Nüüd on vaja, et enne ja pärast mittetöiste tulude kohta käiva seaduse vastuvõtmist toimunud moonutused ja liialdused ka heastataks. Taoliste «liialduste» tulemusena asendub isereguleerimine sageli desorganiseerumisega. Juhtimise asemel toimub sekkumine isereguleerivatesse protsessidesse. Meie õnnetus pole liigeses passiivsuses, vaid tormakas üliagaruses ja ülepeakaela aktiivsuses. Me ruttame andma komandosis ja spetsiaalseid juhtnõure seal, kus on vaja ära kasutada inimeste huvi ja lasta sündmustel hargneda oma loomulikkude rada. Kogu arvestus rajaneks vaid sellel, et inimesed ei hakka tegema enesele kahju ega tegutsema oma huvidele vastu. Juhtimine pole püüd igale poole aktiivselt sekkuda, ressursse ja inimesi valitseda, vaid eeskätt oskus jälgida, analüüsida ning oodata. N. Moissejev on võrrelnud tabavalt ühiskonna juhtimist ja laevasõitu. Hea tüürimees teab, et ta ei saa muuta mere lainete keerukat korda ja kohandab oma laeva manöövreid neile. Ta ei püüa arutult lainetega võidelda, vaid kasutab nende jõudu ja jõuab sel viisil edukalt sadamasse.

27. oktoobril 1890. aastal kirjutas F. Engels Conrad Schmidtile: «Riigivõimu tagasimõju majanduslikule arenemisele võib olla kolme liiki. Ta võib mõjuda sellesamas suunas — siis läheb areng kiiremini; ta võib mõjuda majandusliku arenemise vastu — siis variseb ta kaasa ja tingimustes iga suure rahva juures teatava aja pärast kokku; või ta võib majanduslikule arenemisele teatud suunad kinni panna ja talle teisi suundi ette kirjutada. See juhtum viib lõppude lõpuks tagasi ühele elmistest. Kuid on selge, et teisel ja kolmandal juhtumil võib poliitiline võim teha majanduslikule arenemisele suurt kahju ja põhjustada jõu ning materjali massilist raiskamist» (K. Marx, F. Engels. Valitud kirjad. Tln, 1977, lk 430).

Nii mõnigi kord, kui me püüame majanduslikke ja sotsiaalseid protsesse juhtida, sekkume tegelikult omasoodu toimivatesse regulatsioonimehhanismidesse, moonutame neid ja saame oodatust erinevaid tulemusi. Perpektiivitud asulad, ületsentraliseeritud koolisüsteem, forsseeritud tööhõive ühiskondlikus tootmises, vahav urbaniseerumine (... jne) on põhjustanud tasakaalustamatust majanduses ja moraalseid deformatsioone sotsiaalses elus. Paljud protsessid on sedavõrd isereguleerivad, et neid on peaaegu võimatu juhtida. Nad väljendavad objektiivset asjade seisust, mida lihtsalt peab arvestama ja kompetentsel viisil ka kasutama.

Andrus Kasemaa, «Visiidid», 1985

Andrus Kasemaa, «Sild», 1986

JAAK OLEP

BAROKNE NÄGEMUS ANDRUS KASEMAAST

Meie rahvuslik pildikultuur on noor ja hõre — ei oma eesti gootikat, barokki ega klassitsismi, renessansist rääkimata. See oleks küll ainult pool häda, kui meie kultuuri «võõrasisa», baltisaksa kultuur, mille me vastu oma tahtmist pärinud oleme, maalikunstis sama uhkeid õisi oleks ajanud kui ehituskunstis. Aga baltisaksa kultuur oli eelkõige praktiline, küllap oli ta seda ka enne Lutherit ja Henricus Bockigi, ning sellepärast ei ole Eestimaa maalipärandid midagi, mida kaudseltki Tallinna vanalinna, ordukindluste, Tartu Jaani kiriku või klassitsistlike mõisahoonetega võiks võrrelda. Mis meil väärtuslikumat ongi — B. Notke «Surmatants», H. Rode Niguliste kiriku peaaltar, Mustpeade vennaskonna Maarja altar — on loodud mujal, mere taga. Nii jätabki eesti pildikultuur hõreda hammastusega mulje: üleval (see oleks siis viimased poolteist sajandit) on hambaid päris kenasti, all seevastu ainult mõni terve hammas mustavate tühimike keskel. Vägisi kipuvad pähe mõtted kunsthammastest. Kaasaegses hambaravis on kunsthambad muutunud asendamatuks, ammugi ei peeta neid enam ebaesteetiliseks ega maitsetuks. Nojah, aga ega inimese suu ei ole kunst, kuidas siin olemasolevaid tühimikke täita!

Mõte kultuuriloos leiduvate tühimike täitmisest ei ole uus. Seda on viimasel aastatuhandel Euroopas, kus rohkem, kus vähem, küll pidevalt tunnetatud. Tõsisemalt asusid asja kallale romantikud, kelle eeskujul juba suur osa möödunud sajandi kultuurist tegelas innukalt sedalaadi lünkade täitmisega. J. Macphersoni «Ossiani laulud», Th. Chattertoni luule, A. Puškini «Lääneslaavlaste laulud», meie «Kalevipoeg», lätlaste «Lačplesis», historitsistlik arhitektuur ja tarbekunst ning rohkearvulised arheoloogilised võltsingud on taolise tegevuse heaks näiteks. Tolleaegne maailm oli nii läbiuurimatum kui romantikajanusem ja lasi ennast seetõttu kergemini petta. Või õigemini oli tegemist meeldiva enesepettusega, sest ei petnud teda ju keegi teine kui ta ise.

Nüüdne, enamasti tehnokraatlikult kaine ja külm arukus peab sedalaadi ettevõtmisi reeglina jamaks. (Ja mitte ainult neid — tahtmata siinkohal loetleda kõiki eelnenud aastakümneil maatas või olematuks tehtud ehitus- ja muid taieseid, esitan ainult ühe tehnokraatliku kuriositeedi: alles hiljuti,

pärast pikka võitlust kultuurihooldeasutustega vabastati meie kalmistud vanaraua kogumise plaanist!) Nii ei olegi praegu lootust, et mõni barokkehitis, millest nii Tallinnas kui Tartus puudu on — ajalugu! — lähematel aastakümnetel kerkida võiks.

Näen aga teistki võimalust kunsti rikastamiseks. Ajastud võivad ju teiseneda, inimeste mõtted ja arusaamad muutuda, teadus ja tehnika areneda, aga — ja see on minu veendumus — inimtüübid ei ole oma olemuselt viimase viie aastatuhande vältel muutunud. Juba vanas Babüloonias oli kõik nii, nagu praegu — kus? — ütleme New Yorgis: poeet luuletas, õpetlane otsis saladuse võtit, kaupmees kauples, sõdur sõdis, varas varastas ja lits löi litsi. Asjad, mille kallal õpetlane juurdles, millega sõdur sõdis ja mida varas varastas, olid Babülonis muidugi teised kui praegu New Yorgis, aga olelu seisukohalt ei ole midagi muutunud. Sama on ka kunstnike tüüpidega. Alati on meie kõrval realiste ja romantikuid, klassitsiste ja barokk-kunstnikke, monumentaliste ja miniatüüri-meistreid. Iseasi on, et igal ajastul, igal aastakümnel on oma nõudmised kunstile, ja kui ei ole sinu aeg, kui sulle vett ja päikest ei anta, siis jäädkki kunstnikuna lootelisse seisundisse nagu vaprast lahinguohvitserid pikkadel rahupäevadel. Võib ainult oletada, kui palju näpuosavaid realiste Läänes modernismi valitsemise aastakümneil tegelikeks kunstnikeks ei arenenud. Veelgi parema näite annab meile Arnold Akbergi pikk elu: alustanud kahekümnendatel aastatel konstruktivistina, loobus ta kolmekümnendatel aastatel uusrealismi valitsetes aktiivsest kunstitegemisest ja teotses edasi ainult joonistamisõpetajana. Loomevaikus jätkus ka nelja-, viie- ja kuuekümnendail aastail; alles siis, kui meie kunstielus hakkas tooni andma konstruktivismi uus laine, hakkas vana Akberg, nüüd juba kaheksakümneaastasena, taas aktiivselt maalima ja näitustel esinema. Aga see, et ta vahepeal neli aastakümnet ei esinenud, ei tähenda, et teda kui kunstnikku ei oleks olnud. Konstruktivistid olid sellal lihtsalt lootelises olekus.

Nii on ka Andrus Kasemaaga. Kasemaa on barokk-kunstnik, on seda ikka ja alati olnud. Sündinuks ta 17. saj Itaalias või Flandrias, teaks temast arvatavasti kogu maailm. Ainult et praegu on 20. saj, ja ei ela ta mitte Itaalias, vaid põhjamaises ja emotsiooni-

vaeses Eestis. Ja mitte ainult koht ja ajastu, vaid ka need konkreetsed aastakümned, mil Kasemaa elu on kulgenud (s. o kuuekümnendad, millal kunstnik oma ametit õppis, ja seitsmekümnendad, millal ta kunstnikuna tegutses), ei olnud barokse elutunde ja vormikultuuri viljelemiseks soodsad. Eelmine barokilembene aeg meie maal oli kolmekümnendate aastate teine pool, järgmine, postmodernismi võidukäiguga kaasnev, algas selle aastakümne algul. Nii juhtuski, et Kasemaa lõikas puud, joonistas, maalisk, ei teinud seda halvemini kui praegu, aga teda ei pandud tähele: meie kunstilõikuse jaoks ei olnud barokki tollal lihtsalt olemas. Rohkem kõneainet andis tema tegevus ülikooli kunstikabineti juhatajana, kus ta ehtbarokse elurõõmu ja haardega noori kunsti mõistma õpetas. Tema käe alt on sirgunud päris-kunstnikkegi: Miljard Kilik, Ilmar Kruusamäe jt.

Praeguses rikka ja keeruka vormi lembes ajas ei jäänud aga Kasemaa kui eesti ainuke barokk-kunstnik märkamata. Siit siis ka Kasemaa näitus Kadrioru lossis, mis kunsti-sündmusena oli möödunud aastal nendes ruumides kõige ajakohasem ekspositsioon. Aga mitte ainult! Barokki on Eestis üpris napilt, ja sellisena aitab Kasemaa kunst lisaks ajakohastele väärtustele ka barokses pildikultuuris olevat tühimikku täita. Lihtsalt kahju, et meil ei ole vaja mõnda kolhoosikeskuse või kultuurimaja barokset laemaali! Kasemaa ei maaliks selle mitte halvemini kui Pietro da Cordona omal ajal.

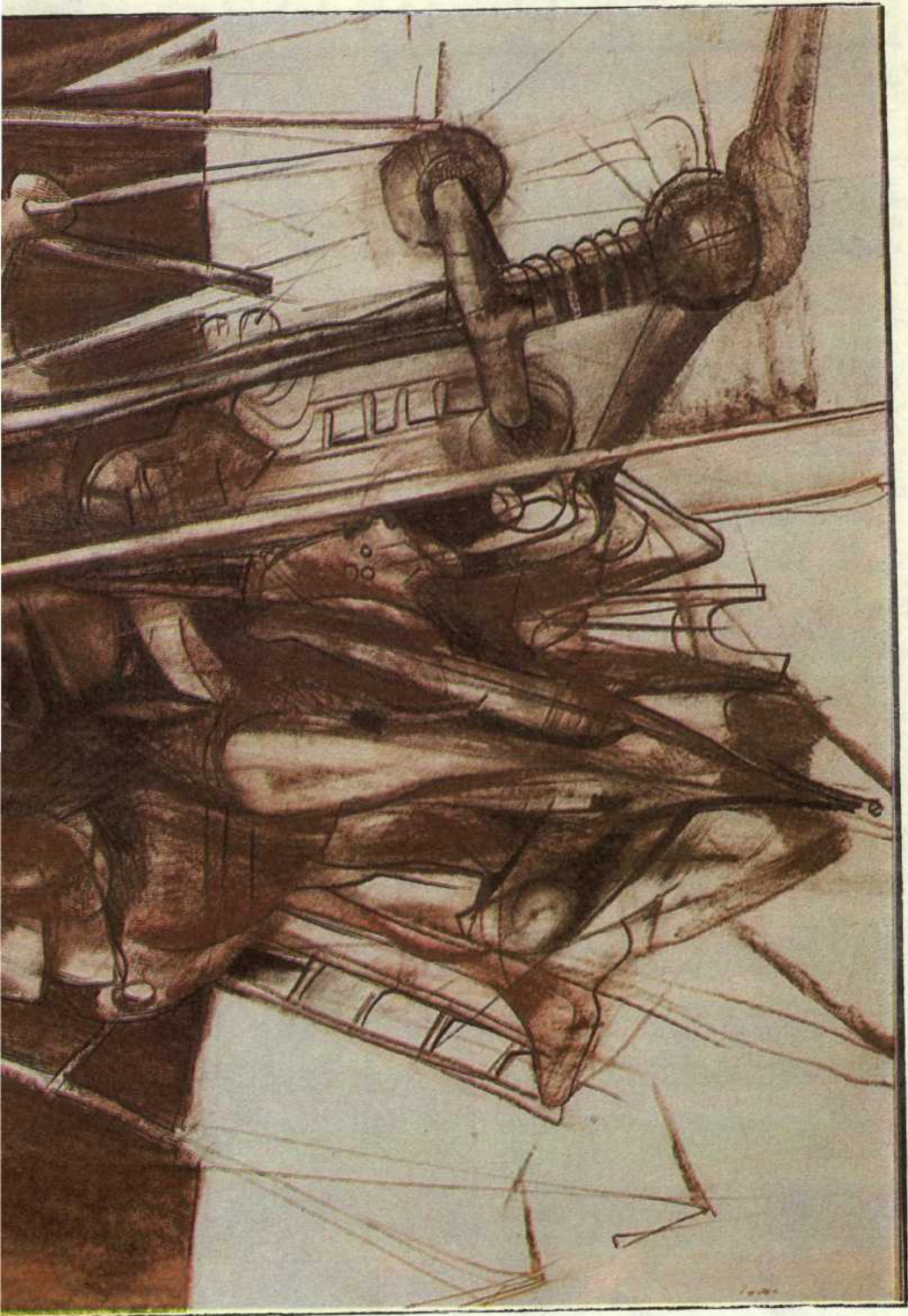
Ent on's Kasemaa kunst ikka barokne? Mis vormi puutub, siis kindlasti. H. Wölflini järgi ei tunne barokk-kunst kindlaid piire ega raame, on avatud vormiga, võib laieneda nii ajas kui ruumis piiritult, seda kõike võib öelda ka Kasemaa kunsti kohta. Aga sisu? W. Weisbach ja tema järgi paljud teised kunstiteadlased on vaadelnud barokki kui müstilist, vastureformatsiooni esindavat kunsti. Uuemad uurimused (H. Sedlmayr, A. K. Jakimovitš) näitavad aga, et 17. saj müstika oli oma olemuselt kunstivaenulik, tema jaoks oli ainult kaks väärtust — Jumal ja mimhing (nimekas hispaania müstik Juan de los Angels kirjutas: «Mina olen

Jumala jaoks, ja Jumal on minu jaoks, ja ei ole midagi muud selles ilmas»). Pealegi, nagu tabavalt märgib Jakimovitš, ei ole müstika mitte ühelgi ajal tundnud kiindumust tervikkujutuste, vaid sümbolite ja märkide vastu. Üks meie sajandi silmapaistvam kunstitegelane N. Pevsner väitis, et vastureformatsiooni meeleolusid ja ideid väljendas pigem manerism, aga mitte barokk.

Baroki põhiolemus on sootuks muus, ja nimelt mängus, ehkki eestikeelne sõna «mäng» ei kajasta toda vaimu ega tegevust piisava täpsusega. Barokiinimene oli väsinud ja pettunud renessanssiinimese entusiasmist ja utopistlikust usust inimese kõikvõimsusse, ta pööras selle naljaks. Või nagu ütles Pascal oma tuntud aforismis (nr 272): «midagi ei iseloomusta mõistust rohkem kui tema usaldamatus enda vastu». Barokk on teater, aga teater mitte võõraste, vaid mängijate endi jaoks. Just toda teatraalsust ei ole mõistnud paljud kunstisõbrad, kes Stendhali kombel imestasid: «Kuidas võisid 17. saj kunstnikud luua tõsiselt seda «jaburduste teatrit», maalida neid balletitantsija žeste ja butafooria kuhilaid?» Aga nad ei olnud ju tõsised, õigemini olid tõsised ja mängivad korraga. Just sellest tekibki too baroki kummaline terviklikkus, universaalsus, plastilisus, mis lubab üheaegselt rajada ja lõhkuda masse (Bernini), seostada maist ja kosmoloogilist (Rubens, Caravaggio). Samalaadset terviklikku, universaalset maailmataju, mis realiseerib end mängus, teatris enda jaoks, näen ma ka A. Kasemaa loomingus. Uuemale eesti kunstile nii iseloomulikku võõrandatust, irooniat, kõrvaltvaataja hoiakut Kasemaa ei ole. Kasemaa on selleks liialt barokne.

Lõpuks võiks küsida, mis head on Kasemaas, barokis ja selles, et Kasemaa barokne on, eesti kunsti jaoks laiemalt? Kas ainult see, et ta mõne esteedi tarvis meie barokk-kunsti olevaid tühimikke varjata aitab? Hea on mäng, mängulisus, mida nii barokis kui Kasemaas on palju, eesti nüüdiskunsti aga liialt vähe. Mängu tähtsusest kunstile on «Vikerkaares» kirjutanud T. Arro: «Tõelise loomingu lähtepunkti on mäng, tunnetus. Ilma selleta ei olegi ju midagi väljendada.» Seda meelt olen minagi.

Andrus Kasemaa, «Tuleb toetada», 1985

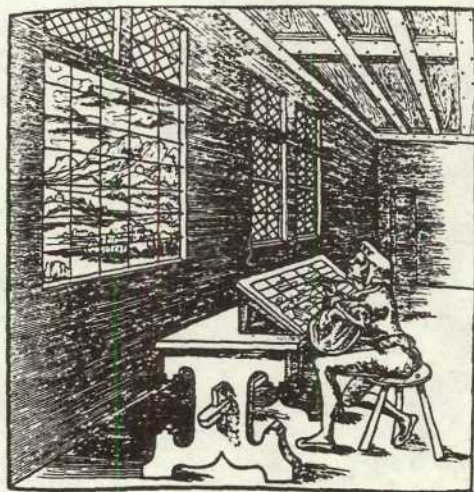
MOODSA KUNSTI AJALOOST

ANTS JUSKE POSTIMPRESSIONISM

«Pole enam ühtset koolkonda — eksisteerivad ainult mõned grupid ja needki lagunevad pidevalt. Kõik need liikumised meenutavad mulle kaleidoskoobi geomeetrilisi kujundeid, mis kord ühte sulavad, kord laiali lendavad, kuid siiski tiirlevad ühe ja sama ringi — uue kunsti ringi ümber.» Selle päris tänapäevasel kõlava tsitaadiga Émile Verhaerenilt alustab oma kuulsat postimpressionismi ajalugu John Rewald. Tõepoolest, sellist erisuunaliste liikumiste kirevust polnud kunstiajalugu varem tundnud. Juba termin «postimpressionism» viitab möödunud sajandi lõpu kunstiseisu komplitseeritusele. Postimpressionismi ei tule mingil juhul mõista vooluloolise terminina nagu näiteks eelnenud kindlapiiriliste liikumiste rida: klassitsism — romantism — realism — impressionism. Termin «postimpressionism» juurdus alles pärast 1910. aastat, kui inglise kriitik Roger Fry, otsides kokkuvõtvat määratlust ühe mandri-Euroopa kaasaegse kunsti näituse kohta, oli pannud oma artikli pealkirjaks «Manet ja postimpressionistid». Tõsi, kaseid leida ühist nimetajat sajandi lõpu kunstile tegid nii kriitikud kui ka kunstnikud juba varem — üldistavamatest võiks viidata Gauguini «süntetismile» —, kuid asjaolu, et ükski neist ei juurdunud, viitab kõige selgemini raskustele, mida ajastu ise tundis oma kaleidoskoopilise kunstipildi mõtestamisel. Tänapäevalgi pole kunstiteaduses üksmeelt mõiste «postimpressionism» mahu määratlemisel. Osa kunstiteadlasi vaatleb postimpressionismina kogu kunsti, mis valitses pärast impressionismi ja enne esimeste 20. sajandi alguse moodsa kunsti voolude ilmumist — seega aastatel 1886—1905. Teine osa asetab rõhu mõiste «postimpressionism» sisule: seega on see kunst, mis mitte ainult ei tulnud pärast impressionismi, vaid kasvas viimasest otseselt välja, arendades impressionismi kogemust mitmes eri suunas. Enamik postimpressionistidest kas alustas impressionismiga (Toulouse-Lautrec) või läbis impressionistliku loomeetapi juba küpse kunstnikuna (Cézanne aastatel 1872—76 vahetult Pissarro mõjul, esinedes esimesel ja kolmandal impressionistide näitusel, Gauguin võttis osa kõigist näitustest alates neljandast, van Gogh läbis impressionismi staadiumi kiirendatud tempos aastatel 1886—87). Sidemed impressionistidega säilisid postimpresio-

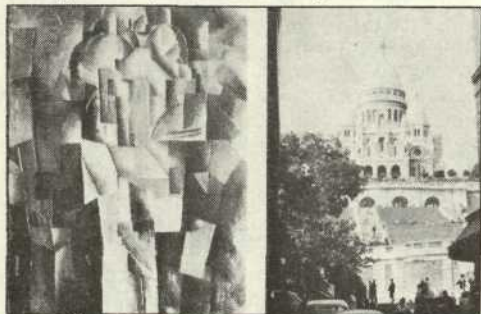
nistidel ka pärast seda, kui nende teed olid lahku läinud (meenutagem, et esimesed Cézanne'i tööde kogujad olid Monet ja Pissarro). R. Cogniat oma raamatus «Impressionistide sajand» näiteks leiabki, et kogu 19. sajandi teise poole maalikunsti võib nimetada impressionistlikuks: alates preimpressionistidest ja lõpetades impressionistide kolmanda põlvkonnaga sajandi lõpul. Nii või teisiti tundub praegu olevat kasulikum lähtuda postimpressionismist kui kunstist, mis toetudes impressionismi saavutustele arendas neid edasi, valmistades sellega ette moodsa kunsti tulekut. Seepärast räägime vähem näiteks sümbolismist või juugendist, mis väljendusvahendite poolest kujutavad endast rohkem akademismi modifikatsioone.

Nüüd võib tekkida küsimus: miks enamik moodsa kunsti käsitlustest alustab nimelt postimpressionismist? Asus ju enamik möödunud sajandi teise poole nn sõltumatu kunsti liikumistest kindlalt akadeemilise kunsti vastastel positsioonidel. Nii võiks siis alustada näiteks esimesest avalikust väljastumise akadeemias kaanonite vastu 1863. aastal, mil ametlikud kunstiringkonnad, suutmata altpoolt tulevale survele vastu seista, pidid organiseerima Salongist väljajäänud töödest eraldi väljapaneku, mis sai tuntuks Hüljatute Salongina. Alustada võiks ka 1874. aastal toimunud sõltumatu kunsti esimesest iseseisvast näitusest, mis tähistas impressionismi sündi. Siiski ei tähendanud nii rea-

1. Perspektiivse kujutise konstrueerimine (XVI saj. gravüür)

listide kui ka impressionistide protest lahtiütlemist väljendusvahenditest, mida Euroopa kunst oli kasutanud alates renessansist. Juba Alberti võrdles maali «aknaga loodusesse» — st maal on nagu aken, kust avaneb vaade reaalsusse. Selline ettekujutus maalist eeldab natuuri jälgimist ühest vaatepunktist, mis annab meile hästi tuntud tsentraalperspektiivi kujutise. Kunstnik kopeerib siin nähtavaid vorme, luues pildi, mis vahendab reaalsust nii, nagu «silm näeb». Impressionistid ei teinud sellest aspektist lähtudes tegelikult midagi muud, kui viisid kirjeldatud maali-

2. Motiivi abstraherimine (G. Braque. *Sacré Coeur*, 1910)

käsitluse oma loogilise lõpuni. Fikseerides juhuslikke hetkemuljeid ning rõhutades «aknavaate» fragmentaarsust raamiga lõigatud figuuridega, arendasid nad renessansist lähtunud printsiibid äärmuseni. Teiselt poolt aga subjektiveerides nägemismulje avasid impressionistid võimaluse hakata deformeerima «vaadet loodusesse». Seni oli maal looduse jäljend, pitser, mis andis perspektiivi mehaaniliste menetluste vahendusel illusionistliku ruumimulje objektiivselt reaalsusest (1). R. Arnheimi järgi «eraldati impressionismis esimest korda nägemiskujund füüsilisest objektist ja esitati tajuprotsessina». Nüüd sai võimalikuks muuta reaalseid vorme ning allutada need pildi kui iseseisva üksuse ülesehitusele, mida otsustavalt asus tegema impressionismijärgne kunst (2). Kõiki moodsa kunsti voole ühendavaks lüliks võibki pidada jälgendava kunsti kriitikat, arusaama, et silmaga nähtav reaalsus ja pildi reaalsus on kaks eri asja. Olgu toodud mõned seisukohad kõige erinevatelt kunstnikelt. P. Cézanne: «Ma olen püüdnud loodust mitte jäljendada, vaid kujutada.» P. Klee: «Kunst ei reprodutseeri nähtavat, vaid loob nähtava.» R. Delaunay: «Niikaua kuni kunst ei vabane esemelisusest, on ta end mõistnud orjusse.» Hästi tuntud on ka M. Denis' seisukoht: «Kunstnikule on iga deformatsioon lubatud... Pilt — enne seda, kui ta on lahinguratsu, alasti naine või anekdoot — on oma olemuselt tasapinnaline kindlas korras värvi-

dega kaetud pind.»

Esemelisest, st esemeid jälgendavast kunstist lahtiütlemine kulmineerus 1910. aastate algul, mil rida kunstnikke jõudis igasuguse kujutuslikkuse kaotamiseni — maal muutus esemetuks ehk abstraktsiks, maal polnud enam võimalik ära tunda ühtegi reaalselt vormi. Sellega oli moodne kunst viinud lõpule maalikunsti uuendamise, mida asjatult pole võrreldud revolutsiooniga. Kunstis muutuvad terved stiliepoohhid, muutuvad ikonograafilised skeemid ja nende tähendused, kuid kujutamiski viisi põhialused on oma loomult kunsti kõige konservatiivsem koostisosa. On muidugi suuri erinevusi näiteks kõrgrenessansi, baroki ja hollandlaste maalide vahel, kuid kõik nad lähtuvad ikkagi ühest ja samast jälgendavast printsiibist. Möödunud sajandi lõpul toimunud pööre on aga selles suhtes tõepoolest revolutsiooniline (H. Read nimetab selle iseloomu koguni katastroofiliseks), et ta purustas ligi viisi sajandit kestnud maalikunsti põhialused. Samas, nagu juba viidatud, polnud see revolutsioon siiski mingi kataklüsm, vaid pigem vaevaline protsess, mis kestis kokku ligi pool aastasada, alates akademismi kriisist ja lõpetades abstraktsionismi tekkega. Niisiis on igasugune moodsa kunsti alguse daatum paljuski tinglik. Alustades praegu postimpressionismiga peame silmas, et just impressionismi mitmesugused arendused, milleni postimpressionistid jõudsid, olid lähtealuseks uue sajandi alguse kunstnike põlvkonnale, kes viis lühikese ajaga radikaalselt lõpule maalikunsti revolutsiooni. Moodsa kunsti geneesi seisukohalt on viimane seos igal juhul olulisem kui impressionistide ja postimpressionistide omavaheline järjepidevus.

Pariisi kunstiülu 1880. aastatel

Huvitaval kombel on postimpressionismi algus suhteliselt kergelt dateeritav. Nagu allpool näeme, kulmineerusid juhus tehtel mitmed eri suundadest lähtunud sündmused ühel, 1886. aastal. Juba Pariisi kunstiülu 1880. aastatel peegeldab oma aja kunsti mitmekihilisust. Kõigepealt eksisteeris endiselt ametlik, nn akadeemiline kunst, mida Prantsuse Kunstnike Ühing eksponeeris iga-aastaselt näitusel Salongis. Kuigi ametlik kunst oli saanud mitmeid valusaid lööke, olid tema positsioonid suhteliselt kindlad. Rääkides sajandilõpu prantsuse kunstnikest, meenu-tame eelkõige tuntumaid postimpressioniste, tolle aja akadeemilisest kunstist ei oskaks enamik nimetada ühtegi nime. See võib kokkuvõttes jätta mulje, et ametliku ja sõltumatu kunsti arvulised jõud sajandi viimase veerandi kunstielus olid kui just mitte sõltumatu kasuks, siis vähemalt võrdsed. Nii see kaugeltki polnud. Pariisis töötas tol ajal

3. Ametlik salong 1880. aastatel

tuhandeid kunstnikke, kellest postimpressionistid ja neile lähedased ringkonnad moodustasid heal juhul vaid paarisajalise käputäie. Kõigi kunstnike soov oli pääseda ametlikku Salongi, mis kindlustas tunnustuse ja ostude näol ka korraliku elatise. Ilmselt on mõneti üle hinnatud ka sõltumatute eitavat suhtumist Salongi. Enamik neist saatis visalt igal aastal oma töid Salongi žüriile ning elas järjekordset tagasilükkamist kibedalt üle. Cézanne'i pingutus kroonis edu vaid korra — 1882. aastal, ja sedagi tänu kunagise õpetaja eestkostele. Renoir aga läks Salongi pääsemise nimel valulisele kompromissile iseendaga. Pealegi oli Salongi pääsemisest tihti vähe kasu, sest vähegi avangardsemaid töid eksponeeriti lausa lae all, kust neid oli praktiliselt võimatu näha (3). Salongi «tipudeks» olid akademistlikus laadis pseudo-mütoloogilised kompositsioonid. Žürii auhinna alates «austavast äramärkimisest» kuni suure kuldmedalini langesid selliseid pealkirju kandvaile töödele, nagu «Kahevõitlus Vana-Kreekas», «Hiiob ja tema sõbrad», «Püha Denis' martüürium» jms. Tasapisi toimusid nihked muidugi ka ametlikus kunstis: 1881. aastal muutus žürii veidi liberaalsemaks — žürii koosseisu valimistest võisid osa võtta nüüd kõik kunstnikud, kelle töid oli vähemalt korra Salongis eksponeeritud. Tasapisi püüdis ka ametlik kunst end ehtida uute sulgedega. Akademistlikule klassitsismile segati hulka veidi Delacroix'd, realistlikke jooni ning kohati isegi impressionistlikku natuurikäsitlust. Näitena võiks tuua J. Bas-

tien-Lepage'i 1880. aastal Salongis furoori tekitanud «Jeanne d'Arc'i», kus rahvuskangelanna on asetatud naturalistlikult maalitud vabasse loodusse, mõnedes detailides on aga kergelt flirditud impressionismiga (4). Nimetatud «uuendused» viisid 1890. aastal koguni Salongi lõhenemisele: vana, Prantsuse Kunstnike Ühingu salongi kõrvale tekkis liberaalsem Rahvuslike Kaunite Kunstide Ühingu salong (nn Marsi väljaku salong) J.-L. Meissonnier' juhtimisel.

Vaatamata teatud nihetele jäi ametlik näitusesüsteem ikkagi ajast tunduvalt maha, mis sundis ärksamaid Salongist tagasilükatud kunstnikke otsima alternatiivseid esinemisvõimalusi. Nagu juba öeldud, olid impressionistid esimesed, kes hakkasid organiseerima oma näitusi. See oli siiski ühe liikumise üritus, kus esinesid mõttekaaslased ja mõned kutsutud. Ajapikku tekkis vajadus asutada salong, kus oleks võimalik eksponeerida kõiki erisuunalisi liikumisi. 1884. aastal loodigi Sõltumatute Kunstnike Ühing — riigist sõltumatu kunstnike korporatsioon, mis hakkas korraldama näitusi ühes 1878. aasta maailmanäituse paviljonis. Sõltumatute Salong oli demokraatlikum — salongi deviisiks oli põhimõte «ei žüriid, ei auhindu». Sisuliselt korraldatigi siin žüriivabu näitusi kõigile kunstnikele, keda Salong tagasi lükkas. Nii osales esimesel näitusel ligi 400 kunstnikku! Sõltumatud korraldasid oma näitusi varakevadel märtsis, enne ametlikku salongi, mis oli lahti maist juunini. Sõltumatute Salong asus nagu ametlikki elaval Champs-Elysées'l, kujunedes viimasele arvestatavaks konkurendiks. Pariisi sõltumatutega sarnane organisatsioon tekkis ka Brüsselis — «Les Vingti» grupp, mille 1884. aastal moodustasid kakskümmend belgia kunstnikku (F.

4. J. Bastieu-Lepage. Jeanne d'Arc, 1879

Khnopff, T. van Rysselberghe, J. Ensor jt; grupiga oli seotud ka É. Verhaeren, grupi sekretäriks ja ühtlasi metseeniks oli kunstilembene advokaat Octave Maus). Igale näitusele kutsuti ka külalisesinejaid — nii kujunes Vingt'i grupi tihe kontakt prantsuse kunsti avangardiga. 1892. aastal löid oma salongi ka sümbolistid (Roosi ja Risti Ordu Salong), kus eksponeeriti akademismi ja müstitsismi sugemetega kunsti. Nii oli 1890. aastate algul Pariisis neli salongi: kaks ametlikku Salongi ning sõltumatute ja sümbolistide salong. Postimpressionistid esinesid põhiliselt sõltumatute salongis ja Vingt'i grupi näitustel.

Peale salongide mängisid prantsuse kunstielus suurt rolli kunstikaupmehed. Kunstnikud olid muidugi huvitatud soodsatest müügi võimalustest, mida kunstikaupmehed pakkusid aastaringselt, teistest küljest oli see võimalus eksponeerida oma töid, sest igal korralikul kaupmel olid ka galeriitaolised ruumid suuremate grupi- ja personaalnäituste korraldamiseks. 1880. aastatel tähendas osta impressioniste ja postimpressioniste veel suurt riski, eriti viimaste toetamine eeldas metseenlikku hinge. Üks sellistest kunstikaupmeestest oli Paul Durand-Ruel, kes ise on öelnud, et «tõeline kunstikaupmees peab olema ühtlasi ka selle ala tundja ja asjaarmastaja, kes tarviduse korral ärihuvid kunstihuvidele ohvrriks toob, kes ei soosi spekulante, vaid võitleb nende vastu». Durand-Ruel oli juba 70ndatel aastatel otnud impressioniste, 1882—83 korraldas ta oma galeriis mitmeid impressionistide personaalnäitusi, propageeris uut kunsti isegi ookeani taga. Äri läks küll vahelduva eduga, kuid 1880. aastatel võis ta kunstnikele maksta juba nii palju, et viimased said pühenduda maalimisele. 80ndate aastate keskel kerkis Durand-Ruelile mitmeid konkurente, nagu häid eksponeerimisvõimalusi omanud Georges Petit jt. Kümneni teisel poolel pühendas end uema kunsti kogumisele ja müümisele Theo van Gogh, kellel oli suur osa ka oma venna Vincent'i kujunemisel. Peale nende mängisid olulist rolli eelkõige vähetuntud kunstnike tutvustamisel entusiastlikud Montmartre'i värvikaupmehed Julien Tanguy (5) ja Arsène Portier. Isa Tanguy pood oli näiteks kuni 1895. aastani praktiliselt ainus koht Pariisis, kus sai näha Cézanne'i maale! Pärast Theo van Goghi ja Isa Tanguy surma tekkinud tühemiku täitsid uued kunstikaupmehed ja -kogujad, kes orienteerusid juba postimpressionistide teise põlvkonna kunstnikele. Kunstiajalukku läinud Ambroise Vollard alustas uue kunsti propageerijana 1895. aastal, korraldades oma galeriis Cézanne'i näituse. Peale salongides ja kunstikaupmeeste müügisaalides esinemise otsisid kunstnikud ka ise võimalusi oma tööde

5. V. van Gogh. Isa Tanguy portree, 1887

6. Pariis saajandi lõpul

eksponeerimiseks. Nii toimus näiteks viimane impressionistide näitus luksusrestorani «Maison Doree» teisel korrusel, Gauguin ja Bernard organiseerisid koos oma kaaslastega 1889. aastal etapilise tähtsusega näituse Volpini kohvikus.

Saamaks selgemat ettekujutust sõltumatu kunsti positsioonist olgu nimetatud mõned hinnad, mille eest kunstnike maale osteti. 1880. aastatel olid tublisti tõusnud impressionistide aktsiad: näiteks Monet' eest maksti juba 5000—6000 franki. Postimpressionistide olukord oli veel palju halvem. Van Goghilt osteti tema eluajal vaid üks pilt. Cézanne'i eest küsis Isa Tanguy vaid poolesaja frangi

ümber. Veel Vollard'i näitusel müüdi Cézanne'i töid hindadega 10 frangist 700ni. Seevastu ametlikult tunnustatud kunstnike maalide eest maksti teistsugust hinda: 1887. aastal anti ühe Bouguerau' eest 100 450 franki, 1888. aastal Gérôme'i «Maotaltsutaja» eest 500 franki.

Selline nägi siis üldjoontes välja Pariisi (6) kunstielu praktilisem kül. Nüüd aga tagasi 1886. aastasse, mis, nagu algul öeldud, on paljuski võtmeaastaks möödunud sajandi lõpu kunsti arenguloos. Juba 70ndate aastate lõpul võis tunda, et impressionismi kulminatsioon on möödas. 1880. aastal kirjutas impressionistide kauaaegne mõttekaaslane ja toetaja Émile Zola «Le Voltaire'is» artikli, milles ta süüdistas impressioniste etüüdlikkuses ja viimistlematuses, märkides, et nad pole suutnud ellu viia «uut kunsti vormelit». Uusi arenguvõimalusi otsisid ka kunstnikud ise. Renoir tunnistas, et «lääbikäidud tee on võimatu, tuleb pöörduda vana kunsti poole». Kriisi tunnetasid ka teised impressionismi klassikud. 1883. aastal suri Manet, järjest hõredamaks muutusid impressionistide näitused. 1886. aastal kevadel esinesid impressionismi vete-

ranidest vaid Degas ja Pissarro, puudusid Cézanne, Monet, Renoir ja Sisley. Impressionistide organisatsiooniline ühendus «Aonüümsete Kunstnike Ühing» läks laiali ning kõigile oli selge, et kaheksas näitus jääb viimaseks. Tagatipuks avaldas Zola samal, 1886. aastal romaani «Looming», mille peategelaseks on Claude Lantier, kunstnik-impessionist, kes püüab ebaõnnestunult luua uut suurejoonelist stiili ning lõpetab oma elu enesetapuga. Lantier' kujus on kasutatud biograafilisi materjale (eriti Cézanne'i, vähem Monet' elust). Romaan ilmus impressionistidele kõige kriitilisemal ajal ning arusaadavalt tekitas otsustava lõhe kunstnike ja nende kauaaegse peamise toetaja vahel. 1880. aastate lõpul saabus impressionismi kauaoodatud tunnustamine — suur edu saatis nende väljapanekut 1889. aasta maailmanäitusel. Impressionism levis teistesse maadesse, lakates olemast puht-prantsuse kunsti fenomen, kuid liikumise apogee oli möödas. Samas aga kerkis impressionistide viimasel näitusel esile uus põlvkond, kes asus aktiivselt otsima teid eelkäijate töö ületamiseks ja edasiarendamiseks.

DIXI

HEINZ VALK

Iga ajastu noortekunst on just selline, nagu ta on ja olla saab. Ei ole mingit iseäralist keskmist «noorte kunsti», mida oleks läbi aegade võimalik hinnata ühtede ja samade hindetabelite alusel, kuid just seda me püüame aeg-ajalt teha. Nii on eriline tunnustus osaks saanud meie 1960ndate aastate alguse noortekunstile, mida kui mingit püsietaloni hoitakse särava eeskujuna järgnevate põlvkondade silme ees. Olles ise samast generatsioonist julgen ma väita hoopis vastupidist — valdav osa tollaste noorte maalijate ja skulptorite loomingust ei pääseks läbi tänase noortekunsti näituste žüriidest, veidi leebemalt läheks graafikutel, kuid tarbekunst põruks läbi kogu täiega. Ja peamiselt just puhtkunstiliste väärtuste nigeluse tõttu. Ning kui liikuda ajas veelgi ettepoole, ega siis kunagiste «anklaste» ja «souplaste» saatuski täna parem oleks. Ainult ühes punktis teeniksid kõik mainitud seltskonnad ära tänasegi tunnustuse ja see oleks aktiivsus kunsti muutumis- ja uuenemisprotsessis

osalemisel, millest aga praegune noor kunst just huvitatud pole, sest nagu juba mitu aastat tagasi on tõdetud — eesti kunst on valmis saanud. Ilus, leebe, vaospeetud ja õnnelise võimaluse paksult täis. Selline valmis saanud kunst ei ole ka ise aldis muutustele ega uuemistele. Žüriide ja kunstinõukogude poolt on aastate jooksul võetud omaks stabiilsed nõuded, mida järgides püütakse igast näitusest kujundada hea maitse elegantset paraadi. On loomulik, et kõikidel aegadel on kunstielus tooniandval seltskonnal kujunenud välja omad mängureeglid, mille täitmist hoolikalt jälgitakse, ja ma ei näe selles midagi vägivaldset. Kahetsusväärne aga on noortekunsti lülitamine sellesse mõjusfääri. Nii võtab meie «päris» kunst noored hellalt ja mõõdukalt oma kaissu, õigemini lausa imeb tasapisi endasse ja mis siis noortelgi muud üle jääb, kui sellele mõnule järele anda. Kunsti püüdlev noor harjutab end juba varakult, isegi ERKI lõpukursustel, sellise mõtteviisiga ning võib tulemusel kindel olla.

Äsjakirjutatud tekst tuli küll iroonia- maiguline, kuid mu taotlus on seejuures objektiivsusele pürgiv. Sest niivõrd kui viisa-

kas, soliidne ja rafineeritud on eesti tänane kunst, sama viisakas ja distsiplineeritud on ka tema hõlmas kasvav noortekunst, mille mõlema üheks olulisemaks karakteristikuks oleks minu arvates püüdlük mõistuspärasus, mõistuse siluvale pakendile erakordse tähelepanu osutamine. Eesti kunst pelgab tundelisust, dramaatilisust, teravust, maskuliinset hoolimatust. Kõik sellised võimalused triigitakse viisakalt hoolika kontrolli all täiuslikkuse lähedaseks esteetiliseks hurrmaks. Isegi selline erandlik mees nagu Jüri Palm maalib omi kirgi, ängi ja ahastust dramaatilisena näivate vormi- ja värviefektidega, kuid ikkagi soliidse arukuse piirides, misjuures on kenasti näha, kuid mõned raevukad väljasõstukatsed põrkavad vastu mõistuse elektrikarjuse traati, et seejärel kiiresti taltuda! *Action painting*'i vabaduselõhnalised hetked Ando Keskküla pildidel on sattunud just sinna ja sellises koguses, nagu ilusa eesti maali pildiharmonia seda nõuab. Ei pääse ilusa pildi tegemisest isegi meie tilluke avangard (Leo Lapin, Jüri Okas, Raul Meel), kes laseb oma aurava magma intellektuaalsuse distsiplineerivas raketisises tasakaalukaks esteetiliseks jahtuda. Sellist suunda oleme kultiveerinud ja suunanud üsnagi teadlikult ja tuleb ausalt tunnistada, et tulemused on tõesti kõrgetasemelised. Ega ei saagi midagi olla harmoonilise ja kauni kunsti vastu, kui seda kaunidust ei oleks nii paksult, et selle kõrval teistele võimalustele peaaegu ruumi ei jäägi.

Ärgu võetagu siinkirjutatut etteheitena. Minu loo ajendiks oli otsida kujundavaid tegureid, mis on meie noortekunsti teinud õrnaks, malbeks ja leigeks. Lisaks näen ma taolises noorusaegses vaguruses ka mõningaid tulevikuga seostuvaid kahetsusväärseid, mida kinnitab ka meie senine kogemus. Nimelt omavad kunstielu ebaviisakalt ja skandaalselt sisse murdnud Peeter Ulas, Enn Põldroos, Edgar Viies, Ülo Õun, Jaak Soans, Ando Keskküla ja veel mitmed teised ka meistriteks saanuna tahet ja vajadust pidevaks teisenemiseks, äraproovitud võimaluste hülgamiseks. Ilmselt on selline vaimse energia küllus põhjustatud ka tõusuhetke algenergiast. Nendetaoliste kõrval on aga terve hulk selliseid kunstnikke, kes oma loomingueramu kiire valmissaamise järel on leppinud vaid siseruumide mõningase pisiremondiga, mis võib viimistlustaseme küll erakordsele kvaliteedile viia, kuid hoone välismahtudest kiirgav võlu jääb aastakümnete jooksul ikka samaks, mis äraseletatult tähendab selle võlu paratamatut vähenemist.

Tulles taas noorte juurde võib öelda, et ühest küljest on küll meeldiv näha noore kunstniku professionaalsuse tasapisi täiustumist eelkäijate tuulevarjus, kuid samas pakub Paul Rajangu barbaarne õmblusmasin

lootust mingile uuele võimalusele, millest eesti kunst veel ilma on. Või Mati Karmini heitlused skulptuuris. Või Jaak Arro, kes aeg-ajalt küll kõmistab žüriides istuvate proffide nõuete tõkkele, kuid kelle juures imponeerib mehe mürdamatu tahe eemale rabelda hea seltskonna poolt pakutavatest leplikumatest võimalustest. Soovides ühes eesti kunstnikele pühendatud pildis neile küll viisakalt «head isul!», mõtleb ta tõenäoliselt ise hoopis muud. Oma ekspressiivsuseotsinguis püsib Anna Gerretz esialgu veel eesti iluvaiba haardes, kuid on üsna usutav tema läbimurde kaugemalulatuvus. Eraldi märkimist väärib ERKIs disaini lõpetanud ja eeskätt plakatile orienteerunud noorkunstnike rühm. Arvatavasti kunagisest disainikateedri vaimsusest pärinev vabadusiha ja dünaamilisus on paiguti usaldustäratavalt suurejooneline ja elu pisiprügist ülevaatav. Ja on meeldiv, et nad saavad ligilähedast toetust nende eelkäijatest formeerunud plakatisektsiooni juhttuumikult.

Muidugi oleks naivne praeguse noorkunstnike põlvkonna peamiseks mõjustajaks pidada ainult eesti nüüdiskunsti. Mõjutegurite hulka peaks näiteks lisama meie ühiskonnas varem valitsenud tõe defitsiidi, mis sotsiaalselt ülitundlike, tärkava ühiskondliku teadvusega noorte vaimset aktiivsust nende kujunemisaastail üsna tugevasti pärssida võis. Nii võiks seda teravat teerada pidi edasigi minna, kuid küllaltki kaalukaks suunajaks on siiski nähtus, mille üle me veel hiljaaegu head meelt tundsi ja mida me nimetasime noortekunsti sujuvaks üleminekuks «päris» kunsti. See sujuvus oli eeskätt meeldiv nende kogemuste taustal, mida nõukogude kunstielu organisatsioon koges mõnedes suurlinnades sealse avangardi ja *underground*'i teravatest väljaastumistest. Nende kähmluste kõrval tundusid meie noorte pürgimused lausa taevaliku muusikana, mis valas rahu ja õndsust meie kunstielu juhtijate südameisse. Et ligilähedasi tundmisi võimaldas ka vanemate generatsioonide tegevus, siis saabuski kogu eesti kunstile õnne ja ilu aastakümme, mida kriitika nimetas täius-tumiseks olemasoleva kogemuse baasil. Räägiti eesti kunstist kui kaunist õiest maailma mudases hädaorus ja tarvitati teisigi ennast-rahustavaid sõnu. Nüüd oleme selles õnnelikus elus jõudnud aga niikaugele, et oma salajastes mõtetes juba igatseme noorte mässu, kuid egas seda soovi järgi korraldada ka ei saa. See veel puuduks, et Kunstnike Liidu juhtkond saadaks mõne kunagise skandalisti noorte sekka kihutustööd tegema! Seniks aga istume armsas perekondlikus embuses, südamed ühises rütmis põues põksumas ja meie hinge soojendab ilupäikese sunnis pärlmutrine sosin.

MEIE INTERVJUU

Toimetuse küsimustele vastab ENSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees Vladimir Beekman

1. Teie esinemisest kirjanike kongressil jäi möödunud aega iseloomustava märksõnana kõlama «sotsiaalse väsimuse sündroom». Kas näete tänasel päeval märke ka selle kohta, et ühiskonna vaimse õhustiku jätkuv tuulutamine võiks aidata meil sellest väsimusest üle saada?

Esialgul ei ole põhjust rääkida selle sündroomi olulisest taandumisest. Vara veel. Nihked ühiskonnas nagu inimeste teadvuseski toimuvad aeglaselt. Seda enam, et sotsiaalne väsimus ei ole mitte mõne kitsa ühiskondliku kihi ega üksikute kandjate põhjustatud, vaid see on kujunenud pikka aega valitsenud sotsiaalse õhustiku toimel, ulatudes alt kuni üles. Selleks et vastavaid hoiakuid murda, läheb palju aega ja vaeva. Sellest ülesäämine on veelgi pikemaajalisem protsess kui nähtuse tekkimine, mis läks õieti märkamatuks. Siin toimub sotsiaalses plaanis midagi analoogilist soojuslike nähtustega füüsikas: negentroopia tekitamiseks tuleb kulutada palju jõudu ja energiat, kuid entroopia kasv toimub iseenesest. Jah, tõesti, mõnes küsimuses on siimaani muudatusi armetult vähe. Aga see näitab ainult üht — et protsess peab jätkuma ja sellesse peab teadlikult rakenduma üha rohkem inimesi, alustama iseendast, oma inertsuselt, oma lähemast ümbirusest, siis on lootust, et muutused hakkavad kasvama ja kiirenema. Teisiti poleks mõtet olnud alustadagi. Siis oleks see tühja jutu tegemine, mis on küll hingele palsamiks, aga mis tegelikkust ei muuda. Nii et kõik on alles algusjärgus. Kuid peasi on see, et me oleme tõdenud, et need puudused ja hädad, kogu see sündroom on olemas, mõõname seda. Et me enam ei ütle: neid probleeme, sotsiaalset väsimust ei ole olemaski.

2. Seitsmekümnendate aastate lõpus, kaheksakümnendate algul püüdsid mitmed tuntud eesti kultuuritegelased osutada ohtlikele hälvetele meie ühiskonna elus, mis tänaseks on leidnud kinnitust kõige kõrgemal riiklikul ja parteilisel tasandil. Paraku ei leidnud tollased katsed ajakirjanduses kõlapinda, pigem vastupidi: kritiseerijad said umbalduse osaliseks, mõned neist sunniti koguni suluseisu. Kuidas hindate Teie toimunut? Kas ei ole põhjust karta, et bürokraatia, oodates võimalust vastupealetungiks, tänaseid «jul-

gelt» kõnelejaid homme selle eest kannatama paneb?

Loomulikult on karta. Anna ainult võimalus. Meie ühiskonnas on tänasel päeval veel küllalt palju neid, kellel on liigagi hea elada vanaviisi. Kes mitte mingi hinna eest ei tahaks muuta väljakujunenud olukorda. Kes võtavad sõnusi omaks uued loosungid, aga ei liiguta näppugi nende teostamiseks, vaid vastupidi, loobivad kõikaid kodarasse, kus seda vähegi võimalik on teha. Nii et see neid endid millegagi ei ähvarda. Anna neile võimalus — ja kritiseerijaile hakatakse kätte maksma. Seda on juba ajakirjanduse andmeil esinenud. Mitmelgi pool on üsna rängalt püütud tasalülitada neid, kes julgevad tõsta häält ja nõuda uuendusi. Võitlus on võitlus, see ei kulge valutult ning nõuab ohvreid. Ühisrinne on vajalik, et mitte lubada niisuguseid asju, üldine sotsiaalne õhustik ja demokraatiseerimise põhimõte ongi selleks, et mitte lasta kusagil midagi vaikelt ära keelata, põlu alla panna, musta nimekirja arvata... Ikka peab olema midagi keelatud, varjatud, midagi, millest ei räägita, siis on hea sõnada oma asju! Aga kui ei ole niisugust vaikimiskurka, kuhu pageda, et olla väljaspool kriitikat, siis päevavalgel inetuid asju teha on pea-aegu võimatu. Need äraspidised tendentsid kardavad kõige rohkem avalikustamist. Kriitika on ka siis väärtuslik, kui tema esitaja ei ole kõige targem ega paku kohe välja malle ja mustreid, kuidas saaks kõike heaks keerata. Ta ei pruugi osata antud eluala paremini organiseerida, kui kõik spetsialistid kokku seni on teinud, küll aga võib tema silm märgata puudusi, mida teised pole osanud või tahtnud näha. Ja veel — ei saa usaldada ainuiskulisi otsuseid. Ka väga suured spetsialistid võivad eksida. Ja mida suurem autoriteet, seda suurem on eksimuse hind. Näiteks võib tuua suured looduse ümberkujundamise projektid nagu Põhja jõgede ümberpööramise kava või Baikali ja Sevani järve probleem jms. Teisel pool näitab küsitavate projektide kinnikülmutamine viimasel ajal nagu näiteks ka Suure Isamaasõja hiiglasliku memoriaalkompleksi tööde seiskamine seda, et avalikkus on suur jõud ja parteipoliitika on suunatud selle arvestamisele. Demokraatiseerumine, mida ei saa ilma avalikkuseta teostada, on see hoo, mis aitab vastu astuda neile võimalikele kättemaksuaktidele ja kriitika lämmatamise katsetele. Keegi ei anna garantiid, et neid ka edaspidi ei esine. Aga on meie endi kätes, kas me laseme sel-

lise tendentsi vohama või kärbime tal tiibu.

3. *Mitmel pool on kurdetud eesti ajakirjanduse (publitsistika) mahajäämust üleliidulisest, eriti just teravate probleemide tõstatamise ja puuduste julge avalikustamise osas. Mis võiks teie arvates olla sellise olukorra põhjuseks?*

Ühest küljest ei ole meil nii häid ajakirjanduslikke jõude kui üleliidulistel väljaannetel. Kuid teisest küljest võiks ka meie ajakirjandus olla teravam ja huvitavam, sisutihe- dam ja probleemtõstatavam. See ei ole meie lokaalne probleem, vaid üldisem. Nagu M. Gorbatšov oma Kaug-Ida visiidil ütles, räägitakse keskajakirjanduses valusatest asjadest palju, ent kohalikus ajakirjanduses valitseb vaikus ja rahu. Nähtavasti sellepärast, et kohalik ajakirjandus on kohalikele võimudele lähemal. Uued tuuled ei ole mitte igale poole jõudnud ja kardetaksegi oma kohalikkude väikest ülemust — äkki ei meeldi? Ja ega ei lähe ju iga artikliga kohe Moskvasse välja, kui kohapeal ei meeldi ja kinni pannakse. Vältitakse konflikte. Võib-olla on häda ka selles, et meie ajakirjanduslikud jõud on ühiskondlike stagnatsiooninähtude aastatega kaotanud teravuse tajumise närvi. Ei otsita enam seda kõige põletavat. Seegi on sotsiaalse väsimuse ilming. Sama etteheide kehtib ilmselt kirjanike osas, kelle publitsistika ei hiilga ei oma mahukuse ega teravusega. Võimalused on märksa suuremad. Ja isegi kui ei ole, kui värvad mõnel juhul kitsad paistavad olevat — kui me ise sealt sisse ei trügi, ise neid ei avarda, siis keegi neid meile valla päästma ei hakka. Ka siin ei lähe ilma võitluseta. Inimesi, kes ei taha liigset tüli, on küllalt palju. Üks istub madalama, teine kõrgema koha peal, kuid kedagi riivab iga terav kirjutis paratamatult. Järelikult on ka reaktsioon loomulik. Jah, on tõsi, et me oma kohalikus ajakirjanduses pole saavutanud seda taset, mida tahaksime. Keskajakirjandusest loeme niisuguseid asju, millest ei kujuta ette, et nad meie kohalikus lehes ilmuks. Aga peab ju sinna- poole püüdma.

4. *Kirjanike Liidus on olnud aastaid probleemiks parteilise järeلكasvu küsimus. Nüüd julgeme avalikult tunnistada, et meie ühiskonna elus on viimastel aastatel vähe sellist, mis noori sotsiaalsele aktiivsusele oleks õhutanud. Rohkem on silma torganud näited ideede devalveerumisest, karjerismist, korruptsioonist, silmakirjalikkusest, sealhulgas ka parteilaste seas. Kuidas oleks Teie arvates võimalik jagu saada ausameelse noorsoo hulgas tekkinud umbusaldusest selles küsimuses?*

Parteilise ja üldse järeلكasvu probleem on olemas. Noorsoole on iseloomulik teatud resignatsioon, inertsus, esineb künismi jne. Sel hoiakul, mida mina olen kirjeldanud sotsiaalse väsimusena, on omad juured, see on

inimestesse aastatega sisse kasvanud. Kui sõnad püsivalt tegudega kokku ei lähe, siis inimesed ju näevad seda. Noored tunnevad neid ebakõlasid eriti valusalt. Mis võib aidata selle küllaltki laialdastes kihtides kujunenud pettunud ja passiivse hoiaku vastu? Ainult isiklik eeskuju. Meie kõik, kes me oleme uuendamise põhimõtted omaks võtnud — eelkõige algab see parteist, on alanud juba NLKP Keskkomiteest, peab minema edasi parteialgorganisationsioonidesse — meie, kes me oleme need põhimõtted heaks kiitnud ja tegevusjuhiseks võtnud, peame oma igapäevase eluga nüüd tõestama, et midagi on põhjalikult muutunud. Ainult tegudega. Sõnad iseand on devalveerunud, neil peab olema tegelik kate, mida tuleb igapäevase visa tööga luua, peame ületama sõnade devalveatsiooni. See on raske. Sõnu teha on lihtsam, neid oleme me õppinud tegema liigagi hästi. Eks ole seda naljakas kuulda kirjaniku suust, kelle ainsaks töövahendiks on sõna. Kuid ka kirjanikud ei ole süüst puhtad, nad ei ole osanud hoida sõna devalveerumast, kuigi, jah, siin on mängus olnud võimsamad tegurid. Ütleme nii: kirjanikud pole alati suutnud neile jõududele vastu seista. Selles on meie süü.

Ega kirjutamine nüüd kergemaks ei lähe. Vastupidi. Vastutus sõna sisu eest peab veelgi suurenema. Sõna ja tegu uuesti kokku viia on väga raske, aga teist teed ei ole. Oli viimane aeg hakata oma asju inimväärselt ja sotsialismiväärselt ajama. Stagnatsiooninähud võivad ka üldiseks stagnatsiooniks areneda, kui neile õigeaegselt vastu ei astuta. NLKP XXVII kongress tabas momendi täpselt, ei olnud võimalik kauem viivitada. Ning nüüd peame lihtsalt hakkama usaldust tagasi võitma. Igapäevase visa tööga. See ei kõla eriti pateetiliselt, aga see on ainus reaalne tee. Igasugused paraadid tuleb jätta kõrvale, paraadidega me oleme liiga palju inetusi katnud, usalduse kaotanud. Dessantidega ei saa ideoloogiat teostada ega kultuuri edendada. Niisiis tuleb kõigepealt jagu saada pettumusest, siis alles saab hakata tagasi võitma usaldust.

5. *Kas on võimalik võrrelda Teie põlvkonna, «kassetipõlvkonna» ja tänaste alustajate tulekut kirjandusse? Mis on iseloomulik tänasele noorele eesti kirjandusele?*

Iga põlvkond on erinev, tema tulek kirjandusse toimub iselaadselt, olenedes ajastu omapärast. Minu põlvkond tuli varsti pärast sõda. Meil oli ühtaegu nii kergem kui ka raskem. Raskem selle poolest, et kogu taust oli segasem, maa sõjast laastatud, meie endi haridus lünklik, juhuslikult siit-sealt õpitud, sõja tõttu klasse pooleli jäetud, koole vahetatud. Oma kooliskäimise vältel vahetasin küpsustunnistuse saamiseni 9 kooli. Lenin-

gradi blokaadi tõttu jäin eakaaslastest maha, pärast sõda läbisin TPI ettevalmistusosakonnas kahe aastaga nelja aasta kursuse, et järele jõuda. Midagi sarnast juhtus pea igaiühega meist. Meie kirjutamahakkamise raskused olid suuremad kui hilisematel tulijatel. Kergem oli meil selle poolest, et tol ajal puudus see pettumuse, elutüdimuse ja resignatsiooni vaap, mis teeb kirjutamise eriti raskeks. Me tulime avali hinge ja puhta südame-tunnistusega. Tahtsime hirmsasti igal pool käed külge lüüa. Kirjanduse uueks pöörata. Maailma uueks teha. Elu paremaks muuta. Nii majandus kui kultuur olid varemets. Muidugi, meie ägedusega kaasnes ka meie naiivsus. Aga sellest tulenes ka teatud spontaansus. Ägedusega sai küll kohati viltu löödud, hiljem on üht või teist asja olnud piinlik lugeda, ent nähtavasti selline pea peale pööramise tung on suur jõud, sest see tekitab põlvkonnatunnetust. Konkurentsi- ja koostöötungid toimivad, see loob elevuse, ilma milleta on raske teha kirjandust, mis ei oleks loid. 60ndate aastate keskpaiku tulnud kassetipõlvkond oli õnnelikum selle poolest, et kasvas rahulikuma ajal. Sõda jättis neisse teistsuguse pitseri. Nende teadlik elu algas hiljem, kui kõik oli juba korrastatum, sõja viletsus, pimedus ja nälg ei hinganud enam otse kuklasse. Siit ka nende suurem tasakaalus ja küpsus. Kassetipõlvkonna õpipoisid olid märksa lühemad, selles oli nende eelis ja voorus. Nad pääsesid ka isikukultuse aegade vulgariseeriva surve alt terve nahaga. Meile olid mõned asjad algusest peale liigagi selged, näiteks kuidas peab kirjutama ja millest ei tohi. Kassetipõlvkonna ajaks see enam ei olnud nii selge ja see oli väga hea. Samal ajal tulid nad tihedalt koos,

lainena. Terve rida nimesid, kes praegu moodustavad meie kirjanduse kandvama osa. Hiljem hakkas kirjandusse tulema inimesi rohkem hajali, üksikult, enam sellist põlvkonda nagu 60ndate keskpaiku ei ole meil olnud. On tulnud häid ja huvitavaid autoreid, aga individuaalselt, ja selleski on aja märk. See on see, mille pärast praegustel noortel on raskem kirjandusse tulla. Ma tunetan, et neil jääb puhuti puudu neid ühendavast heast kambavaimust. Ja jälle jõuame ringiga sinna, et tänased alustajadki tulevad nende noorte hulgast, kes kannatavad teatud pettumuse ja teatud loiduse all. Sest nad on kõike seda näinud, mis on juhtunud viimasel poolteisel kümnendil. Nad on küpsenud ajal, mil meie kirjanduses ja sotsiaalses elus hakkasid stagnatsioonihüüd üha suuremat rolli mängima. Nad ei saanudki teistsuguseks kujuneda. Selles on nende häda. See, mis paistab sotsiaalse infantiilsusena, on tegelikult neile pealekasvanud kaitsekiht, teokoda, mis varjab nende tundlikku sotsiaalset närvi. Nad on pöördunud endasse, uurivad rohkem iseennast, ning mida paksem on see sotsiaalse inertuse vaap, seda raskem on neil sellest läbi murda. Kuid omati on noorel kirjanikul tingimata tarvis oma teokojast välja murda, et leida oma hääl ning hakata rääkima asjadest, mis ei puuduta ainult seda või väikest gruppi, vaid paljusid inimesi. Küsimus ei ole enam mitte kirjutamisoskuses. Siledalt kirjutada oskab tänapäeval igaüks. Oht on selles, et kirjaoskuse arenguga ei ole kaasas käinud kirjanuslik oskus. Kirjandus algab mõttest. Aga mõte on alati sotsiaalne. Üksik-isiku, inimese kaudu ühiskonda erutavate probleemideni välja, selline peaks olema tänaste noorte kirjanike püüdlus.

POEETIKA LÜHIKURSUS

MIHHAIL LOTMAN

Kunstikeel

1. Mõistmine ja keel.

Tundmatu inimene räägib midagi meile võõras keeles. Üksikud sõnad tunduvad tuttavatena, kuid kõne mõte jääb arusaamatuks. Ka nende üksikute sõnade tähenduses, mis meil kõnevoolust tabada õnnestus, ei saa me sugugi kindlad olla — need võivad olla juhuslikult samakõlalised mõne meile tuntud keele sõna-

dega. Kas meil on vaja teada, mida see inimene räägib? On see meile huvitav?

Siseneme muuseumi ja näeme maali, millel on midagi kujutatud; mingid detailid näivad tuttavat, kuid nende omavaheline seos jääb meile käsitamatuks — me ei mõista, mida kunstnik selle teosega öelda tahab, ei tea, kas meil on seda vaja ja tähtis teada.

Avame luuleraamatu ja pilk langeb järgmistele ridadele:

Pea suu
lahti, kui sajab.
Pea suu
lahti, kui sajabcdefghijklkuisajabcde
fghijklmnopeasuulahtikuisajabcde
fghijklmnopqrsuulahtikuisajabcde
fghijklmnopqrstuvööü

Iga sõna tähendus on siin selge, ometi on raske mõista selles luuletuses sisalduvat sõnumit — miks on sõnad läbisegi tähestikuga. On siin jutt vihmast või millestki muust?

Kõigil neil juhtumel on mõistmatuse põhjuseks keeleoskamatus. Meile aga ei meeldi, et me ei mõista. Arusaamatusse, võõrasse suhtume tavaliselt ohutunde ja kahtlusega. Ega see midagi vatrav võõramaalane (või vastupidi, aborigeen) ometi ei näera meie üle? Kas ta ei plaanitse midagi meie vastu? Miks kunstnik maalib nii, et me midagi aru ei saa? Kas ta peab meid õige lolliks? Või mängib ise lolli? Jne, jne.

Kuid ka keeli õppida me ei armasta. Soovimata näida võhikuna teeme kunstis millegi arusaamatuga kohtudes näo, et mõistame kõike ja püüame koguni eimidagiütlevate väljendite abil oma hinnanguid anda . . .

Just nii käitus L. Carrolli raamatu «Alice peegli taga» kangelanna, kui luges läbi luuletuse, mille algus võiks eesti keeles kõlada nii:

JUBBERDIK

Läks walbeks. Wilked mägrised
Kyll hyllerdusid parevalt
Ja nordasid kõik kroobised
Ning mymsid kyderal. Jne.

«Väga armsad värsid,» ütles Alice mõtlikult, «kuid mõista *pole neid just kerge.*»

(Ta ei tahtnud endalegi tunnistada, et ei saanud millestki aru.)

«Igasugused mõtted tulevad pähe, kuigi ma ei tea, millised . . . Üks on selge . . . keegi tappis siin *kellegi* . . . Aga võib-olla ka mitte.» (L. Carrolli kursiiv.)

Väga paljude rahvaste folklooris on selline süžee. Inimene saab mingil moel võime mõista loomade või lindude keelt ja talle avanevad paljud teiste inimeste eest varjatuks jäävad saladused. Mütoloogiline teadvus seob tarkuse eriliste keelte, salasõnade teadmiselega. Mitte ainult loomad või linnud — Loodus ise kõneleb meile midagi — me ainult ei saa aru, mida just, sest ei valda tema keelt. Sellel ettekujutusel põhineb hulk müütilis-poeetilisi

kujundeid. Näiteks omistab F. Tjuttšev loodusele oma luuletuses «Ei, loodus pole see, mis arvad . . .» hinge ja keele, mida kaasaegne inimene pole suuteline mõistma. Samuti on kultuuriga: kui me ei valda keelt, jääb meile kättesaamatuks temasse kätetud sõnum, ta on meile mõistatus, mõttetud, eelarvamus. Sellest kirjutab J. Baratõnski:

Jääk eelarvamus on vanast
tõest. On rusus templivõlv.
Tema keelt ent mõistatamast
loobub järeltulev põlv.

(K. Kanguri tõlge;
minu kursiiv — M. L.)

Inimest ümbritsevad erikeelsed tekstid, asjade olemuse mõistmiseks peab ta valdama nende keelt; ta on dešifreerija olukorras, kel tuleb lahti mõtestada tema ees olevad tekstid, st esmajärjekorras peab ta kindlaks määrama keele, milles nad on kirjutatud. Maa-ilm on teatud viisil kodeeritud informatsioon.

2. Keele mõiste.

See müütilis-poeetiline maailmamudel on taas aktuaalseks muutumas (mõistagi korrigeeritud kujul). Viimastel aastakümnetel on oluliselt avardunud keele mõiste ise. Enam ei üllata kedagi, et ei räägita ainult liikluskäitumise keelest või programmeerimiskeelest, vaid ka nt DNH molekulidesse kodeeritud geneetilise informatsioonist (selle kirjeldamiseks kasutatakse isegi mõningaid lingvistide poolt loomuliku keele kirjeldamiseks väljatöötatud termineid).

Koos informatsiooni osatähtsuse suurenemisega inimühiskonnas kasvab ka infokandjatena (teatud keeles tekstidena) vaa-deldavate asjade hulk.

Sõnal «keel» on kolm põhitähendust,

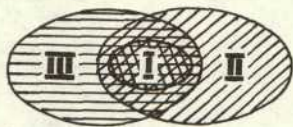
(1) Traditsioonilises keeleteaduses tähendab ta inimeste loomulikku suhtlemisvahendit: eesti, vene, inglise jpt keeled; on ka kunstlikult loodud keeli nagu esperanto jt, mille struktuur on lähedane loomulike keelte omale.

(2) Matemaatilises lingvistikas (ehk formaalsete grammatikate teoorias) loetakse keeleks kindlate reeglite (antud keele grammatika) järgi lähteelementide fikseeritud kogumist (baastähestikust) saadud jadade hulka (neid jadasid nimetatakse selle keele sõnadeks, lauseteks või lihtsalt ahelateks). See keele mõiste on esimesest palju avaram, näiteks pole tähtis, kas sellise keele sõnad midagi tähendavad.

(3) Semiootikas mõistetakse keele all igasugust informatsiooni kodeerivat süsteemi. See tõlgendus kattub vaid osaliselt eelmisega: ühelt poolt on ta kitsam, kuna baastähestik ei koosne ükskõik millistest elementi-

dest, vaid märkidest, teiselt poolt aga avaram, sest sellise keele sõnadeks ei pea olema tingimata ahelad, nendeks võivad olla ükskõik millised korrapärased konstruktsioonid. Seegi käsitus hõlmab täielikult esimese: kõik loomulikud keeled on keeled ka semiootilises mõttes.

Kui tähistada mõiste mahtu ringiga, võib keele mõiste tõlgendusi kujutada nõnda:

Kunstikeelest võime rääkida ainult keele semiootilises tähenduses.

3. Keel ja kõne. Keelte hierarhiad.

Keel on abstraktne süsteem, ta realiseerub kõnes, konkreetsete keelendite ja tekstide hulgas. Igas konkreetse tekstis võib aga samaaegselt realiseeruda mitu erinevat keelt.

Loomulikus keeles suhtlemisel on sellised juhtumid küllalt haruldased ja neid kasutatakse eelkõige koomilise efekti saavutamiseks. Näiteks kui Puškin viib «Jevgeni Onegini» teises peatükis tegevuse üle linnast maa- le, kasutab ta peatüki epigraafina Horatiuse sõnu: «O rus . . .» (mis ladina keeles tähendab «Oo, küla») ja oma «tõlget» neile: «O Русь!». Foneetilises aspektist kuulub siin sama sõna üheaegselt kahte keelde ja talle vastab kaks tähendust, nii küla kui Venemaa. Analoogilise näitena võib tuua Uno Lahe luuletuse kalambuurse pealkirja «Eks seegi monumentum» (vrd lad exegi monumentum — püstitasin endale ausamba).

Kunstis pole sama teksti kodeerimine üheaegselt mitmesse keelde erand, vaid reegel.

Võib rääkida kunstikeelest üldse — selle keele tekstideks on kõik kunstiteosed ja ainult need. Võib rääkida antud konkreetse kunsti keelest või antud autori kunstikeelest, teiselt poolt aga koolkonna, žanri jne keelest.

4. Keel ja tähendus.

Keelendi tähenduse all mõistame (esmasel lähenemisel) temaga vastavuses olevat keelevälise tegelikkuse fragmenti. Selle vastavuse iseloom on keele tüübist, antud keelendis sisalduvate märkide tüüpidest (märkide tüpologia tuleb meil veel eraldi kõne alla) ja nende märkide vaheliste seoste tüüpidest. Nii puudub keeltes, mida vaatleb formaalsete grammatikate teooria, sõnadel üldse algne tähendus; kui tahame neid siduda mingite keeleväliste objektidega, peame sisse tooma täiendavad, spetsiaalselt formuleeritud reeglid, st looma veel ühe grammatika.

Nüüd peame eristama kaks tähenduse aspekti, seda läheb meil edaspidi korduvalt

vaja. Vaatleme neid algul loomulike keelte näite varal. Arvatakse, et pole olemas tähendust, mida ühed keeled võivad väljendada ja teised mitte (seda väidet pole keegi tõestanud, kuid siiani pole seda ka ümber lükatud). Kuid igal keelal on kindel kogum tähendusi, mida ta tingimata väljendab, st ei saa väljendamatana jätta. Näiteks peame vene keeles mingist asjast kõneldes nimetama kindlasti tema grammatilise soo, olgugi et elutute asjade puhul näib see olevat täiesti mõttetu. (Selliste keelte puhul nagu näiteks eesti keel, kus grammatiline sugu puudub, pole sellele osutamine üldse tarvilik, ehkki vajaduse korral on võimalik seda teiste sõnade abil väljendada.) Mingist protsessist rääkides peame vene keeles kasutama verbi aspekti grammatilist kategooriat, näitamaks, kas vaatleme seda protsessi seestpoolt (imperfektiivne aspekt) või väljastpoolt (perfektiivne aspekt); eesti keeles pole selle äramärkimine jällegi vajalik, kuigi leksikaalselt võimalik.

Neid tähendusi, mis on mingi keele tekstides kohustuslikud, nimetame selle grammatilisteks tähendusteks vastupidiselt leksikaalsetele tähendustele, mille väljendamine ei johtu keelest endast, vaid on ühes kõneleja tahtest.

Samu tähendusaspekte tuleb eristada ükskõik milliste semiootiliste keelte, sealhulgas kunstikeele analüüsimisel.

Uurides mingi autori teoseid võime täheldada, et kõigis neis sisalduvad kindlad semantiliselt struktuurid, st need pole iseloomulikud mitte tema üksikteosele, vaid kogu loomingule tervikuna. Sellisel juhul võime rääkida antud autori keele grammatilistest tähendustest. Teiselt poolt võime mõnedes sama autori töödes leida semantiliselt iseärasusi, mis on kohustuslikud kõigile antud žanri teostele, selle žanri omamoodi grammatilise tähendusi.

5. Keel ja «maailmamudel».

Keele grammatilised tähendused moodustavad kindla süsteemi, omamoodi prisma, mille läbi selle keele kandja näeb maailma. On selge, et see prisma määrab teatud viisil ka keele kandjate teadvuses oleva maailmapildi.

Kui me tava-suhtlemises sellele maailmapildile erilist tähelepanu ei pööra, siis kunstiteose mõistmisel võib see olla otsustava tähtsusega. Soo kategooria on avaldanud suurt mõju kogu vene poeesia, nii rahvaluule kui kunstluule metafooride süsteemile. Tavakeeles pole eriti tähtis, et «kask» on just naissoost, «vaher» aga näiteks meessoost, sel ajal kui S. Jessenini tuntud luuletuses on kase ja vahtra vastandamisel erootiline tähendus (üldse on kask vene luules tavaliselt naiselikkuse sümbol).

Kunsteoses pole meil tegemist keele maailmapildi passiivse fikseerimisega. Iga kunsteose on omamoodi maailmamudeliks. Kui paljude kunsteoste modelleeriv funktsioon jääb meile märkamatuks, siis üksnes seepärast, et oleme vastava kunstikeelega sedavõrd harjunud. Uusaja maalikunstist tuttav perspektiivisüsteem näib meile ainuõigena ja täiesti loomulikuna, keskaja maalikunstnikest jääb aga mulje, et nad ei tundnud perspektiivi üldse. See pole nii. Keskaegne maalikunst toetus oma perspektiivisüsteemile, oma maailmanägemisele.

Kunsteos, millesse kätketud maailmamudel ei vasta meie harjunud ettekujutusele, võib meid ärritada: «Pole sarnane! Nii ei saa olla!» jms. Veelgi halvem on aga, kui kunstiline maailmamudel on meile sedavõrd harjumuspärane, et me ei märka selle konfliktliki tegelikkusega (kunsti suhe tegelikkusega on aga alati konfliktne!), see tähendab, et meil läheb kaduma väga tähtis esteetiline elamuse komponent.

On tarvis õppida mõistma tegelikkuse kunstilise peegeldamise, tema modelleerimise printsiipe.

On tarvis õppida mõistma kunstikeelt.

PSÜHHIAATRI PILK

ANTI LIIV

Oli *rock'n'roll*, on džiinid. Kas tuleb ka *crack*?

Lauljatar, näitlejatar, sekretär, luuletaja... võtsid üleannuse narkootikumi ning leiti surnuna. XX sajandi lääne kultuurilugu tunneb rohkesti taolisi juhtumeid. Aastate jooksul on mõned neist ära trükitud meiegi ajakirjanduse veergudel. Kuid ikka umbes sedaviisi, et narkootikumid ringlevad kaugel ning selline oht ei varitse eales meie ühiskonda. Seni polnud põhjust kõne alla võtta kolmekümnendates eluaastates narkomaanist arsti V-d Tallinna kesklinnast. Ega ka melomaanist harrastuskitarri A-d Mustamäelt, kes mulle pikki tunde heietas oma kodukootud idafilosoofiat, aeg-ajalt üle pea heites silmadele langevaid, nüüdseks juba vanamoodsaid õlgadest allapoole ulatuvaid rasvasevõitu pikki ronkmusti juukseid.

Pöördke vaikimistavasse tõi 27. 06. 1986. a «Izvestijas» avaldatud artikkel «Ulm». Sellest selgub, et meiegi lõunavabariikides on võitlusesse narkootikumikaubitsetajega paisatud suured jõud, kaasa arvatud lennukid ja helikopterid. 1986. a suvel ilmunud vastukajad narkomaaniaprobleemile «Literaturnaja Gazeta» veergudel olid mõnevõrra kõikumava väärtusega ja vastuolulised. Eriti tahaks siin rõhutada kirjaniku sotsiaalsel rollil. Pole võimatu, et just Tsõngõz Ajmatovi «Tapalava» («Novõi Mir», 1986, nr 6) oma madala sotsiaalse valulävega aitas küsimust avalikustada. Igatahes on «Tapalava» ise muutunud omaette kirjandussündmuseks (vt nt «Literaturnaja Gazeta» 15. 10. 1986. a, intervjuu kirjanikuga

ajalehes «Sirp ja Vasar» nr 35, 29. 08. 1986. a — «Hinnaks on elu»). Kahtlemata oli viimane aeg meie ajakirjanduses avaldada intervjuu NSVL Tervishoiuministeeriumi Narkoloogiavalitsuse juhataja V. F. Jegoroviga (vt «Argumentõ i Faktõ», 1986, nr 36 lk 3). Meie väikese põhjamaise vabariigi jaoks kätkeb see sõlmküsimuse: kas probleemi sotsiaalse ohtlikkuse tunnetamine ja teadvustamine rahva jaoks saab teoks juba eos, enne kontrolli alt väljumist, või juhtub nii nagu alkoholiga veerand sajandit tagasi. Eesti rahva kultuuriloos ei osale narkootikumid sel määral nagu mitmete ida ja lääne rahvaste omas. Õnneks pole meil õieti kliimaatilisi tingimusi lähetaimede kasvatamiseks. Aga tõsise ohu eeldused on meilgi juba olemas, kuigi me ei taha (ei julge?) sellele mõelda. Meil on inimesi, kes oma hingelt on raha hankimise nimel valmis saama narkootikumidega kaubitsejaks. Inimesi, kelle jaoks kõik on müüdav. Viimastel kuudel on ohtrasti kirjutatud «Virus» ümber tiirlevatest ärikatest. Aga need, kes spaleeris seisavad Tallinnas Vase tänaval kaupluse «Albatross» ümbruses? Välimuselt on nood müüdavuse kannupoisid hästi riietatud, enesekindlad, tõmmunahalised ja tumedasilmsed, täies tööjõueas. Aeg-ajalt istuvad nad paarikesi oma ärikasile täiskleebitud «Žigulidesse» ning sõidavad kuhugi. Tõsi, valuutat nad ei jahi, küll aga meremeeste perekonna-liikmeid. Aga just üks neist pakkus mulle 1986. a kevadel postkontori lähistel anašit. Tähendab: tolle Müüdavuse kannupoisi vahendusel on siis narkootikum lõunavabariikidest jõudnud ka Tallinna. Narkootikumi

esmakasutamisest sõltuvuse tekkeni võib kuluda vaid tühine nädal. Narkootikumi pruukija satub lõa otsa, mis järjest lüheneb. Iga ärkamine on vastik ja piinarikas. Kirg *sinnapoo*le põgeneda süveneb. Midagi sarnast kirjeldas Fr. R. Kreutzwald oma «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes», kujutades kuuvalgel vihtlevaid neitseid piiluda ihkava talupoisi kurnatust. Kes teab, ehk oli see Lauuisa sõnum narkomaaniaohust järeltulevatele põlvedele. Võib-olla. Võib-olla ka mitte.

Ajalehtedest loeme vilksamisi narkootikumidest läänepoolkeral. Meie informeeritus neist on fragmentaarne, mosaiikne. Seetõttu ei jõua enamasti kogu mõte pärale. Rumeenlase D. Baboiani seiklusmaiguline «Põrgupass», mis meil avaldati 1976. a, annab küll piisava huviga loetava ülevaate, kuid viimane tubli aastakümme on ikkagi lisanud üht-teist uut. Usutavasti tuleme selles «Vikerkaare» rubriigis nende küsimuste juurde veel edaspidigi, mistõttu seekord üksnes põgus pilguheit ajaloolisele taustale.

Tundub, et euroopalikus kultuuris on olulisimat osa etendanud n-ö **oopiumi-perekond** oma kahe lapse — morfiini (valuvaigisti) ja kodeiiniga (tuntud kõharohuna). Tuntuim neist on siiski selle perekonna lapselaps — herooin. Egiptuses kultiveeriti oopiumimooni juba XXII dünastia ajal ja selle kasutamist mainitakse nn Ebersi papiüruses (ca aastal 2700 e.m.a). Usundilistes rituaalides pruugiti oopiumi Kreekas ja Küprosel 3000—4000 aastat tagasi (vahelduseks võiks mõelda, millega tegelesid tollal Eesti asukad!). Homerose aegadel tarvitati oopiumi Kreekas ühest küljest ravimina (kõhukinnistina), veel enam aga usulise ekstaasi esilekutsumiseks müsteeriumides. Baseli ülikooli professor Paracelsus (1493—1541) kasutas oopiumitinktuuri *laudanumi* nime all. Oopiumimooni (*Papaver somniferum*), seda naiselikult kaunist, aga veelgi salakavalamat lille, mainitakse Indias XIII sajandil, Hiinas oli see XVII sajandil kasutusel düsenteeria ravis. Üldse on meil siin põhjamaiselt halli taeva all XIX sajandi Hiina omamoodi oopiumisümboliks. Mõõdunud sajandil peeti seal maha kogunisti kaks oopiumisõda (esimene 1840—1842, teine 1856—1860) ning 1906. a arvati Hiinas olevat kümme korda rohkem oopiumisuitsetajaid kui tänapäeva Eestis üldse elanikke. 1852.—1870. a Kaliforniasse ümberasunud hiina kulid levitasid oopiumisuitsetamist kiiresti ka Uues Maailmas. Meil Eestimaal 20—30ndail aastail ilmunud «kol-lases kirjanduses» (mida koolipoisid veel 50ndail aastail ahnelt lugesid) olid pahade tegelaste stereotüüpseiks esindajaiks hiinlastest oopiumiurgaste pidajad. Euroopaliku

meditsiini arsenaliski oli oopium pikka aega laialdaselt kasutusel. Veel üpris hiljuti, oma psühhiaatrite alguses, kasutasin minagi oopiumitinktuuri depressiooniravis. Nüüd enam mitte.

Ameerika Ühendriikide kodusõja ajal oli oopiumiravi väga levinud, veelgi ulatuslikumalt kasutati aga 1806. a arstide raviarsenali antud morfiini. Kui kodusõda lõppes, sai rahuaeg kaasavaraks hulganisti morfiniste, seda häda hakati kogunisti kutsuma «sõdurite tõveks». Nii on meedikud ebapiisavate teadmiste, teinekord aga ka vähese sotsiaalse vastutustunde tõttu ajaloos korduvalt ise kaasa aidanud narkomaania levikule. Pruugiti ju XIX sajandil just nende näpunäiteil morfiini raviks sama tihti kui meil 10—20 aastat tagasi hormoonipreparaate või antibiootikume. 1890. a said keemikud poolsünteetiliselt herooini ning 1898. a paiskas kuulus firma BAYER selle praktiliselt kõigile kättesaadavalt apteekidesse.

Ka teise narkootikumi, **india kanepi** (*Cannabis indica*) iga on auväärne. Esimesed teated temast hääbuvad 3000—4000aastasesse ajalooahmarusse, kusagile Hiinasse ja imperaator Shen Nungi aega. Antiikajast teatakse kõnelda, et see taim olevat palistatud teed Hadese riiki. India kanepist saadakse kolme eri kangusega meelemürki. Esitame siin ka nende indiapärsed nimed: *bhāng* (kõige nõrgem, seda tüüpi on enamik läänemaalilmas suitsetatavast marihuanaast), *ganja* (keskmise tugevusega), *charas* (kõige tugevam, läänes valdavalt tuntud hašiši nime all). Olles äsja tutvunud narkootikumidega, löid neist vaimustunud vaimuinimesed (Baudelaire, Gautier, Dumas jt) XIX sajandi 50ndail aastail Pariisis kogunisti erilise klubi: *Le Club des Hashishians*. Mõned uurijad arvavadki, et Baudelaire'i psüühikahäirete ja surma põhjuseks oli hašiš, teised peavad selleks oopiumi, kolmandad hoopis ülemäärast alkoholitartvitamist ja süüfilist. Baudelaire'i puhul võisid olla mängus kõik oletatavad mõjurid, see veel ei muuda tema kohta kirjanduses. Goethe «Fausti» inglise keelde tõlkija ameeriklane Bayard Taylor õppis india kanepit tundma oma 1854. a Egiptuse-reisil, tema sulest pärineb selle kohta rida huvitavaid kirjeldusi. Siiski on kannabiseelamusi kõige värvikamalt edasi andnud psühhiaater Walter Bromberg 1934. a.

Kolmas narkootikum on **kokaiin**. Seda saadakse valdavalt Boliivias, Peruus, Kolumbias ning Jaava kõrgplatoodel kasvava kokapõõsa lehtedest. Pruugitakse teda kas vahetult lehti mäludes, kokapastana või puhta toimeainena. Andides peeti juba igiammudel aegadel kokapõõsast pü-

haks. Selle lehtede närimine kutsus esile eripärase joobe, vähendas nälja- ja janutunnet ning tõstis vastupidavust sõjakäikudel. 1859.—1860. a isoleeris C. Niemann puhta toimeaine ning juba XIX sajandi lõpul müüdas USA farmaatsiafirma «Parke-Davis» vähemalt 15 kabaartiklit (sigaretid, hambavalutilgad, nahasalvid, puudrid jms), mis sisaldasid kokaiini. Ometi piisab vaid selle aine 25—150 mg narkootilise joobe tekitamiseks, 1,2 g aga võib põhjustada juba surma.

Käsitähes kommertsis ja meditsiini arenguga täitsid narkootikumid XIX sajandil tasapisi «ökolooogilise niši» Uude Maailma paremat elu otsima läinute vähearenenud vaimsetes vajadustes. See on tõsine moment, mida peab alati arvestama uute kõnnumaade hõlvamisel. Paraku mõisteti seda aga alles tagantjärele. Igatahes XX sajandi alguseks oli selge, et narkootikumid kujunevad tõsiseks sotsiaalseks probleemiks. Seda ennekoike õblukese kultuurikihiga USAs. 1909. a keelustas USA opiumi impordi, aga õige aeg oli juba maha magatud. Edasi tuli meeletlik ja lootusetu võitlus, mis kestab siiani.

1920—1930ndail aastail üheaegselt massilise immigratsiooniga Mehhikost hakkas USAs levima marihuana suitsetamine. Ega too tegelikult olnud tundmatu varemgi: kõneldakse, et George Washington pruukinud seda hambavalu leevendamiseks. Üpris õpetlik lugu: ei tuntud narkootikumi ära. Pole see haruldane meil Eestiski. Päril hilisimenevõim hinnati heaks uinutiks (ka lastele) noksirooni. Nüüd on too juba mitu aastat narkootikumide killas ja käibelt kõrvaldatud.

Neljas perekond — **amfetamiinid** — ei ole vana. Esiklaps oli 1887. a sünteesitud fenamiin. Mõned teavad seda ka saleduskuuriks pruugitava ravimina, aaimata meelemürgi salakavalust. Praktilisse ellu jõudsid amfetamiinid siiski alles meie sajandi kolmekümnendail aastail. Kui Teise maailmasõja algpäevil sakslaste tankid mürlin Varssavi poole sõitsid, olid paljud tankistid neelanud väsimuse peletamiseks ning võitlusvaimu turgutamiseks usinasti amfetamiine. Ka briti ning USA sõjaväelased tarvitasid Teises maailmasõjas sadu tuhandeid ergutus tablette. Sõja lõpuks oli amfetamiine pruukinud 1,5 miljonit USA sõjaväelast ning vaevalt neist paljud seda üldse teadsid. Ohter amfetamiinide tarbimine jätkus veel Korea sõjas ning hakkas vaibuma alles Vietnami äfääris. Jälle tuleb tõdeda: hoopis muudel motiividel oli loodud soodus pinnas narkomaania levikuks.

50ndate aastate kultuurielus laineid löönud *Beat Generation*'i esindajad ja nen-

de austajad kasutasid samuti ohtrasti narkootikume. Opium ja morfiin olid muutunud vanamoodsaks. LSD aeg polnud veel koitnud. Kirjeldades narkomaaniat käsitlevad 50ndate aastate kirjandusteosed põhiliselt heroini ja marihuana seonduvaid probleeme. Teadupoolest maffia ning heroini-kaubandus olid ja on lahutamatud. Mõnevõrra on sellest juttu Michele Pantaleone raamatus «Eilne ja tänane maffia» (Tallinn, 1971).

Viienda narkootikumiperekonna esindaja sünd on väheke omapärane. 16.—19. aprillil 1943. a sai laborikatsete ajal kummalise mürgistus seisundi Albert Hoffmann. Toibunult analüüsis ta juhtunut detailselt ning üks euroopaliku tsivilisatsiooni seniseid tugevamaid meelemürke — **LSD** — alustaski oma võidukäiku. Et LSD toime all on inimese elamused lähedased skisofreeniku omadele, peeti LSDd hulk aastaid võtmeks skisofreeniamõistatuse (meie vabariigis põeb skisofreeniat 0,6% elanikkonnast) lahendamisel. Albert Hoffmannil polnud LSDst veel küllalt. Uurides üht Kesk-Ameerika maiade ja asteekide kultusetseremooniatel kasutatud püha seent (selle tarvitamise keelustas katoliku kirik juba ammu aegul), isoleeris ta 1958. a **pilotsübiini**. Kesk-Aasia vanade tsivilisatsioonide kultuserituaalide uurimine võimaldas Mehhikos kasvavast kaktusest avastada veel selle perekonna kolmanda esindaja — **meskaliini**. Kui müstitsismi kalduvates teostes kirjeldatakse indiaanlaste usundilisi rituaale, on minu arvates ikka tegemist selle perekonna esindajatega. LSD ja tema sugulaste uurimine USAs 180 vabatahtlikul kunstnikul ja 27 heliloojal näitas kahesugust toimet: narkootikum ergutas küll loomingulist fantaasiat, kuid halvendas kunstnikul oluliselt tehnikavaldamist ning heliloojal mälu, üldse kõiki näitajaid, mis eeldavad aktiivset tähelepanu.

LSD võidukäik algas alles hipipõlvkonnas. Harvardi õppejõud Timothy Leary hakkas LSD apostliks, populariseerides seda oma tudengitele loosungi all: «Lülitu, häälestu, haihtu...» (*Turn on, tune in, drop out.*...). Õppejõud lubas tudengitele LSD joobes ilusaid värvilisi elamusi ning meestele olulist suguvõime tõusu. Igatahes 60ndate aastate pikajuukseliste lillekinkijate grupiseksis oli LSDl kahtlemata oma osa. Paraku toimusid LSD mõjul ka mitmed võikad mõrvad.

Jätkus marihuana levik. Omamoodi propageerisid seda uimastikultuuri massimeediumid Hollywood ja Broadway. Narkootikumid pruukisid nii «Easy Rider'i» (1969) antiheeros kui ka alasti hipikangelased muusikalist «Hair» (1968). Viimasel paarikümnel aastal on marihuanasuitseta-

jate arv USAs tõusnud mitmekümne miljoni, neist ainuüksi kooliõpilasi umbes 1,3 miljonit. Taoliste «pilveõdede-vendade» seisundit kirjeldatakse Margareta Keskitalo «Tablettides» (Tallinn, 1977). Marihuaanat ei suitseta enam üksnes teleseriaali *Miami Vice* «pahad poisid». 1975. a ei suutnud marihuaanaskaandaali vältida isegi «seksuaalse revolutsiooni gurud», tuntud Jänkupoisid ning erootikasse kalduva ajakirja «Playboy» väljaandja Hugh Marston Hefner. Just see skandaal põhjustas populaarse ajakirja kiire allakäigu alguse. Igatahes 60ndate aastate põlvkonna rohke marihuaanasuitsetamine näitas USA valitsusele, et faktiliselt ei suudeta enam olukorda kontrollida. Marihuaana oli avanud värava narkomaaniauputusele, mida mitmel põhjusel võimendas veel häbiväärne sõda Vietnamis. USA teadlaste andmeil pruukis kohati 4,5...15% sõjaväe isikkoosseisust lahingutegevuse ajal narkootikume. Vietnam tõi ameeriklastele kaasa kokaiini renessansi, oli aegu, kus selle pruukijate arv küündis 22 miljonini. Eriti omane oli see nn Me põlvkonnale (nende kätel on Song Me veretöö plekid), kes oma lakkaamatutes süümepeinades ning õiste poolunede košmaarihirmus eelistas sukelduda võimalikult sügavamale meelemürkide ettekujutuslikku maailma. Paljud selle põlvkonna esindajad (praegu 40—45aastased) on tänapäeval tõmbunud üksildastesse inimtühjadesse paikadesse, piirates ise miinimumini oma kontakte teiste inimestega.

Kokaiini pruukimise kõrgpunkt oli 70ndate aastate lõpul. Kasutusele läks kokaiiniheroiini segu, nn SPEEDBALL. Politseiserialiis «Hill Street Blues» aetakse taga just heroini ja kokaiiniga kaubitsejaid, kuigi aeg-ajalt on kokkupuuteid ka marihuaanaga.

Millegipärast sellest ameeriklastele ikka veel ei piisanud. 1983. a saabus Bahamalt (oletatavasti just samast kandist ilmus ka kurikuulus AIDS) uus mood pruukida kokaiini, nn CRACK. Üks USA spetsialist ütles: «Crack is like throwing gas on the cocaine fire». Crack'i levikuga algas uus etapp narkootikumide levikus üldse. 1985. a suitsetas 25,7% USA kõrgkoolide vanemate kursuste tudengitest marihuaanat, 6,7% pruukis kokaiini, 2,5% hallitsionogeene (LSDd jt) ning 0,3% heroini. Ainuüksi 1986. a augustis konfiskeeris New York City politsei umbes 45 000 marihuaanasigaretti — paljudel neist pealdis: *I love New York*.

Koos ameerika elulaadiga levib narkomaania üle kogu euroopaliku tsivilisatsiooniga maailma. Põhjuseks on ennekõike kaubitsejate hiiglaslikud kasumid. Ligikaud-

sete arvutuste järgi ulatus 1983. a USAs illegaalne narkootikumidega kaubitsemine vähemasti 80 miljardi dollarini. Sellest läks kokaiiniga kaubitsejate taskusse ligikaudu 35 000 miljonit ning marihuaana levitajate kaudu 13 900 miljonit dollarit. Ilmaasjata ei ole võitlus narkootikumikaubitsejatega USA detektiivfilmide üks põhiteemasid.

1985. a kevadel kogunesid Washingtoni 18 riigi presidentide või peaministrite naised, et alustada ühist võitlust narkomaania vastu. Küsimus on olnud arutusel ka ÜRO Peaassambleel.

Alates 1987. a esimestest päevadest käib USAs laialdane narkomaaniavastane kampaania viies põhisuunas:

1. Püütakse lõpetada narkootikumide salakaubavedu. Ainuüksi 1985. a konfiskeeriti kokaiini 70 miljoni ja marihuaanat 45 miljoni dollari eest.

2. Tugevdatakse oluliselt politseirepressiooni narkootikumidega kaubitsejate vastu: 1985. a oli USAs 800 000 narkootikumidega seotud arreteerimist.

3. Uuritakse massiliselt elanikkonda narkootikumide pruukimise avastamiseks. 1986. a augustis laskis isegi president Reagan uurida oma uriini narkootikumide jälgedes avastamiseks. Kuigi sisuliselt oli tegemist reklaamiüritusega, on see siiski mingi näitaja.

4. Narkomaanidele tehakse pikaajalisi ning väga kalliks minevaid sundvõratuskuure.

5. Kooliõpilastele korraldatakse narkomaaniavastaseid õppekursusi. Nii on 1986/1987. õppeaastal Los Angelese ning selle ümbruse koolides 17tunnine sellekohane kompleksprogramm.

Võitlusesse lülituvad vabatahtlikud: päev päeva kõrval 1987. a algusest peale värvivad vabatahtlikud USA narkootikumieitajad värvipulverisaatori balloonidest Harlemi narkootikumikaubitsejate majade välisustele sarlakpunase X, crack'i sümboli. Mahajäetud majade akendele (mille taga reostatud ruumides uimlevad narkomaanid) riputatakse täistopitud mänguasju-nukukesi, kutsu- maks narkomaane taas lävima meie ilusa argimaailmaga, mille oleme võtnud laenuks oma lastelastelt. Kas see aga aitab?

Läänepoolkeral on lugu tõsine. Meie vabariigi olukorda võiks võrrelda vana liigutav-ilusa legendiga Hollandi kaitsetamist mereründe vastu. Asjad pole meil kahjuks siiski enam nii head nagu paar aastat tagasi (vt A. Liiv, Mis on narkomaania. «Noorus», 1984, nr 10, lk 39): kohutumisvõimalused Valge Joobe ja Valge Surmaga on veidi tõusnud. Juba praegu ja täna

peame endale selgelt aru andma, et tänaval jõlkuva ärika näol on meil tegemist potentsiaalse Valge Surma kannupoisiga. Meie peame julgema endale aru anda, et narkomaania võib levida märksa kiiremini kui pidalitõbi, kuid on sellest hulga raskemini ravitav. Meie päevil on hirm pidali ees kaugel minevik, mille adumiseks võiks lugeda Aadu Hindi pidalivalusaid lugusid. Audaku leprosooriumi surnuaia riste on aastakümned põrmustanud lepavõssa, kuid nüüdseks on meil Eestimaal juba narkomaane rohkem kui pidalitõbiseid. Pidalijutte on kirjutatud

Saaremaa kirjanikud (A. Kallas, A. Mälk, A. Hint). Aga seni pole meil raamatut kõrvale panna TSõngõz Ajtmatovi «Tavalavale mis soome keeles on juba jõudnud 1986. a ilmuda. Võib-olla pole meil selleks seniajani olnud vajadust? Aga kas võime unustada, et aastasadu tagasi saabus pidalitõbi Saaremaale just läänest? Meie saime sealt hilisminevikus *rock'n'roll'i*, veel seniajani kanname sealt pärinevaid džiiine. Aga võime me olla ikka väga kindlad, et kunagi Maarjamaad külastanud hirmsat Musta Surma ei asenda Valge Surm?

VAATENURK

PEEP PEDMANSON Neurootiline enesetapja

Toomas Vint. Suur isane kala akvaariumis. «Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 127 lk.

T. Vindi viimane, üle-eelmisesse aastakäiku mahtunud raamat on senini pärinud 3 arvustust. Ja kui kohviku- ning kuluuari-kriitikas tunnistatakse ilmset (!?) allusiooni H. Hesse «Stepihundile», siis kirjasõnas ollakse targu ettevaatlikumad. Parem karta kui... * Ei pretendeeri minagi «Stepihundi» põhjalikule lahtimõtestamisele, järgnevalt on esile toodud see, mis pea otsesõnu ja sisuldasagi kahes raamatus kõrvutub. (Seda enam, et paljude «Suures isases...» mainitud raamatute seas jääb vaid «Klingsori viimase suve» puhul autori nimi nagu enesest-mõistetavalt lisamata.)

Niisiis: teater, kuhu «sissepääs maksab mõistuse» («Stepihunt», lk 130), ja lõbustusasutus, mis «ei vastuta psüühiliste tagajärgede eest» («Suur isane...», lk 99). Kaks üksiklast, kelle mälu-pildid elustuvad sarnaste impulsside, eelkõige kiima ajal. «Ja ma imestas, kui rikas armumiste, juhuste ja ahvatluste poolest oli olnud mu elu, mu pealtnäha nii armastusvaene Stepihundi-elu. Ma olin nad peaaegu kõik maha

* Et kirjutis oli juba toimetuses, kui ilmus M. Sutropi «Literatuurne Vint» «Loomingus» nr 8, 1986, siis jäägu algus sellisel kujul muutmata; lisatagu vaid, et käesoleva kirjutise alapealkirjaks sobiks seetõttu «Literatuurne Vint II». M. Sutropi lähenemine on siinsega tükati sarnane, tükati lahkuminev, kummatigi näib mulle enam vaidlusväärsena küsimus, kas «Suur isane...» ikka on nii väga filmilik raamat.

maganud» (lk 161). «Leopold erutub olukordade meenutamisest, mil oleks võinud midagi juhtuda... Need on enamjagu erootilised vihjed, millest võib loo valmis mõelda» (lk 57).

Aga et sugu- ja surma (enesetapu) tung käsikäes käivad, seda teavad nii bioloogid kui psühhoanalüütikud. Või kui skematiseerida — siis teineteise kaudu need tungid realiseeruvadki. Nii on ka ruumi uktsel, kus Stepihunt mõrvab Hermine — oma *alter ego* —, tekst (st soov): kuidas armastuse läbi tapetud saada (lk 161). Prokurör aga süüdistab teda just selles, et ta ilmutas «huumorivaest kavatsust kasutada meie teatrit enesetapumehhanismina» (lk 171). Samas koondub alasti naise pussitamisse otsesõnu teinegi tung, sest väitsaga vehkimine on vehkijale ikka (nii unes kui ilmsi, nii enne kui pärast Freudi) falkokraatlikku väge lisanud. Vaevalt eesti neiuksi esimesed olid selle peale tulema, et tühi noatupp öösel võõle riputada, kirikumäele minna ja sealt hõikuda: «Tupele, tupele, noored mehed, siin on tupp, tuss man!»

Kui Stepihunt juba oma esimese soovi, autojahi ajal mõned inimesed tapab ja ühe tapetu taskust sedeli leiab: see oled sina (lk 145) — siis lõbustusasutuses ollakse targu hoolsamad. Laborant Anneli: «Mõni tahab isegi oma surma läbi elada, ent see on neil rangelt keelatud» (lk 99). Ja kuigi Leopold hetk tagasi oli rahulolevalt oletanud, et on ehk bordelli sattunud, siis mainitud keeld pärsib hoobilt just tema seksuaalse kihu, nii et see alles lõpu eel meenub.

Soojatkamise ja enesehävituse tarve mahuvad Vindil ka otsesõnu ühte hetke, sellesse, kus vana mees noore naisega süngi tikub ja seeläbi infarkti saab. *Coitus-infarctus*: mujalgi mainimist leidnud motiiv

(esialgu meenuvad küll vaid «Seikleja Felix Krulli pihtimused» ja «Spoon Riveri koolnud», kus aga haiglaravi on asendatud kohese surmaga, ja muidugi välismaised seeriafilmid). Kui teada, et antud juhul on too vana mees Leopoldi isa, siis on ju Leopoldi taolise enesetapugeeni pärinud. Ja enamat enesetapuohu me «Surevast isasest...» esimesel pilgul ei leiagi. Kuid siiski! Leopold müüü oma maalid n-ö *blanco*, lepingusse süvenemata, ning «uks avaneb ja kaks meest tassivad kabinetti maalid. Leopold vaatab ja ei usu, mida näeb. Maalidest on mõned tükiid välja lõigatud, need uude järjestusse kleebitud, just talle eriti armsad, vaimustusega maalitud kohad on hoopis ära kaotatud» (lk 105). Eks meenu mister Cool ja kubist Dorot «Julio Jurenitost», kus Cool ostab ära kõik Dorot' maalid. «Siis lõikavad kaks neegriboid sealsamas, Dorot' silma all kõik pildid väikesteks tükkideks. /— — —/ Sensatsiooniline teade «Intransigeant'is»: noor kunstnik Dorot poos end üles, põhjus teadmata» (I. Ehrenburg, «Julio Jurenito», lk 23). Leopoldi päästab pääsemine lõbustus-asutusest ehk selle osutamine unenäoks. Kuid vihje jääb.

Leopoldile nagu meeldiski surmaga mängida. Ta põlgab ära Vilge, isa uue ja noore naise «armastuse» ja seda ajal, mil isa ise haiglas on (lk 93). Säärane kerge-meelne tegu (st ärapälgamine) oli surmaga nüheldav juba vähemasti kaks ja pool tuhat aastat tagasi. Euripidesel on müüdiaineline tragöödia «Hippolytos», kus Ateena kuninga Theseuse teine abikaasa Phaidra armub mehe äraolekul oma võõraspoega Hippolytosesse, ei leia aga vastuarmastust. Paljastamishirmus ja kättemaksuihas süüdistab Phaidra noormeest vägivalda tarvitamises. Sellest raevunud Theseus pöördub oma isa Poseidoni poole ja viimane korraldabki Hippolytose hukkimise. Et Vilgelgi on analoogiline vale varuks, siis pääseb Leopold ka sel korral üle noatera.

«Traktaadis Stepihundist» kirjutatakse, et nii «kipuvad need loomused, keda me «enesetapjateks» nimetame ja kes on alati väga tundlikud ja tundelised, vähimagi vapustuse korral intensiivselt anduma enesetapu kujutlusele» (lk 39). Varem on Stepihundile diagnoositud neuroos (lk 19). Niisiis on nad mõlemad, Stepihunt ja Leopold, samavõrd enesetapjad kui neurootikud. Neurootilises kaheliolekus piinlevad mõlemad, sest «seda liiki inimesi nagu Harry on õige palju, nimelt kuuluvad sellesse liiki paljud kunstnikud. Kõigil neil inimestel on kaks hinge, kaks olemust, jumalik ja kuratlik pool...» (lk 36). Ka Leopoldil on «mulje, nagu kardaks enamat ja püüaks iseenda eest plagama panna — see on üsna

kentsakas... (kaks Leopoldit, üks suur, teine väike, teineteist taga ajamas)» (lk 119). Kui Stepihunt tundis end kord veidriku ja haiglase erakuna, siis jälle normaalsest kõrgemalseisva, geniaalsuseni küündiva indiviidina, siis ka Leopoldit (kuigi ta seda endale ei tunnista) hakkab närima kadedus: «miks tema nii suudab, aga mina ei suuda; kogu loometee näib ühtäkki tühisena, ent siis kihvatab miski — oodake, ma teile veel näitan» (lk 18).

Neurootik on lootusetu konkureerija, võistlusmoment asendub temas võitlusmomentidega, see omakorda varjatud vaenu-likkusega. K. Horney järgi kogeb neurootik sellises situatsioonis konkurendi ebaedu isikliku võiduna, konkurendi edu aga isikliku kaotusena. Viimane aga sisendab temasse põhjendamatu kättemaksusoovi. Peaasjalikult sellega seletaksin ka Leopoldi kirge Venneti naise järele. On ju Vennet juba tunnustatud kunstnik, ja mis on veel meeldivam kui talle (selle eest!) sarved pähe teha... Paraku oletab neurootik sarnaseid soove ka konkurentide poolt, mistõttu kättemaksusooiv transformeerub kartuseks kättemaksu ees. Kättemaksu pruugib karta ennekõike edukal, seepärast haarab neurootikut nüüd ka hirm isikliku edu (tagajärgede) ees. Seepärast ei maksa Leopoldi äkilist sõltumatusetunnet žürii otsusest («Ning mingi imeliku selgusega ta soovib, et maale vastu ei võetaks. Need pole veel kaugeltki sellised pildid, mida ta tahaks ja peaks maalima» (lk 127)) võtta lõpliku iseseisvumisena, pigem on see neurootiline konkurentsipaine, sest teisalt ta ju ikka «taha» uskuda, et need võetakse näitusele vastu, aga üksi tema tahtmisest ei aita» (lk 18)! Leheküljelt 95 loeme ju otsesõnu, et «paljud lahkuvad, sest pärast pikka kahevõitlust argusega otsustavad nad endale madalamaid künkaid otsida», kuid — «suurde kunsti ei tulda madalatel kõngastel harjutades». Nii et mõõn on mõõduv (ja taasnaasev). Neurootik ei taltu, ta on pidevas häireolekus, kuigi pidev irratsionaalne hirm on kõrvalseisjale väliselt põhjendamatu. Nagu on seda Leopoldit painavad kartused, hirmutunded, lapsepõlvhirmud, õnnetushirm, nimetud hirmusööstud, hirm sattuda naeruväärsesse olukorda, äkilised kabuhirmud, mingi kõhe hirm... Ja muidugi surmahirm, kuis selleta. Kuni Leopold «taipab, et surmakartus ja selle eest hoidumine on sootuks erinevad mõisted» (lk 117). — Hesse: «Valmisolek surmaks... viib surematusse» (lk 50).

M.o.t.t. — sest lõpuks jääb Stepihundi elu kohtu ja Leopoldi eadase elukäik žürii otsustada. Stepihundile määratakse kõrgeim määr, igavene elu. Kas Leopoldile igavene kuulsus? («On elul puudu lõpp, ei piire piinal» — Petrarca.)

VIKERKAAK

JAAN VIII

Paranoia

- Tere, Plii-Ats, kust sa tuled?
- Tulen sealt, kus mõte mölgub.
- Paistad olevat na mures?
- Mingi joon mul sabas jölgub.
- Mis siis sellest, kulla Plii-Ats? Tahad oma varjust lahti?
- Mul on jube vastik tunne. Ma ei salli kuklavahti.
- Plii-Ats, Plii-Ats, kuule, tead, joon ei karju, joon on tumm. Ära üldse kaota pead, vaata, siin on Kustu-Kumm.

JAANUS JÄRS

Kaine arutelu

Šampus vahutab ja makk mängib. Makaak kabetab. Tamka tagumine osa väheneb vaba aja veetmises suhteliselt kiiresti. Kibekiiresti. Kabekiiresti. Kiirendatud elektronid tormavad kuhugi, tekitades elektrilist neutraalsust. Mõõdetamatu on varjatult kõige aluseks. Alus, bier, pilsen. Pill hüüab ja Pille hüüab. Kokku tuleb pillerkaar. Kõik traagiline on viimase jupini pude ja kokku traageldatud. Draamateatri põlemine oli valusaks hoobiks ehitajate innule. Veel

suurema kurvameelsusega reageerisid kirjandus- ja kunstitegelased. Heegelda veel pitsi põletispuude virna vahele.

SULEV VALNER

Poissmeheromaan

Noorkirjanik Peetri hinges tärkas romaan. Mitte küll suur, mitmeosaline, vaid rohkem novellilaadne, noorele hingele omaselt tormakas ja otsekohene.

Ta võttis sule ja kirjutas, unustades maailma enda ümber, ja ei möödunud kolme päevagi, kui romaan oli valmis.

Peeter ohkas kergendatult. Ainus, mis talle veel muret tegi, oli pealkiri. Vaimusilmas nägi ta pealkirjana «Üksi rändan», aga keegi oli vist juba sedasi kirjutanud. Peeter ei saanud kuidagi tolle sõnapaari lummusest lahti. Ta keetis kanget kohvi ja luges oma romaani veel kord üle.

Ühtäkki löid tema silmad särama ning suust pääses valla võidurõõmus hüüatus. Erutusest väriseva, kuid veendumusest kindla käega maalis ta käsikirja kaanele: ÜKSI MAGAN.

Seejärel pesi Peeter hambad, ja tundes väsinud kehas mõnusat surinat, heitis kägisevale reformvoodile meeldivalt lõhnava te linade vahele.

JUTUSABA

ARKADI STRUGATSKI

BORISS STRUGATSKI

Ekspeditsioon põhjakaarde

Katkend romaanist

Tõlkinud Teet Kallas

Autoritelt

Kujutlegem korraks mõne kilomeetri laiust, ent lõputult pikka mäeveergu. Ühelt poolt on see piiratud pöörastesse kõrgustesse pürgiva kaljuseinaga, teisalt katkeb aga põhjatu kuristikuga, mida varjab igavesti ühesugune valkjassinine udumine. Täpselt kell kaheksa hommikul süttib ühes kindlas

taevavõlvi punktis silmipimestav ja tulikuum ketas, ikka ja alati ühes ning samas kohas, et kuueistkümmne tunni pärast järsult kustuda ja maailm pimeduse rüppe jätta. Sel lõputult pikal nõlval paikneb Linn. Keegi ei tea, millal see Linn tekkis, kes selle asutas, vaid niipalju teataksegi, et ta eksisteerib juba palju sajandeid kohaliku ajaarvamise järgi. Nimetatud Linn kasvab lakkamatult, liikudes vee otsinguil aegamisi lõuna suunas taganevasse džunglisse ja jättes enda järel maha sadu ja sadu kilomeetreid inimtühje kvartaleid. Linna asukad on maalased, neid on seal mõnikümmed tuhat. Igäihe juurde neist ilmus kunagi

nende maises elus keegi, kes nimetas ennast lihtsalt Vahemeheks ning tegi vestluskaaslasel ettepaneku osaleda ühes Eksperimentis. Mida see Eksperiment endast kujutab, oli saladus. Mis oli selle lõplik eesmärk — seegi oli saladus. Nagu oli saladus seegi, kes Eksperimenti käima oli pannud. Eksperiment — see oli Eksperiment, ning rohkem ei tohtinud temast midagi teada, sest vähimgi teadmine Eksperimenti olemusest moonutavat pöördumatult tolle resultati.

Nood Maa elanikud, kes soostusid Vahemehe ettepanekuga, sattusid seejärel aimamatuid radu pidi tollesse Linna. Ühed nõustusid sellepärast, et neile oli ammugi selge: Eksperiment on inimkonna käekäigu jaoks ääretult tähtis. Teised andsid nõusoleku lihtsalt uudishimust, kolmandad aga sellepärast, et nende vastu tundis huvi politsei. . . Niisiis elavad Linnas vägagi erinevad inimesed.

Midagi erilist neilt justkui ei nõutagi — neil tuleb Linnas elada vastavalt oma arusaamadele, maitselaadile, oma ettekujutusele eksistentsi olemusest. Ja loomulikult kooskõlas selle ühiskonna seadustega, mille liikmeteks nad on saanud.

Õige varsti avastab igamees Linnas elades ümbritseva maailma ebahariliku, võiks ütelda, koguni fantastilise olemuse. Mõnikord toimuvad Linnas üpris veidrads lood, vahel näib koguni, nagu oleks mingi nimetu ja vääramatu jõud sealkandis tunnistanud kehtetuks koguni üldkehtivad loodusseadused. Aga Põhja kohta, nende sadade kvartalite kohta, mis juba sajandeid tagasi inimeste poolt maha jäetud, räägitakse Linnas veelgi võimatuid, veelgi fantastilisemaid asju. . . Mõõduvad aastad, Eksperimenti lõppu pole aga aimatagi, ning viimaks tõusevad linlaste ette mõned üsna kapitaalsed probleemid. Nimelt: mis siis tegelikult ikkagi toimub? Miks nad siiski siin peavad olema? Ja kus nad üldse on? . . .

Viimasel ajal töötasime jutustuste tsükli kallal, mis räägib sellest Linnast ning tema asukatest. Ühe jutustuse sellest tsüklist pakumegi lugejatele. See on lugu ekspeditsioonist Põhjakaarde — vee, nafta ja info järele.

I

Kerkivat iiveldushoogu tagasi surudes neelas Andrzej alla viimase lusikataie lobi, lükkas manngu vastikustundega eemale ja sirutas käe kruusi järele. Tee oli veel tuline. Andrzej pigistas kruusi kämmalde vahele ja hakkas tillukeste lonksudega jooma, ise seejuures ainiti sisiseva bensiinilambi poole vahtides. Tee oli väga kange ja üleseisnud. Tal oli mingi kõrvalmaitse ning ta lõhnas

saunaviha järele. Oli see tollest neetult sandist veest, mis sai hangitud kaheksasaja kahekümnendal kilomeetril, aga võib-olla hoopis sellest, et Cehhada oli jälle juhtivkoosseisu joogi sisse mingit kõhulahtisusevastast rämpsu sokutanud. . . Aga võib-olla oli kruus lihtsalt halvasti pestud. Nagu alati, oli see rasvane ja kleepuv.

Akna all kolistasid sõdurid oma katelokkide kallal. Seersant Fogel pistis äkki ehtsas preisi laadis lõugama: «Kas see kamp läheb nüüd postile või hoopis eide juurde kambrisse, te kuradi kahepaiksed! Kesse tõllakas seal paljajalu kooserdab? Kus on teie jalanõud, et õnetu troglodüüt!» Viimasele küsimusele kostis kellegi mõru hää midagi sarnast, et näe ja vahi, jalad on lihani verised, mõnest kohast paistab koguni luu välja. . . «Lõuad! Otsekohe saapad jalga ja postile! Eluga! . . .»

Andrzej liigutas mõnuga laua all oma paljaid varbaid. Tema jalad olid jahedal parketil juba väheke toibuda jõudnud. Saaks kusaigil veel kausitäie külma vett. . . torkaks päkad sinna sisse. . . Ta vaatas kruusi. Teed oli veel üle poole alles, ning saatnud mõttes kõik kus kurat, jõi Andrzej kolme pika sõõmuga kogu vedeliku ära. Kõht vastas sellele korinaga. Natuke aega jälgis Andrzej kokkunult sisikonnas toimuvat, pani siis kruusi käest, pühkis tolmuse käeseljaga suu kuivaks ning vaatas dokumendikasti poole. Peaks eilse raportit käsile võtma. . . Aga ei viitsi. Küll jõuab. Heidaks parem pikali, sirutaks ennast täies pikkuses välja, tõmbaks jopi peale ja sulgeks silmad nii umbes kuuesajaks minutiks. . .

Äkki hakkas akna taga ebaloomulikult valjusti mürrama traktor, mispeale klaasiäänused raamidest vibreerima löid ning laest kukkus otse kruusi kõrvale krohvitiikk. Kruus läks tärisedes mööda lauapinda rändama. Andrzej tõmbas näo valuliselt viltu, tõusis ja läks akna alla. Näkku löi maha-jahtumata tänavate leitsak, õhk oli raske heitgaaside vingust ja ülekuumenenud masinaõli läägest vinest. Välilaternatolmused valgused oli näha habetunud mehi, kes istusid otse kõnniteel ning sonkisid laisalt oma manngutes ja katelokkides. Kõik nad olid paljajalu, pea kõik võõni paljad. Valged higised kered läikisid kahvatult, näod tundusid aga mustadena; ka käelabad olid tumedad, otsekui oleksid nad kõik tõmmanud kätte mustad kindad. Andrzej avastas äkki, et ta ei tunne mitte ühtki neist meestest ära. Kari võõraid paljaid ahve. . . Valgussõõri astus seersant Fogel, käes suur alumiiniumkann, ning ahvid läksid kohe elevile, muutusid ärevaks, sirutasid oma kruuse pikalt kannu poole. Neid vaba käega eemale tõrjudes

hakkas seersant mõrgama, kuid mootori-mürina tõttu polnud ta häält kuulda.

Andrzej kõndis laua juurde tagasi, tõmbas kastilt järsult kaane pealt ning võttis välja päeviku koos eilsete raportitega. Jälle kukkus lauale üks krohvitud. Andrzej vaatas üles. Tuba oli kõrge, oma neli-viis meetrit kindlasti. Krohvitud lagi oli tublisti murenenud, siin-seal võis näha pilbassõrestikku, ja imelik küll, just selle pildi läbi sündis äkki ootamatu mälestus kodutehtud moosipirukatest, mille kõrvale võis ära juua lõpmatul hulgal imehead, hõrgult läbipaistvat teed puhtast läbipaistvast klaasist. Teed sidruniga! Või sai võtta lihtsalt tühja klaasi ning juua köögis puhast külma vett just nii palju, kui palju soovisid. . .

Andrzej väärtas pead, ajas enese taas püsti ja läks põiki üle toa suure raamatukapi juurde. Selle ustel polnud enam klaase. Polnud kapis ka raamatuid. Vaid tühjad tolmunud riulid.

Olgu öeldud, et tuba oli siiski hästi säilinud. Siin leidis kaks täiesti kobedat tugitooli ning üks leenkorjuga tool, see võis kunagi olla lausa luksuse, rüütatud peenesse nahkpolstrisse. Akna vastas seina ääres seisid otsekui rivis mitu lihtsamat tooli, keset tuba lühikeste jalgadega laud, sellel kristallvaas mingi kuivaks mustunud rämpsupuuga. Tapeedid olid seinte küljest lahti rebenenud, siin-seal lausa maha vajunud, parkett ammu üles kuivanud ning pundunud. Ometigi polnud see tuba kõige halvemais seisukorras — ilmselt oli siin veel üsna hiljuti elatud. Nii kümne aasta eest kindlasti, mitte enam.

Pärast viiesajandat kilomeetrit nägi Andrzej esmakordselt nii hästi säilinud elamist. Pärast paljusid pikki kilomeetreid mahapõlenud musti sõekõrbi; pärast kilomeetrite kaupa punakasse takjasse kasvanud lausvaremeid, mille keskel kõrgusid mõned üksildased õõtsakil kõrghoonekarbid, ukseavad rusude alla maetud; pärast lõputuid kilomeetreid tühermaid, mis olid otsekui täis istutatud katusteta ja kõdunevaid ahervaresid ja mille keskel liikudes oli näha mäeveerg kogu oma lauses idamüürist alates ja läänekristikuni välja; pärast kõike seda algasid siin peaaegu uutena mõjuvad kvartalid ning sillutatud teed, väga võimalik, et siin võis leiduda ka inimesi — igal juhul oli kolonel käskinud vahtkonda kahekordistada.

Huvitav, mida kolonel peaks praegu tegema. Vana oli viimasel ajal nagu väsimata hakanud. Muidugi-muidugi, viimasel ajal kippusid kõik väsimata ning asjaolu, et nimelt täna, seega esimest korda kaheteistkümne päeva jooksul, saab öö veeta katuse all ning mitte lagedal väljal, oli väga suur asi. Kui

veel vettki leiaks, võiks siin pikema peatuse teha. Aga ilmselt pole vett ka siin. Igal juhul Izja ütles küll, et vett siin pole ega tule. Aga ainult Izjast ja ehk mingil määral ka kolonelist veel üldse asja ongi. . .

Uksele koputati. Andrzej astus kiiresti laua juurde, tõmbas kuue õlgadele, avas päeviku ja kraaksatas:

«Sisse!»

Aga see oli kõigest Daggan, kuivetenud, vana, oma koloneli ustav vari. Seal ta seisis, pedantselt korralik, lõug raseeritud, nõõbid viimseini kinni.

«Lubate koristama hakata, sir?» karjus Daggan üle mootorirüüma.

Andrzej noogutas. Suur jumal, mõtles ta, kust võetakse see jõud, et ennast selles soodomas nii traksis hoida? See mees pole ju ohvitser, ta pole isegi seersant — kõigest tentsik ja kõik.

«Mida kolonel teeb?» küsis Andrzej.

«Vabandust, sir?» Daggan tardus, endal mustad nõud käes. Ta pööras Andrzej poole oma pikerguse, natuke lotendava kõrva.

«Kuidas kolonel ennast tunneb?» mõiratas Andrzej — ja täpselt samal hetkel vakatas akna taga jõuranud mootor.

«Kolonel joob teed!» kisendas Daggan keset äkki tekkinud vaikust ning lisis samas ehmunult häält alandades: «Vabandust, sir. Kolonel tunneb ennast rahuldavalt. Ta sõi õhtust ja tegeleb nüüd teejoomisega.»

Andrzej noogutas hajameelselt ja lappas päevikut.

«Kas on mingeid korraldusi, sir?» päris Daggan.

«Ei ole. Täna.» lausis Andrzej.

Kui Daggan oli läinud, võttis Andrzej tõepoolest eilsed raportid käsile.

«28. päev,» kirjutas ta puhta lehekülje algusse ning tõmbas sellele kaks kriipsu alla. Siis võttis ta Cehhada raporti. «Läbitud 48 km,» kirjutas ta. «Päikese kõrgus 63° 51' 13" (979. km). Keskmise õhutemperatuur varjus 23°, päikese käes 31°. Tuul 2,5 m/sek. Õhuniiskus 0,42. Gravitatsioon 0,998. Sooritati puurimine (981, km). Vett ei ole. Kütusekulu. . .» Seejärel võttis ta Ellishoweri raporti ning uuris kaua kanajalgedele sarnanevat käekirja õliste sõrmekälgede vahel. «Kütusekulu 1,32 normi. Jääk 28. päeva lõpuks 3200 kg. Veduki nr 1 olukord rahuldav, nr 2 — kepsud kulunud ja midagi lahti silindriga.» Mis selle silindriga õigupoolest juhtus, sellest Andrzej aru ei saanudki, kuigi uuris raportilehte lausa lambi vastu tõstes. «Isikkoosseisu olukord: füüsiline — peaaegu kõigil jalad hõõrdunud, jätkub massiline kõhulahtisus, Permjakil ja Palootil on lööve õlgadel laienenud. Laskemoona tarvitatud 12 padru-

nit. Vett tarvitatud 20 liitrit. Jääk 28. päeva lõpuks 1100 kg. Toiduvaru tarvitatud 20 normi. Jääk 28. päeva lõpuks 730 normi. . . »

Jälle koputas keegi uksele.

«Astuge sisse,» ütles Andrzej rahulolematult.

Sisenes seersant Fogel, punetava näoga volakas, frentši kaenlaalused higist mustad.

«Seersant Fogel palub luba pöörduda härra nõuniku poole!» rõõgatas ta, küünarnukid vastu külgi, käed piki puusi.

«Ma kuulan teid, seersant,» sõnas Andrzej.

«Paluksin luba rääkida konfidentsiaalselt,» ütles Fogel.

See on nüüd midagi uut, mõtles Andrzej häiritult.

«Eks astuge edasi. Ja võtke istet,» ütles ta.

Seersant astus kuidagi kikivarvul lähemale, istus ettevaatlikult tugitooli servale ja kummardus Andrzej poole.

«Mehed ei taha edasi minna,» sõnas ta summutatult.

Andrzej lennutas end vastu toolikorju.

«Mis tähendab: ei taha?» küsis ta pärast pausi.

«Kes seda neilt üldse küsima hakkab?»

«Härra nõunik, meeste võhm on väljas,» alustas Fogel usalduslikult. «Suitsukraam on otsakorral, kõhuhäda teeb kah liiga. Mis aga kõige hullem — mehed kardavad. Neil on hirm naha vahel, härra nõunik.»

Andrzej silmitses seersanti vaikides. Tuli midagi ette võtta. Kohe. Jalamaid. Aga ta ei teadnud, mida nimelt.

«Me käime juba üksteist päeva mööda inimtühja ala,» jätkas Fogel peaaegu sosinal. «Härra nõunik peaks ju mäletama, kuidas meid hoiatati, et inimtühja ala tuleb kolmteist päeva ja siis on kõigel lõpp. Kaks päeva veel jäänud ongi, härra nõunik. . . »

Andrzej niisutas huuli.

«Häbi, seersant,» lõikas ta. «Üks vana sõdur ei peaks igasugust naiste plära tõsiselt võtma. Seda poleks ma teilt oodanud.»

Fogel muigas hapult ning nõksatas oma vägevast lõuapära.

«Üldsegi mitte, härra nõunik. Mina pole põnnajate killast.»

«Jätta, seersant!» ütles Andrzej kalgilt.

«Mis lodevus see olgu? Püstil!»

Fogel tõusis raskelt.

«Istuge,» ütles Andrzej pärast pausi.

Fogel istus. Nad olid tükk aega vait.

«Miks te pöördusite selle jutuga minu ja mitte koloneli poole?»

«Vabandust, härra nõunik. Ma olen koloneli poole juba pöördunud. Eile.»

«Ja kuidas läks?»

Fogel pööras pilgu mujale. Ta oli ebalev.

«Härra kolonel ei suvatsenud minu ettekannet teadmiseks võtta, härra nõunik.»

Andrzej muigas.

«Vaat nii. Kuulge, mis kuramuse seersant te üldse olete, kui te ei oska oma mehi lõas hoida? Aina kuula ja imesta — meestel on hirm. . . Nagu titad, ausalt. . . Kartma peavad nad ainult teid!» rõõgatas ta äkki. «Teid! Aga mitte mingisugust kolmeistkümmendat päeva!»

«Kui need oleksid. . . » hakkas seersant taas mornilt pihta.

«Mis see siis tähendagu?» küsis Andrzej ähvardavalt. «Mina, ekspeditsiooni ülem, pean hakkama teid õpetama, mida teha siis, kui teie alluvad paanikat tekitavad? Häbi, Fogel! Lugege määrustikku. Niipalju kui mina mäletan, peaks seal kõik ette nähtud olema.»

Fogel muigas jälle ja nõksatas lõuga. Ju siis polnud määrustikus kõik juhused ette nähtud.

«Ma olin teist märksa paremal arvamusel,» sõnas Andrzej järsul toonil. «Ja nüüd raigue endale kõrva taha, seersant: tahavad mehed minna või ei taha, see ei huvita siin absoluutselt kedagi. Jah, kõik me tahaksime istuda oma kodus, keegi meist ei soovi siin kõntsas ja tolmus koperdada. Kõik tahaksid oma janu täis juua ja kõik me oleme omadega läbi. Aga — sellele vaatamata täidavad kõik oma kohust. Fogel! On teile selge?»

«Kuulan, härra nõunik,» mühatas Fogel. «Lubate lahkuda?»

«Minge.»

Seersant läks välja, kuivanud parketiliistakud raskete sammude all kägisemas. Andrzej tõusis ja läks akna alla. Seltskond tundus nüüd nagu taltsam olevat. Keset valgussõõri seisis Ellishower, see lausa häbitult pikka kasvu mees. Ta oli ninapidi mingeis pabereis, küllap oli see kaart. Seda hoidis ta ees lahti jässakas Cehhada. Äkki kargas pimedusest välja üks sõdur, astus neist mööda ja kadus majja; sõdur oli paljajalu, poolalasti, räbalais, automaati vedas ta rihmapidi järel. Pimedusest, kust ta tekkinud oli, kostis kellegi hääl:

«Nina! Kuuled või, Tevosjan!»

«Keda kuradit?» vastati nähtamatult vedukilt.

«Kääna laternat! Mitte tuhkagi pole näha. . . »

Vibajas Ellishower nõksatas sirgeks, kargas kahe sammuga traktori juurde ja pööras prožektorivihu piki tänavat alla. Andrzej nägi tunnimeest. Püksid rebadel, tammus mees hädises poolkükis tolle ilmatusuure raudkuju ligidal, mille mingid naljatilgad olid kunagi osanud püsti upitada otse keset kõnniteed lähima põiktänava otsa. See raudmees kujutas endast jämedakoelist tüüpi, pealiks püगतud, midagi toogasarnast seljas, nagu

vastik nagu kärnkonnal. Prožektorid paistel näis mälestussammast süsimustana. Ta parem käsi näitas taevasse, vasak aga, sõrmed harali, hargitas maapinna kohal. Ning nüüd rippus selle käe otsas automaat.

«Ärge jamage, mehed, võtke tuli mahal!» hädaldas tunnimees.

«Ärge võtke, härra insener,» kostis vedukilt soovitus. «Poiss teeb nalja. . . Määrustik ei luba tuld kustutada. . .»

Ellishower siiski kustutas valguse. Ning Andrzej mõtles äkki, et tegelikult näisid nad küll lustakas meeleolus olevat. Märksa lustakamas kui näiteks eile. . . Asi oli majades, vaat mis. Siiani oli olnud paljas tahmane kõrb, nüüd olid siiski hooned. Võis rahulikult välja magada, ilma et pidanuks hunte kartma. . . Aga kui siiski? . . . Fogel pole mingi paniköör, tema tühja loba ajama ei tule. Andrzej kujutles äkki, kuidas ta homme annab käsu teele asuda — aga nemad kogunevad troppi, automaadid vinnas, ja teatavad: «Ei lähe!» Võib-olla just sellepärast nad praegu nii lõbusad ongi — omavahel kõik läbi räägitud, mis muud, kui homme tagasiteele («Aga mida ta meile teha saab, mehed, see haisev intelligendinäruke, see tühine nupumehike?»), ning nüüd on neil meri põlvini, nüüd tulgu või veeuputus, sadagu taevast või pussnuge. . . Paistab, et ka Cehhada on nendega mestis. . . Ja see kolge samuti, see Ellishower. . . Neile pakuks puhast rõõmu, kui astuksin Geigeri ette, käed tühjad ja suled ripakil. . .

Andrzej väristas õlgu. Ise, ise oli ta kõiges süüdi, ise oli ta ohjad lõdvale lasknud nagu mingi täitanud demokraadinäru. Ah, ikkagi oleks pidanud selle punapea Hnoipeki kohe seinale äärde panema, jah, just, esimesel raudival juhul — ja siis oleks kogu see bande tal peos, siis käiks kogu see kamp nagu mööda nõõri! . . .

Äkki kostis seal alt mõiratus, roppu vandumist, midagi kukkus ja veeres metalli tärisedes eemale, ning siis lendas valgusringi, selg ees, üks absoluutselt alasti ahv, kukkus tagumiku peale, ümber ta pea kerkis tolmu-pööris, ning enne veel, kui ta ennast liigutada jõudis, lendas majaukuse poolt ta kallale teine paljas ahv, vihane kui tiiger, kehad veeresid piki sõiduteed, kaklust saatsid mõirged ja huilged, ähkides ja sülgel pritsides tümitasid ahvid teineteist. Üks käsi aknalauda klammerdunud, kobas Andrzej teisega asjatult oma vöökohta, unustades sootuks, et ta kabuur vedeles tugitoolis. Aga juba kihutas pimedusest välja seersant Fogel, ta nägi välja nagu orkaanist tõugatud must ja higine rünkpilv, juba haaras ta ühel kisklejal juustest, teisel habemest, rebis mõlemad õhku, koksas nad heleda kõlksu saatel peadpidi

kokku ja heitis siis nagu koerakutsikad eri suundades laiali.

«Väga hea, seersant,» kostis koloneli nõrk, ometi aga kindel hää. «Närukaelad terveks ööks voodi külge siduda, homme aga väljaspool järjekorda avangardi.»

«Kuulan, härra kolonel,» vastas seersant hingeldades. Ta vaatas paremale, kus kohmerdas vaevaliselt tõusta püüdes üks paljastest ahvidest, ja lisas nõutult: «Julgen ette kanda, härra kolonel, et üks neist pole meie oma. See on kartograaf Roulier.»

Andrzej väärutas pead ja kisendas siis, endal hää puruvõõras:

«Kartograaf Roulier kolmeks päevaks täies sõdurivarustuses avangardil! Kakluse kordudes mõlemad maha lasta!» Andrzejle tundus, nagu oleks tal kurgus midagi katkenud. «Koha peal maha lasta viimede kui kaabakas, kes julgeb kaklust alustada!» sisistas ta läbi hammaste.

Alles laua taga istudes suutis ta ennast kokku võtta. Hilja, mõtles ta oma määrdu- nud ja värisevaid sõrmi vahtides. Hilja! Varem oleks pidanud. Aga te lähete mul siiski! Teele! Te teete mul ometigi kõik, mida teil teha kästakse! Lasen pooled seinale äärde panna. . . Lasen oma käega maha. . . Ja siis kõnnib teine pool ikka edasi — nagu mööda pingul nõõri! Ja Hnoipek saab kuuli kõige esimesena. Ükskõik mis põhjusel. Esimese kuulil. . .

Ta kobas seljatagust, leidis kabuuri, võttis püstoli kätte. Selle toru oli mustusest lausa ummuksis. Ta tõmbas kukke, see liikus raskelt, takerdus ja jäigi poolde vinna püsima. Kuradi kurat, nagu kõik muugi — ummuksis, porisse takerdunud. . . Akna taga oli nüüd vaikne, kostis ainult tunnimeeste kontsaraudade tümpsumist sillutisel, sellele lisaks kellegi nuuskamist ning vilisevat hingamist altkorrusel.

Andrzej läks ukse juurde ja vaatas koridori.

«Daggan!» kutsus ta tasa.

Nurgas liigatas midagi. Andrzej võpatas tahtmatult ja nägi siis, et seal oli Tumm. Too istus oma harilikus poosis, jalad mingil imekeerulisel moel istmiku all sõlmes. Tumma silmavalged läigatasid hämaruses niiskelt.

«Daggan!» hüüdis Andrzej valjemini.

«Juba tulen, sir!» vastati majasügavusest. Ja siis kostsidki lähenevad sammud.

«Mis sa siin istud?» tähendas Andrzej tummale. «Tule tuppa.»

Tumm ei liigutanud. Ta seiras Andrzejd, tõmmu nägu üles tõstetud.

Andrzej astus laua juurde tagasi. Kui Daggan pärast koputamist sisse astus, ütles ta: «Palun teil mu püstol korda seada.»

«Kuulan, sir,» ütles Daggan aupaklikult, võttis püstoli ning laskis väljudes endast mööda siseneva Izja.

«Ohoo, lamp!» hüüatas Izja laua juurde tõtates. «Kuule, Andrzej, kas meil säherdusi lampe veel on? Ma olen laternast kõrini, silmad juba valutavad. . .»

Izja oli viimaste päevadega kõvasti alla võtnud. Kõik, mis tal seljas, oli lotendav ja katkine. Ning ta lehkas nagu vana sokk. Tõsi, niimoodi lehkasid nad kõik. Peale koloneli.

Andrzej vaatas Izjat, kes millelegi tähelepanu pööramata rabas seina äärest tooli, istus laua äärde ja tõmbas lambi ligemale. Sikutas seejärel põuest patsaka räbaldunud kollakaid paberilehti ja ladus need enda ette laiali. Ta silmad vilasid üle teksti, otsekui sooviks ta kõik viivitamatult, ühe hetkega läbi lugeda; seejuures kiigutas ta end tooliga ja näperdas näol kasvavat tüügast. Seda oli tal nüüd raske leida, kuna ta oli üleni tihedasse krussis karva kasvanud, see kattis ta põsed, kaela ja koguni kõrvad.

«Kuule, mees, võiksid siiski habet ka ajada,» ütles Andrzej.

«Aga miks?» huvitus Izja hajameelselt.

«Kogu juhtivkoosseis ajab habet,» tähendas Andrzej vihaselt. «Ainult sina käid ringi nagu viimane pätt.»

Izja tõstis pilgu ja vaatas Andrzejle otsa, paljastades oma kollakad hambad, mida ta samuti polnud terve igaviku puhastanud.

«Jah?» märkis ta. «Tead sa, mina pole kuigi prestiižikas isik. Vahi, mihuke ürp mul seljas on!»

Andrzej vaataski.

«Ka seda võiksid ivake traageldada, olgu öeldud. Kui sa ise ei oska, anna Daggani kätte.»

«Minu meelest on Dagganil niigi ülemäära tegemist. Ja keda sina tulistama tahad hakata?»

«Keda vaja,» märkis Andrzej sünkjalt.

«No-noo,» ütles Izja ja süvenes taas lugemisse.

Andrzej vaatas kella. Oli jäänud vaid kümme minutit. Ohates pugest ta laua alla, et saabastest sokid välja tirida. Need olid võrdlemisi tahkunud. Andrzej tõstis parema jala kõrgemale ja uuris oma hõõrutud kanda. Rakk oli justkui pisut kahanenud, aga veel küllaltki valuline. Igaks juhuks juba ette grimassitades sikutas Andrzej soki jalga ja liigutas põida. Tõmbas näo krimpsu ning võttis saapad. Need jalas, tõmbas ta tühja kabuuri vööle, sikutas rihma pingule, nõõpis kuue kinni.

«Näh,» ümatas Izja.

Ta lükkas Andrzej suunas paki täiskirjutatud paberilehti.

«Mis see on?» küsis Andrzej vähimagi huvita.

«Paber.»

«Ahah. . .» Andrzej võttis lehekese ja peitis kuuetaskusse. «Aitüma.»

Izja aga luges juba edasi. Ta luges kiiresti nagu masin. Oh seda Izjat! Andrzejle meenus, kui väga oli ta olnud Izja vastu. Ta polnud tahtnud teda ekspeditsiooni, seda Izjat tükkis tema tobeda hernehirmutise välimusega, alatiste käsnadega näol, jultunud naerususinaga, absoluutse kõlbmatusega rasketeks füüsilisteks katsumusteks. Oli täiesti selge, et Izjast tuleb rännakul ainult lõpumatult tüli, kasu aga, mida võis tuua üks arhivaar marsitingimustes, mis tegelikult läheneid juba lahingurežiimile, sai olla üsna tibatilluke. Ometigi selgus, et kõik oli üsna teisiti.

Õigemini, kõik oli ka täpselt nii. Izja hõõrus esimesena jalad raku, ja kohe kaks korraga. Izja käitus õhtustel raportitel väljakannatamatult, ta tegi idiootseid nalju, ta familiaarsus ületas igasugused piirid. Juba kolmandal päeval õnnestus Izjal mingisse keldrisse kukkuda, sealt tuli teda tükk aega välja sikutada. Viimendal päeval läks ta lausa kaotsi, tema tagaotsimine pidas ekspeditsiooni mitu head tundi paigal. Kokkupõrke ajal kolmesaja neljakümnendal kilomeetril käitus ta nagu paras kretiin. Sõdurid naersid ta üle. Cehhada läks temaga pidevalt raksu. Nii see tõesti oli. Kõike oli.

Ja kõigest hoolimata kujunes üsna pea sedasi, et Izjast sai ekspeditsiooni kõige populaarsem tegelane, kui ehk kolonel ise välja arvata. Aga mõnes vallas oli Izja temastki populaarsem. Esiteks oskas ta vett leida. Geoloogid otsisid lähteid vahetpidamata ning põhjalikult, nad puurisid kaljuseinu, nad valasid higi, nad sooritasid puhkepeatuse ajal kurnavaid retki, Izja aga lihtsalt istus vedukis isetehtud vihmavarju all, see nägi üsna jube välja, Izja tuhnis vanades paberites, mida ta oli kogunud juba mitu head kastitait. Ning juba neljal korral oli ta kätte juhatanud, kustkandist otsida maa-aluseid tsisterne. Tõsi küll, üks tsistern oli pirikuiv, teises oli vesi juba kõvasti haisema hakanud, ent kahel korral sai ekspeditsioon täiesti korralikku vett. Ja seda tänu Izjale, ainult Izjale! Teiseks avastas ta laotäie masinaõli. Kolmandaks varustas ta paberiga. Tualett-paberi varud olid lõppenud kohe esimese kõhulahtisuse plahvatusega, pärast seda tõusis Izja populaarsus kõrgseisu. Vahepeal ei pakkunud maastik rohututtigi, mis seal kobrulehest rääkida. . .

Izja lõpetas järjekordse paberipaki töötlemise ning tiris põuest uue portsjoni välja.

«Kas midagi huvitavat ka on?» küsis Andrzej. Tegelikult ei tundnud ta vähimatki

huvi, lihtsalt tahtis mingil moel väljendada endalegi ootamatut õrnusetulva selle kohmaka, kohatu, väliselt ebameeldiva inimese vastu.

Izja ei jõudnud talle vastata — ta jõudis ainult pead raputada. Uks lendas valla, tupp sammus kolonel Saint-James.

«Lubate, nõunik?» küsis ta.

«Palun teid, kolonel,» ütles Andrzej püsti tõustes. «Tere õhtust.»

Ka Izja kargas üles ja lükkas polkovnikule tugitooli lähemale.

«Te olete hirmus kena, komissar,» lausus kolonel ja seadis end istuma. See sündis aeglaselt, otsekui kahes erinevas faasis. Kolonel nägi välja nagu ikka. Ta oli traksis, värske ja lõhnas kõlmi vee ning piibutubaka järele. Aga ta põsed olid viimaste päevade jooksul lohku vajunud, silmad näosügavusse taandunud. Ning enam ei käinud ta ringi oma tavalise ratsapiitsaga, vaid pika musta jalutuskepiga, mille najale ta üsna märgatavalt toetus, kui tal tuli kusagil seisatada.

«See inetu kaklus akende all...» lausus kolonel. «Tulin, et vabandada teie ees oma soldati pärast, nõunik.»

«Loodan, et see oli nüüd viimne kaklus,» ütles Andrzej süngelt. «Igal juhul ei kavatse ma neid asju enam taluda.»

Kolonel noogutas hajameelselt.

«Soldatid kaklevad alati,» tähendas ta. «Briti armees oli see asi isegi soositud. Noh, võitlusvaim, eluterve agressiivsus ja nii edasi... Aga muidugi, teil on täielik õigus. Säärastes rasketes välitingimustes on see lubamatu...» Ta hakkas piipu toppima. «Kuulge, nõunik, ikka veel pole kusagil näha potentsiaalset vastast,» jätkas ta humoorikalt. «Ja seoses selle asjaoluga haistan ma õhus tõsisemaid komplikatsioone minu vaese kindralstaabi jaoks. Aga ilmselt ka härraste poliitikute jaoks, kui olla jubä lõpuni avameelne.»

«Oh, suisa vastupidi!» sekkus Izja nüüd viivitamata. «Minu meelest need kõige marudamad päevad alles hakkavad. Kui tõelist vaenlast pole, siis tuleb see välja mõtledal! Ning nagu tõestab kogu maailma pikaajaline kogemus, on kõige hirmsam vaenlane just väljamõeldud vaenlane. Ma kinnitan teile — see on õudne koletis! Minu meelest tuleks armeed vähemalt kahekordistada.»

«Tõesti?» märkis kolonel endist viisi humoorikalt. «Ja-jaa, huvitav, huvitav, ning kes siis selle vaenlase meie jaoks välja mõtleb? Ega ometi teie, mu komissar?»

«Ei,» ütles Izja. «Teie ise! Teie — kõigepealt!» Izja hakkas ükshaaval sõrmi peopessa nakutama. «Esitaks peate te...»

Uksele koputati, ning enne kui Andrzej

jõudis suudki avada, sisenesid Cehhada ning Ellishower. Cehhada oli morn, Ellishower muheles nagu ikka ebamääraselt, endal pea kusagil laekõrgustes.

«Palun istet võtta,» ütles Andrzej külmalt. Ta koputas sõrmenukkidega vastu lauaplaati ja pöördus Izja poole. «Izjaslav, me alustame.»

Izja neelas silbi alla ja keeras näo Andrzej poole, ise samal ajal käsi koduselt üle tugitooli korju heites. Kolonel lõi selja sirgu ning seadis käed kepi najale.

«Sõna on teil, Cehhada,» ütles Andrzej. Teadusala ülem istus otse ta vastas, paksud kintsud harkis. Ellishower oli end tema taha seadnud ning hoidis hoolega poolkõssi, et mitte liigset tähelepanu äratada.

«Geoloogia vallas pole midagi uut,» alustas Cehhada süngelt. «Endiselt savi ja liiv. Veest pole vähimatki jälge. Siinne veevärk on ammu kuiv. Võib-olla just sellepärast need kvartalid maha jäetigi... Ei tea. Noh, ja siis veel andmed päikesest, temperatuurist — ja nii edasi...» Ta võttis rinnataskust paberilehe ja heitis üle laua Andrzejle. «Minu poolt praegu kõik.»

Andrzej noogutas.

«Transport?»

Ellishower ajas end sirgu ja hakkas üle Cehhada pea rääkima.

«Täna läbisime kolmkümmend kaheksa kilomeetrit. Traktori number kaks mootor vajab kapitaalremonti. Mul on kahju, härra nõunik.»

«Nii,» ütles Andrzej. «Mida see kapitaalremont tähendab?»

«Kahte või kolme päeva,» vastas Ellishower. «Osa sõlmesid tuleb asendada, osa korrastada... Aga võib-olla võtab see neli päeva. Või viis.»

«Või kümme,» lausus Andrzej. «Andke oma raport.»

«Või kümme,» nõustus Ellishower, näol ikka veel see ähmane muhelus. Püsti tõusmata sirutas ta üle Cehhada õla oma raporti.

Andrzej püüdis jääda absoluutselt rahulikuks, kui küsis:

«See on teil sihuke nali, jah?»

«Mis nimelt, härra nõunik?» kohkus Ellishower. Või tegi näo, nagu oleks kohkunud.

«Kolm päeva, kümme päeva, härra spetsialist?»

«Mul on äärmiselt kahju, härra nõunik, aga ma ei sõanda täpselt ütelda... Me pole ju garaažis... Ja siis veel see minu Permjak... Tal on mingi ohatis kallal, peale selle oksendas ta terve tänase päeva... Permjak on mul aga peamotorist...»

«Aga teie?»

«Mina teen kõik, mida suudan. Teine asi, et meie oludes... Ma pean silmas väli-tingimusi...»

Veel mõnda aega pomises ta midagi oma motoristist, mahajäetud kraanast, mille suhtes ta olla juba algul kõiki hoiatanud... puurpingist, mida siin pole ega saagi kahjuks olla, siis jälle motoristist ja seejärel veel midagi kolbistest ning kepsudest. Aga iga lau-sega muutus ta pobin vaikselt, aina segasemaks muutusid ta sõnad, viimaks jäi ta vait.

Kogu selle aja oli Andrzej talle otse silma vaadanud. Talle sai täiesti selgeks, et see kolge, see lontrus ja argpüks on oma valedega puntras ning saab ka ise aru, et on puntras, ta saab sellest aru, et teised sellest aru saavad, ning püüab nüüd välja vingerdada, oskamata seda kuidagi teha, aga samas on ta täis vaikset otsustavust oma valedetele truuks jääda. Viimaks langetas Andrzej pilgu ning puuris selle raporti segastesse kanajälgedesse. Andrzej ei näinud ega mõistnud sel paberilehel vähimatki. Nad on kokku leppinud, mõtles ta vaikselt raevus, need sead on kokku rääkinud. Ka nemad on juba jõudnud kokku leppida. Kuidas nendega nüüd olla? Kahju, et püstolit pole... Kömmutaks selle Ellishoweri kohapeal maha... Või hirmutaks niisama, las laseb püksi... Tegelik peamees on hoopis Cehhada, ainult Cehhada... Nüüd tahab ta kogu selle sita minu kraesse keerata... oh sa molu, oh sa rasvane orikas... Andrzej oli võitmatu soov röökimata pista. Või ühe hoobiga lauaplaat purustada.

Vaikus muutus talumatuks. Izja oli närviselt turri tõmbunud ja hakkas pomisema:

«Kui nii võtta, milles siis asi üldse seisab? Lõppede lõpuks pole meil ju kuhugi kiiret... Teeme tõesti peatuse... Majades võib arhiive leida... Vett siin pole, see on tõsi küll, aga vee järele võib ju erigrupi saata...»

Nüüd katkestas teda Cehhada.

«Jama,» ütles ta jämedalt. «Aitab lobast, härrased. Paneme nüüd i-le punkti peale. Meie ekspeditsioon on läbi kukkunud. Vett pole me avastanud. Naftat pole me samuti avastanud. Meil pole see võimalikki olnud säärase geoluure puhul, nagu ta meil just on. Me tormame nagu hullud aina edasi ja edasi. Mehed on tühjaks pigistatud, transport samuti omadega läbi. Distipliin ei kõlba kuradilegi... Perspektiiv on ammu silmist kadunud. Mehed ei taha edasi minna, kuna nad ei tea, milleks seda vaja on, ja meil pole nendele midagi arukat vastata. Kosmograafilised alganded osutusid absoluutselt kõlbmatuks: meie valmistusime polaarkülmadeks, sattusime aga Saharasse. Ekspeditsiooni isik-

koosseisust niipalju, et see on umbroosu kokku klopsitud. Meditsiiniline varustus on lihtsalt košmaarne. Resultaat on just see, mida oli oodata: moraal on maha käinud, distipliin lagunenud, käib varjatud vastuhakk ja kui mäss ei alga täna, siis homme kindlasti. Kõik.»

Cehhada võttis portsigarist sigareti ja süütas selle.

«Ja mida te välja pakuksite, härra Cehhada?» alustas Andrzej umbse kurguga. Vurrukas lõust, mida ta nii väga vihkas, ujus ta pilgu ees millegipärast laiali, hägustus otsekuu mingisse härmaniidistikku. Oh, kuidas oleks tahtnud virutada! Lambiga.

«Minu meelest on lahendus triviaalne,» ütles Cehhada üleolevalt. «Tuleb aisad ringi pöörata. Ja kohe. Kuni veel terved oleme.»

Rahu, rahu, veenis Andrzej ennast. Rahu. Nüüd tuleb suuta ainult rahu säilitada. Mida vähem sõnu, seda parem. Vaidlust ei tohi vastu võtta. Ja ometi — kui kena oleks vastu seda lõusta virutada!...

«Tõsine jutt,» tõstis nüüd ka Ellishower häält. «Kaua me ikka edasi liigume, eks? Mehed pärivad juba ammu, et mis see siis olgu, härra insener. Et enne räägiti, et minnakse nii kaua, kuni päike horisondil loojub. Nüüd on asi suisa teistpidi — sealt ta tõuseb. Siis räägiti, et minnakse senimaani, kuni päike enam seniiti ei kerki. Nüüd on nii, et ta ei tõusegi seniiti, keksib niisama üles-alla...»

«Noh, ja teie?» küsis Izja äkki.

«Mis mõttes mina?»

«Mehed küsisid teie käest, eks ju? Mida teie neile vastasite?»

Ellishower kehtas õlgu, liigutas oma hõredaid kulme.

«Imelik jutt...» ümatas ta. «Mis ma neile ikka vastata saan? Seda ma nüüd teada tahaksingi, mida ma neile vastama peaksin. Kust mina seda tean, kas pole?»

«Tähendab, te ei vastanud neile üldse midagi?»

«Ah, aga mida ma pidin vastama, kas pole? Mida? Vastan, et ülemused teavad paremini...»

«On alles vastus!» Izja pungitas silmi. «Säherduse vägeva vastusega võiks terve armee pikali panna, mis siis rääkida mõnest hädisest sohvrikesest... Kuulge, kas teie ise ikka mõistate, miks me edasi läheme? Teie olete ju vabatahtlik, teid ei sundinud keegi kaasa tulema.»

«Kuulge, Seremetjev...» püüdis Cehhada teda katkestada. «Rääkigem ikka asjast!»

Izja ei teinud kuulmagi.

«Te ju teadsite, et asi läheb raskeks? Teadsite. Te teadsite, et me ei sõida puhvetisse kooke ostma? Teadsite. Teadsite ka seda, et

Linn vajab ekspeditsiooni. Teadsite, teadsite. Te olete ju haritud mees, te olete insener. Teadsite ka seda käsku, et minna tuleb seni, kuni jätkub vett ja kütust. Oh, te teadsite suurepäraselt seda kõike, Ellishower.»

«Kas ma siis vaidlen või mis...» hakkas ehmunud Ellishower üsna rutakalt ennast õigustama. «Ma selgitasin teile ainult, et minu selgitused... see tähendab, et mul pole selge, kuidas ma neile vastama peaksin, aga nemad muudkui küsivad ja küsivad.»

«Ah, jätke see keerutamine, Ellishower!» ütles Izja järsult. «Kõik on niigi klaar. Te kardate edasi minna ja tegelete moraalse sabotaažiga. Te olete oma alluvate võitlusvaimu laostanud, nüüd aga hakkate siin veel oma rasket elu kurtna... Teie, mees, ei pea ju ise jalgsi kõndima. Teie istute kogu aeg oma masinas.»

Lase käia, Izja, lase käia, mõtles Andrzej liigutatult. Pane talle, pane!

«Ja üldse, ma ei saa aru, milleks see paanika,» jätkas Izja. «Geoloogia vedas alt? Jumal selle geoloogiaga, saame hakkama ka ilma geoloogiata. Saame hakkama koguni ilma kosmograafiaga. Meie asi on luure ja info kogumine. Mina isiklikult arvan küll, et meie ekspeditsioon on juba praeguseks väga palju ära teinud, aga veel rohkem saadame me korda edaspidi. Ah et traktor läks rikki? Mis siis ikka, remontige see siinsamas ära, remontige seda kaks või kümme päeva, eks te ise tea, jätame siia ka haiged ja väsinud mehed, teise traktoriga aga liigume tasapisi edasi. Kui peaksime vett leidma, teeme peatuse ja ootame teised järele. Kõik on väga lihtne. Mis siin üldse targutada.»

«Jaa muidugi, lihtsam ei saa asi enam ollagi,» salvas Cehhada mürgiselt. «Aga kas te kuuli kuklasse ei taha saada, Seremetjev? Või otsaette? Kuulge, te olete oma arhiividega natuke liiga hoogu läinud. Sõdurid siit enam edasi ei astu, seda tean ma kindla peale. Ma kuulsin pealt, kuidas nad kokku leppisid...»

Äkki hakkas Ellishower ta selja taga rübelema, haaras kätega kõhust, pomises segase vabanduse ja kihutas välja.

Cehhada tegi näo, nagu poleks midagi märganud.

«Oma geoloogidest võin praegu usaldada vaid üht inimest,» jätkas ta. «Sõdureid või sohvreid ei tohi üldse enam uskuda. Nemad pole sellelt retkelt midagi saanud ega loodagi enam midagi saada. See kaunis legend Kristallpaleest, mille nii nupukalt välja mõtles meie härra Seremetjev, ei tööta enam! Nüüd kipuvad vägisi võimust võtma hoopis teistsugused legendid, Seremetjev...»

«Ma pole ühtki sõna välja mõtelnud!» lausus hämmeldunud Izja. «Kurat võtaks, mitte ühtki!»

Cehhada lõi peaaegu heatahtlikult käega.

«Kena, kena, ega sel enam mingit tähtsust olegi. Nüüd on juba kõigil selge pilt, et mingit paleed pole ega tule, nii et rääkida pole nagu millestki. Mu härrad, te kõik teate suurepäraselt, et kolmveerand meestest tuli sellele retkele ennekõike saagi pärast. Veel palun arvesse võtta, et sõdurid pole ainult pettunud. Neil on peale selle veel ka hirm naha vahel. Tänaigem härra Seremetjevit. Tänaigem ka härra Paki, kellele me kõik armastusväärsest tõttasime pakkuma nii-öelda katust ja kosti oma ekspeditsioonis. Tänu nende härrade pingutustele on meestel ülemääragi hästi teada, mis meid ees ootab, kui peaksime siit edasi astuma hakkama. Mehed kardavad kolmeteistkümnendat päeva. Mehed kardavad rääkivaid hunte... Kas meil haihüntidest vähe oli? Ei olnud, nagu selgus, nüüd lubatakse meile veel kõnelevaid hunte, härrased... Mehed kardavad raudpäid... Lisagem siia kõik, mida nad juba näha on jõudnud — kõik need äralõigatud keeltega tummad, mahajäetud koonduslaagrid, sõgedad kretiinid, kes palvetavad lätete kohal, ja hästirelvastatud kretiinid, kes meid aeg-ajalt asja ees teist taga mõne nurga tagant tulistavad... Lisagem siia kõik, mis mehed jõudsid näha tänase päeva jooksul, kõigis neis majades... Vaat siis kui võluv, kui veenev jada igasuguseid seoseid on meil meestele välja pakkuda... Ja kui sõdur kartis veel eile seersant Fogelit palju rohkem kui kogu seda pörguvärki, siis täna ta ainult sülitab Fogeli lõugamise peale...»

Cehhada lõpetas, hingas pahinal välja, pühkis näolt higi.

«Mul tekkis millegipärast mulje,» tähendas äkki kolonel, üks kulm irooniliselt üles kergitatud, «et ka teie ise olete kaunistest põhjalikult hirmutatada saanud, härra Cehhada. Või on mu mulje siiski ekslik?»

Cehhada kõõritas tema poole, silmis punakas helk.

«Kui mina üldse midagi kardan, siis oleks see üks kuulike keset abaluid. Asja ees ja teist taga. Nende meeste poolt, kellele ma muuseas isegi kaasa tunnen.»

«Ah niimoodi?» tähendas kolonel. «Mis siis ikka... Mina pole volitatud otsustama käesoleva ekspeditsiooni kaalukuse üle ega ekspeditsiooni ülemat õpetama, kuidas ta peaks käituma. Minu asi on täita käske. Võin ainult ütelda, et kõik arutlused mingist mässust või vastuhakust tunduvad mulle üsna tühise seltskondliku lobana. Härra Cehhada, te võiksite mulle loovutada ka

need geoloogid, keda te enam ei pea võimalikuks usaldada. Ma võtaksin nad suurima mõnuga ette. . . Härra nõunik, olen sunnitud pöörama teie tähelepanu asjaolule,» jätkas ta Andrzej poole pöördudes, «et täna räägitakse siin ülemäära palju sõduritest. Kusjuures rääkijateks on isikud, kel pole sõduritega mingit ametlikku vahekorda. . .»

«Sõduritest räägivad isikud,» lõikas Cehhada raevukalt, «kes ööpäevaringselt töötavad, söövad ja magavad nende kõrval.»

Tekkinud vaikuses kostis tugitoolinaha vaikset käginat. Kolonel sirutas oma selja eriti tikksirgeks. Ta oli tükk aega vait. Uks avanes vaikselt, käigul kummardust koogutades hiilis hädiselt naeratav Ellishower oma kohale tagasi.

Noh, kiirustas Andrzej mõttes koloneli. Ta puuris teda pilguga: noh, noh! Viruta talle! Viruta piki vuntsi, vastu lõugu, mööda hambaid!

Siis hakkas kolonel jälle rääkima.

«Härra nõunik, pean pöörama teie tähelepanu veel ka sellele asjaolule, et teatav osa ekspeditsiooni juhtkonnast ilmutas täna selgesti kaasatundmist ja koguni liigsallivust üsna tavalistele ja ehk ka mõistetavatele, kuid täiesti ebasoovitavatele meeleoludele, mis on maad võtnud armee madalamas koosseisus. Kui vanemohvitser pean seoses sellega teatama järgmist. Juhul kui nimetatud liigsallivus või kaasatundvus peaksid väljenduma mingis praktilises vormis, olen sunnitud talitama kaasatundjate ja liigsallivuse ilmutajatega niimoodi, nagu nendega välitingimustes talitada tuleb. Kõige muu suhtes, härra nõunik, on mul au teid veenda, et armee jätkab kõiges teie korralduste täitmist.»

Andrzej tõmbas vaikselt hinge. Siis vaatas ta lausa mõnuga Cehhada poole. Too muigas kõveralt, ise lõpukorral suitsuotsalt uut sigaretti süüdates. Ellishowerit polnud aga nagu

üldse näha.

«Muide, aga kuidas talitatakse välitingimustes kaasatundjate ja liigsallivust ilmutanud isikutega?» tundis Izja siirast uudishimu. Ka tema näis sündmuste säärase pöördega väga rahul olevat.

«Nad puuakse üles,» ütles polkovnik.

Taas tekkis tuppva vaikus. Vaat nii, mõtles Andrzej. On teil nüüd kõik seige, härra Cehhada? Või on teil ikka veel mõni küsimus varuks? Ei ole teil enam mingeid küsimusi. Mis siis enam. Ja ikkagi ei saa ma aru, mõtles ta. Kust võtate te selle enesekindluse? Või on see ainult mask, härra kolonel? Ka mina olen praegu kohutavalt enesekindel. Või vähemalt peaksin ma niimoodi välja nägema. . .

Ta silmitses koloneli. Too istus endiselt tikksirgena, kustunud piip tugevasti hammaste vahel — aga ta oli äärmiselt kahvatu. Ehk tuli see vihast? Lootkem, et tõesti ainult vihast. . . Kuradile, kuradile, mõtles Andrzej paaniliselt. Pikk peatus. Kohe, silmapilk. Ja las Izja hangib mulle vett, palju vett! Koloneli jaoks. Ainult koloneli jaoks. Kohe! Täna ööst alates peab kolonel saama topeltportsjoni vett. . .

Ellishower sukeldus Cehhada turske õla tagant esile ja piiksus kaeblikult:

«Lubate. . . Mul oleks vaja. . . Jälle. . .»

«Istuge,» ütles Andrzej. «Kohe lõpetame. Homme päevakäsk. Kuulutada välja pikk peatus. Ellishower. Kõik jõud rikkis traktorile. Annan kolm päeva. Cehhada. Teie tegelete homme terve päeva haigetega. Ülehomme tulete minuga sügavluuresse. Seremetjev, teie sõidate meiega kaasa. Vett, Seremetjev, et mul oleks vesi olla!» koputas ta sõrmenukiga vastu lauda. «Kolonel, teid käsin homme puhata. Ülehomme võtate enda peale laagri kamandamise. Kõik, härrased. Olete vabad.»

KALEIDOSKOOP

PEETER OLESK Lugemisnõpmeid 1

Enamik trükistest, mida me loeme või vähemalt lehitsemegi, jõuab meieni täiesti juhuslikult. Me võime küll pidevalt jälgida näiteks ajalehe «Sirp ja Vasar» rubriiki «Uusi raamatuid», kuid me ei osta seal tutvustatud väljaandeid hoopiski mitte niisamasuguse regulaarsusega, nagu «Sirp» reedeti ilmub. Lugemisest sootuks kõnelemata. Mis siis rääkida veel mujal avalda-

tavast trükisõnast, kas või isegi *estica*’st! Juba vastavaid bibliograafiaidki on nõnda ohrtrasti, et nende süstemaatiline kontrollimine nõuab täit ja katkematut tähelepanu. Kellel mis tahes eriala maailmahuvilised pole — aga kui paljudel meist seda on? —, selle raamatukokku ning märkmetesse, sealt edasi aga kultuuriteadvusse sugenevad otsekohe ilmsed, enamasti veel täidetamatudki lüngad.

Näiteks kui mitme kirjastuse katalooge me võimalikke raamatuste kavatsedes vaatame? Oletagem, et kümnekonna, nende

hulgas kindlasti «Eesti Raamatu», «Valguse» ja näiteks NSVL TA kirjastuse «Nauka» omi. Ent on kirjastusi, mille kataloogid meieni ei jõua, ja kõikidel kirjastustel ilmub plaaniväliseid väljaandeid. Kui paljudel juhtudel me siis edasi vaevume raamatute ilmumise ning nende omandamise vahele tekkinud tühikuid täitma? Kust me selleks informatsioonigi saame? Mõne tuttava raamaturiulist. Nädalalehest «Knižnoje Obozrenije» (registreerib erialati suure osa meie maal avaldatud venekeelsetest raamatutest). Kirjastuste reklaamülitistest seismajäänud väljaannete kohta (praegu, mil ma neid rida kirjután, on mu ees näiteks kirjastuse «Nauka» raamatutüügivõrgu «Akademkniga» Baškiiri osakonna 5 reklaamlehte, mis soovivad kirjandusteaduse alalt ligemale paarisada 1968—1986 ilmunud teost). Kuid kõiki neid infoallikaid aina tähele panna ja nende alusel trükiseid muretseda tähendab olla mitte tavaline, vaid juba väga suur raamatuhuviline. Temast veelgi põhjalikum lugeja, inimene, kelle orienteeritust trükisõnas me eeskujuks seame ja kelle isiklik raamatukogu reedab tõelist bibliofiili, peab suutma rohkemat — olgu talle siis toeks kas kogemus või intuitsioon, raamatukogude kataloogid (nt Kirjandusmuuseumi arhiiv-raamatukogu «Eesti raamat 1632—1917. Märksõnakataloog»), laekunud kirjanduse nimestikud (nt TRÜ Teadusliku Raamatukogu seeria «Raamatukogusse saabunud välisperioodika»), ajaloolised bibliograafiad (nt «Tartu ülikooli perioodikaväljaanded 1802—1940» 1—2. Koost L. Trikkant, Tartu, 1983), personaalbibliograafiad (nt ENSV TA Teadusliku Raamatukogu seeria «Nõukogude Eesti teadlased») või teise astme bibliograafiad (nt «Bibliograafianimestike loetelu»). Ta peab eraldama ilmuvast selle (1), mis on väärt talletamist ja meelespidamist, selle (2), mida on vaja ainult lehitseada, ja selle (3), mis üksnes koormab.

Loomulikult on võimalik — olemaks sellegipoolest haritud — neid tingimusi vähemaks kaubelda. Arvustuspraktika hinnanguid ootamata, bibliograafiate annotatsioonid märkamata määrame me oma raamatukogu ja lugemuse piirid ära juba oma keelteoskuse ning ajaga, mida me lugemiseks eraldada saame. Pealegi, me juba aimame ette, et selles trükisõnahulgas, mis meist tajumatagi jääb, on rikkalikult niisugust, mis läheb varsti niikuinii halastamatule mahakandmisele. Mis võiks — kui keegi suudaks seda õigesti ennustada — olla üldse publitseerimata! Ja kes ütleks, et nõnda tehtud valikut täiendada on raskem, kui valikuta neelatud raamatute umbmõjust midagi maha võtta?

Ent mitte selles pole küsimus. Küsimus on valiku teadvustamises. Lugeja, kes ei tea, missuguse osa tema lugemus trükisõnast tervikuna haarab, on kirjanduse üle otsustamisel sama abitu nagu toogi lugeja, kes püüab valikut sootuks vältida ja ahmib avaldatavast võimalikult kõike.

Just seda abitust silmas pidades on järgnevate märkmete sisuks meil ja mujal ilmutv humanitaaria-alane trükisõna. Raamatud, perioodika ning üksikkirjutised, mille aineks on maailmakultuur, kuhu me kuulume ja mida me loome. Pärast dots Ülo Matjuse koondatud «Index librorum'it» («Looming», 1969, nr 1 — 1982, nr 1) on meil sedalaadi kirjandust tutvustatud ainult «Sirbi ja Vasara» «Estica»-rubriigis, üksikutes retsensioonides ning... näiteks «Emakeele Seltsi Aastaraamatu» ülevaates «Toimetusele ja ES-ile saadetud kirjandust». Kui vähe seda on, pole muudugi keegi mõõtnud, ent vähemasti on «Index librorum'i» haridusega kultuurihuvilisele selgesti tunda, et sellise hariduseta kultuurihuviline orienteerub maailmakultuuri ja selle üksikute osade kohta ilmutv trükisõnas üsna vähiklikult. Kujutledes näiteks inimest, kes võib-olla ei tahagi humanitaarseid väärtusi tunnista, kuid kelle olemasolu just niisugusena on tegelikult väga ja väga ühiskonnaohtlik, püüan ma nende märkmetega anda aimu ennekõike sellest, mida õpetlikku on maailmakultuuri avaldatud. Vastav valik — sest ükskõik, kui rangelt me oma huvialasid ka ei piiraks, ikkagi saab paaril leheküljel pakkuda vaid valikut, — on tehtud *intrigeerivuse* või *meile eeskujuks sobivuse* kahjuks.

Mis oleks intrigeeriv? Arvatavasti näiteks see, kui ilmub midagi kurioosset või isegi sisuldasa suisa eksitavat. Ent kes annab kurioosuse piirid ja mida annab niisuguste kurioossete sedastamine? Siinkirjutajale oli hämmastav lugeda Mall Elleri artiklit «Lumivalgekese ja seitsme põialpoisiga 2. Põgus ülevaade sellest, millal ja kuidas on eesti lapsed Lumivalgekeseaga kohtunud» («Kultuur ja Elu», 1986, nr 7, lk 22—26) — muide ainsat kirjutist, millega me, sedagi *post festum*, tähistasime Jacob ning Wilhelm Grimmide suuri tähtpäevi (1985 200 aastat esimese, 1986 sama palju teise sünnist). Artikli autoril pole korraiski tekkinud kahtlust, kas ta ei lähe viltu, kui väidab, et 1910. a toimetas Grimmide muinasjutud eesti keelde just hilisem tuntuud kirjandusteadlane ja tõlkija Ants Oras. Kümneaastase poisina! Muide, miks mitte, kui juba järgmisel aastal ilmus (seda pole artiklis küll mainitud) Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse osakonna «Noorsoo kirjavaras» 18. köitena taas Hans Orase — aga umbes

selline (Hans Gottfried) ka tulevase Tartu ülikooli professori nimi siis oli — tõlkes ei vähem ega rohkem kui «Tuhat üks ööd». Vaadanuks artikli autor mõnd teatmealikant (nt Kirjandusmuseumi bibliograafiaosakonna isikukartoteeki), võinuks ta Ants Orase tõlkijategevuse alguse ajas veelgi tagasi viia. Kuigi kogu aeg ikka õige tõlkija ning Ants Orase isa, kooliõpetaja Hans Orase kahjuks. . .

Filoloogile on see kindlasti kurioosne, aga mittefiloloogile? Antifiloloogile? Ja keda on neist kõige rohkem?

Veel raskem on kurioosuse olemasolu tõestada seal, kus jälle sama autor, märkimata tervet rida Grimm'i muinasjutude eestikeelseid väljaandeid, vaatab mööda nende kultuuriloolises mõttes vahest kõige olulisemast tunnusest: nad on ilmunud just siis (1918; 1943—1947), kui kirjastamiseks olid äärmiselt ebasoodsad olud. Eks alga aga Grimmide retseptisioon Eestis just oludest, mis siin kujunenud!

Mis oleks aga eeskuju pakkuv? Ilmselt mõni väljaanne, mille sarnast meil pole, kuigi võiks olla või koguni peaks olema. Näiteks Stockholmis 1984. a toimunud Grimm'i-sümposiooni materjale sisaldav köide «Die Brüder Grimm. Erbe und Rezeption» Stockholm'i ülikooli germanistika-uurimuste sarjas. Suureformaadiline raamat, mille lõpus (lk 252—256) leiduv vennaste elulookroonika on muide tugevasti detailivaesem kui M. Elleri artikkel. Paraku on meie Grimm'i-uurimise lagi just see artikkel ja mitte raamatutäis süvenevaid uurimusi. . .

Vastavalt võiks näiteks olla ka Tampere ülikooli filoloogiliste publikatsioonide seerias ilmunud Christiane Pankow' uurimus J. Grimm'i grammatika mõjust 19. sajandi vene lingvistidele («Die Wirkung der deutschen Grammatik von Jacob Grimm auf die grammatischen Ansichten russischer Sprachforscher im 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Theorienbildung in der Linguistik»). Millal viimati ilmus eesti õpetlastelt raamatukujuline uurimus, mille aineks on kultuurikontaktid kolmandate (mitte meie ja nemad või nemad meil, vaid nemad ja nemad) rahvaste vahel?

Sellistest näidetest kasvavadki välja niisugused arutlused nagu «leedulastel on, meil ei ole», «grusiinlastel on, meil ei ole», «sakslastel on, meil ei ole» jne. Kuid need arutlused ei lähtu kunagi sellest, mis meil siis tegelikult on. SDVs ilmus 1985. a nimeka slavisti E. Donnerti vanavene kultuuri leksikon («Altrussisches Kulturlexikon», Leipzig; muuseas artiklitega ka Liivi sõjast ja A. Oleariusest). Meil, nagu teada, pole ei sellist ega üldse ühtki oma spetsialistide

tehtud teatmeteost teiste kultuuride või maailmakultuuri mingi osa (nt kirjanduse) kohta. Aga kas on keegi kindlaks teinud, kui palju näiteks on 1965—1985 avaldatud eesti keeles artikleid ja tõlgitud käsitlusi teiste kultuuride kohta, kui suurt osa tervikust need haaravad ja kui palju on vaja spetsialiste, et mõni neist leksikonidest nende artiklite ja käsitluste järgi siiski valmis teha?

Osatamise ja intrigeerimise asemel tahaksin ma erinevate maade asjaomast trükisõna lihtsalt kõrvutada. Kusjuures selle kõrvutuse tulemusena võiks selguda, kuidas, missugusel määral erinevat päritolu väljaanded ning kirjutised meie arusaamu maailmakultuurist kujundavad. Ent ka nõnda piiritletud ülesanne ei päästa mind kahest küsimusest, mis tekivad igal juhul. Need on: 1) kas selline eesmärk ei ole kitsalt filoloogiline näiteks juba kõne alla tuleva ainekogu poolt? ja 2) kuidas õnnestub tõmmata piir asjaomase jooksva ning sellest esiletõusva väärtkirjanduse vahele? Grimmide kohta ilmus 1985—1986 nõukogude filoloogilises perioodikas umbes pool tosinat artiklit. Missugune nende hulgast ütleb tõepoolest midagi uut? Siin-kirjutaja arusaamist mööda arvatavasti (meilgi mälestatud) folkloristi doktor E. Pomerantseva käsitlus J. Grimmist ja vene muinasjutu-uurimise klassikust A. Afanasjevist (ajakirjas «Sovetskaja Etnografija», 1985, nr 6, lk 84—90). Kuid seegi väärrib peamiselt vaid rahvaluulega tegelejate tähelepanu, on üsna spetsiaalne ning võib olla sissejuhatuseks Grimmide elutöö sisu avamisele ainult kogemata. Ülejäänud kirjutised on aga juba pelgalt Grimmene endid või nende kohta kirjutatud parafraaserivad, nende olemasolu näitab vaid seda taset, kus vene nõukogude germanistika pärast V. Žirmunski (1891—1971) elutöö lõppemist paigal seisab. Ent ilmselt oleks siiski vale jätta sarnane tase üle aja ulatava tähtsusega uurimuste esiletoomise nimel, ainult nendega tegelemiseks üldse fikseerimata. Või teiste sõnadega, me ei saa neid uurimusi kätte, kui me ei jälgime aine tervet käsitlusrinnet.

Ja see ülesanne pole enam sugugi üksnes filoloogiline — ehkki on ootuspärane, et ma filoloogina tunnen esmajoones just filoloogilist kirjandust, pealegi on ka raamatuteadus pigem filoloogiline kui informaatiline distsipliin. Maailmakultuur nimelt ei ole ühe teaduse aine, ta nõuab paljude teaduste integreeritud funktsioneerimist, järelikult just seda, mida me oma tavalises mõtlemises nii väga pelgame — väljumist oma kitsa tegevus- või eriala vahetute huvide sfäärist. Tuleb lihtsalt üle saada kartusest otsekohe rappa minna ja rajada kindel jalgealus võimalikult kõikjale.

Palju on kõneldud meie uue põlvkonna režissööridest, arutatud nende filmide tugevaid ja nõrku külgi. Hoopis vähe juttu on olnud aga noorematest stsenaaristidest, võidakse koguni küsida, kas neid «nooremaid stsenaariste» siis üldse on? Peale selle igati asjakohase küsimuse on küpsenud mitmeid teisigi meie stsenaaristikaga seotud valusaid probleeme: missugune on «Tallinnfilmi» toodangus (ja plaanides) vahekord rahvusliku filmidramaturgia ja «külaliste» vahel? Kas noortel üldse ongi võimalust n-ö «lõõgile pääseda»? Need on rasked küsimused, mis osutavad meie stsenaaristika üldistele valukohtadele ning nõuavad laiemat arutelu ja poleemikat. Seda enam, et väheses tähelepanus neile probleemidele peitub üks põhjustest, miks stsenaaristidele noorte juurdekasv on juba aastaid katkenud.

Filmikunstis on proovimiste ja eksperimenteerimistega (aga ainult nende kaudu saavad noored tulla) palju keerulisemad lood kui muudel kunstialadel. Ühelt poolt piirab seda meie väike filmitoodang, teisalt iga filmi valmimisega kaasnev suur vastutus. Sellele vaatamata on mängufilmide juurde pääsenud uus režissööride põlvkond (Peeter Simm, Peeter Urbla, Olav Neuland, Mark Soosaar, Valentin Kuik, Helle Murdmaa). Tulnud on nad erinevaid teid pidi, kuid omavad valdavalt siiski ranget professionaalset ettevalmistust. Ka stsenaaristide seas on uusi nimesid vilksatanud, kuid paraku on enamik neist seks ajaks juba väljakujunenud kirjanikud (Teet Kallas, Mati Unt, Mats Traat, Juhan Viiding, Paul-Eerik Rummo). Paljudel juhtudel on aga režissööril ise olnud kirjandusliku materjali töötlejate osas. (Jätkem praegu kõrvale arutlus, on see hea või halb, sest tihti peale pole režissööril olnud lihtsalt teist väljapääsu). Seepärast on mõistetav ka nende praegune nõue, et käiku minev stsenaarium oleks professionaalselt täisväärtuslik. Kust neid aga võtta, kui meil praktiliselt puuduvad professionaalsed stsenaaristid? Vaatamata üldlevinud arvamusele, et hea proosakirjanik võib igal juhul olla ka hea filmidramaturg, tahaksin kaitsta arvamust, et päris nii see siiski pole.

Üpris ootamatult toetab seda väidet suvel lõppenud stsenaariumikonkurs. Mida selle tulemused siis näitasid? Kõige olulisem tundub olevat, et meil on tegemist uute, stsenaaristikavallas seni tundmatute nimedega. See isenesest ei tähenda küll midagi, sest ka kirjandusvõistluste laureaateks on tavaliselt enam-vähem tundmatud nimed (pealegi kõneldakse võistluskirjanikest kui omaette näh-

tusest, mis tähendab seda, et auväärsed kirjanikud ei peagi nagu vääriliseks võistlustel osaleda). Stsenaariumikonkursiga on siiski veidi teised lood, sest minu teada jäid mitmete kutseliste kirjanike tööd seekord tähelepanuta. Arvan, et mitte teenimatult, sest žürii tõstis esile eelkõige filmiliku nägemisega stsenaariume, mille puhul konflikt ja karakter kujunevad esmajoones visuaalse maailma ja atmosfääri kaudu. Just selles suhtes tõusevad esile neli esimest laureaadi tööd: Veiko Jürissoni «Elu ainus pühapäev», Tõnis Virve ja Hugo Aderi «Lenduri noorus», Kalle Käseperi ja Andres Palingu «Kivilinna külalised» ning Einar Ellermaa «Paberlaevukused». Need olid tööd, mis peaaegu üksmeelselt žüriiliikmete eelistuse pälvisid. Kaks esimest olid seda koguni väljaspool vaidlusringi.

Laureaatide kinnisi ümbrikke avades tabas žüriid suur üllatus: mitte ühtegi tuntud kirjameest. Ja ehkki esimest ega eripreemiat välja ei antud (mis tähendab tegelikult seda, et kohe käikumineva viimistlusastmega stsenaariumi polnud), oli laureaate, aga ka üldse võistluse tase küllaltki kõrge. Igal juhul oskan ma nimetada «Tallinnfilmi» viimaste aastate toodangust stsenaariume, mille tase on kaheldavam.

Pärast eelmist lahtist stsenaariumivõistlust 1977. a oli noorte tee stsenaaristikasse praktiliselt suletud. Ükski stuudio ei saa endale lubada luksust sõlmida lepingut «ehku peale», inimesega, kes alles lubab midagi kirjutada. Lepinguid saab teha nendega, kelle tasemes ollakse enam-vähem kindlad, seepärast agiteeritigi stsenaariume kirjutama juba väljakujunenud kirjanikke. Nüüdne võistlus näitas võimalust jälle saada neile noortele, kellel kirjanikukuulsust ning väljakujunenud prosaistinägemist veel ei ole, kuid tõsised eeldused filmilikuks nägemiseks juba on. Ja siin ei tuleks piirduda vaid laureaate ja äramärgitutega, peale nende jäi meelde vähe-malt kümnekond tööd, mille autorite eeldused samavõrra veenavad, tulemus aga veel mitte täisväärtuslik. Siit tuleneski stuudio soov edaspidi kaasa aidata noorte stsenaaristidele kirjameeste kujunemisele, milleks loodi praegu käimasolev seminar. Elame-näeme. Igal juhul tuleks aga lahtised konkursid regulaarseks muuta, sest ainult nii saame aimu uute annete olemasolust.

Tahan väga loota, et seoses konkursiga tekkinud idee kirjastada mingil moel võistlustööde paremik leiab toetust. Peetakse ju romaanivõistluse puhul seda täiesti loomulikuks. Noorte huvides, meie filmikunsti tuleviku huvides tuleks sedasama teha ka parimate võistlustusstsenaariumidega. Muidugi kerib siin rida küsimusi, on ju stsenaarium nii või teisiti «poolfabrikaat». Tekivad ka müügi-

probleemid. Ent kuidas muidu anda neile, kes praegu alles koolipingis istuvad, aga ka kõigile teistele asjahuvilistele aimu, mis asi see stsenaarium ikkagi on? Olen veendunud, et jutud ning teoreetilised õpetussõnad kahvatuvad hea näite kõrval. Häid näiteid aga on.

Paraku ei saa ka kõige paremate stsenaariumide puhul täiesti kindel olla, et nad endale režissööri leiavad. Igal režissööril on omad teemad ja huvivaldkonnad. Kõige optimistlikumate prognooside järgi võib loota, et sellel võistlusel saadakse materjal vaid 3—4 filmi jaoks. Viie aasta pärast on juba uued päevaprobleemid, uued teemad, uus stsenaariumivõistluski. Seepärast olekski lausa hädavajalik, et 5—6 stsenaariumi saaks avalikkuse ette tuua.

Peatumata üksikudel võistlustöödel tasub siiski märkida mõningaid põhilisi vajakajäämisi. Enamikku autoreist kimbutab olukordade ja karakterite lihtsustatud, verevaene käsitus. Tunda annab publitsistlik ühekülgusus. Mingil määral avaldub see isegi paremate tööde puhul, vaid nelja parimat iseloomustab karakteripaindlikkus, kujundlik ja lummas atmosfäär, kunstiline mitmetähenduslikkus, konstrueerituse ja pealesuruva tendentslikkuse puudumine. Ülejäänute puhul saab rääkida ühtede või teiste vooruste seosest ühtede või teiste puudustega. Ka ergutusaunhinnaga pärjatud või äramärkimisele kuulunud tööde hulgas on selliseid, mis kohati patustavad ühekülgusega, kuid nende esiletõstmine teiste hulgast näitas probleemi aktuaalsust, põhimõtteliselt uudset teemat või käsitluslaadi. Kuigi liigne publitsistlikkus iseloomustab ka romaani- ja näidendivõistluse töid, tundub see siiski omane olevat just noortele. Seepärast võib loota, et vastavalt elu- ja kunstinägemise mitmekesisumisele see puudujääk tasandub.

Millest siis kirjutati? Kõigepealt veidi lähemalt laureaate võistlustöödest.

Veiko Jürissoni «**Elu ainus pühapäev**» (mis muide pidi olema autori esimene pikem töö). Tegevus toimub 50ndatel aastatel, seega ajal, mil autor ise veel sündinudki polnud. Vaatamata sellele on lugu detaili- ja ajastutäpne. Kogu stsenaariumi läbib valdavalt visuaalse kujutlusega lummas õhustik. Põhitegelasteks on kaks venda, Aleks ja Ilmar. Aleks töötab ühes väikelinna vabrikus, Ilmarist saame aimu vähem, teda piinab mingi kaardimänguvõlg. Kogu stsenaarium koosnebki sellest, et Aleks tahab endale ja vennale korraldada ilusa peo, tüdrukute ja valge linaga. Finaalis, kui pidu karjääri lähedal algama peaks, tormab Aleks endalegi arusaamatult järsku poisikeste juurde, kes veidi eemal lõkkesse padruneid pilluvad. Toimub plahvatus ning Aleks kukub...

Žüriiliikme Teet Kallase retsensioonist: «Meeldib, et kõik toimub ja toimib otsekujuhuslikult, nagu «elus endas», ometi seejuures kuidagi väga täpselt ja fataalselt, mõned venitused välja arvatud. Meeldib seegi, et midagi jääb nagu segaseks, arusaamatuks — antud juhul on see autori eesmärk.»

Elmisega mõnes mõttes sarnane on ka filmi «**Lenduri noorus**» stsenaarium. Autoriteks on samuti noored mehed, tuntud lava- ja filmikunstnik Tõnu Virve ning seni vaid paar näidendit kirjutanud Hugo Ader. Ka siin toimub tegevus sõjajärgsel keerulisel ajal. Ka see stsenaarium annab tunnistust üpris tavatust visuaalsest lähenemisest, karakterite ja olukordade mittetriviaalsusest, tema suuremaks vooruseks on aga peategelane. Noor maapoiss Vello Tüüts on tunnistajaks keerulisele ajajärgule Eesti küla ajaloo, kus sotsiaalsete jõudude võitlus äge, kuid varjatud. Võitluse ühel pool seisavad endised eesti korpuse mehed ning vene sõdurid, teisel pool — metsavennad, keda me tegelikult ei näegi. Vello kuju huvitavus peitub aga hoopis muus, ta on romantiline maapoiss, kes küla kohal lendavaid lennukeid vaadates unistab lennuriks saamisest. Sellest pole tekstis sõnagi juttu, see selgub alles pärast, kui ta unistus täitub.

Kolmanda preemia saanud lood on mõlemad tinglikult võttes linnalood, üks Tallinnast, teine väikelinnast. Kalle Käspéri ja Andres Palingu «**Kivilinna külalised**» räägib urbaniseeritud keskkonna pärssivast mõjust inimesele. Selle peategelased Mart, Benno ja Feliks tegelevad kõik korterivahetusega, kusjuures Benno on sellele tegevusele täielikult pühendunud. Tal on suur kartoteek, lai klientuur. Stsenaariumi võlud seisnevad väga täpselt tabatud tänase keskkonna miljöös, tegevuspaigad — uusrajoonid Lasnamäe, Õismäe, Mustamäe, kesklinn, aga ka agulirajoonid on kujutatud dokumentaalse täpsusega, kuni lõhnadeni tajutavad. Orgaaniline tundub olevat ka ta side tänase eesti noore proosaga, igal juhul meenuvad kohe Unt ja Mut. On üpris iseloomulik, et stsenaariumi vastu tunneb huvi Peeter Urbla.

Einar Ellermaa stsenaariumi «**Paberilaevukesed**» üheks «kangelaseks» on kindlasti väikelinna elu-olu, sealsete abiturientide maailm. Linnas ja õpilaste seas on välja kujunenud sotsiaalsete väärtuste kindlad hierarhiad, mis uustulnukale Allaniile kummalsed näivad. Väiklased huvid, asjadekultus, iidolikummardamine, reetmine ja truudusetus — kõik need on ju meie ajale ja vääranunud inimsuuhetele küllaltki iseloomulikud nähtused. Kui Allani kujus midagi võõristavalt mõjub, siis see, et just tema, pealinnast tulnu, kõigest sellest vähem läbi imbutud on kui teised.

Ergutuspreemia töödest. Vaapo Vaheri «Klaaside taga» on auhinnatöödega võrreldes võib-olla rohkemgi «valmis». Puudu jääb aga sellest, mis teistes võlus — kunstisaladusest, lõpuniütlematusest, millel tegelikult aimatavad sügavad sotsiaalsed ja individuaalsed tagamaad. Probleem on stsenaariumis huvitav — keskealine arhitekt Lepp viibib narkoloogiadispanseris ning püüab oma senisest elust kokkuvõtteid teha. Siin kohtub ta mitme inimesega, kes tema saatust mõjutavad. Neist õnnestunumalt on kujutatud nooruk Mart, kes, säilitanud usu iseendasse, lausa kiirgab seda teistelegi. Huvitav on ka Mai-Liis, elukutselt arst, kuid oma kutses pettununa töötab siin kokana. Teises plaanis areneb Lepa kunstnikust naise elu, kes heitleb küsimusega, millised on perekonnaelu edasised perspektiivid.

Omas laadis väga huvitav on Eve Petersoni «Mahakantud», lugu poisist, kes ravib ja kasvatab hobust. Nii poiss kui hobune on algul «tõrjutud seisundis». Aivarit peetakse huligaaniks, ta õpib halvasti, tema isa on joodik, ema aga ei suuda poissi mõista. Hobune tuuakse kolhoosi ratsaspordikeskusesse vigastatuna ning Aivar, keda algul ratsutajate gruppi ei taheta võtta, hakkab temaga ennastohverdavalt tegelema. Sügisestel võistlustel kroonib nähtud vaeva edu — Aivar tuleb paljudele üllatuseks II kohale. Lugu on kirjutatud suure südamlikkusega ning puudutab nii sotsiaalselt kui pedagoogiliselt üpris olulist teemat. Stsenaariumi vastu tunneb huvi režissöör Arvo Krusement.

Äramärgitud töödest: Ülo Mäeotsa «Aeg», üksikutest novellidest koosnev lugu noore inimese kujunemisest mõned aastakümned tagasi; Mati Madissoni «Mudilased», võistluse väheseid komöödiad, kus vanglast põgenenud noormees ja ta kaaslane tahavad Soome põgeneda, kuid randuvad hoopis Peipsi teisel kaldal; Igor Kurve «On aeg», küllaltki professionaalselt kirjutatud lugu keskealisest TV toimetajast, tema tööalastest ning isiklikest probleemidest; Jaan Jaaniste «Spiraal», üks kolmest võistlusele laekunud teadlase-loost, milles eluline ja tänapäevane konflikt jääb esialgu veel kogemusteta kirjamehe poolt kunstiliselt võimendamata; Veiko Paalma «Teisel pool värvaid on udus», lugu kahest sõjaväest naasnud ettevõtlikust poisist, kes asutavad kanakasvatuse.

Zürri märkis ära ka kolm esileküündivat tööd ajaloolis-revolutsioonilise temaatika vallas. Neist minu arvates huvitavaim oli «Võõras tõde» (märgusõna «1986»). See on lugu noorukesest TV toimetajast, kes eneselegi ootamatult satub materjalidele, mis avavad revolutsiooniliikumise kunagised vastuolud, aga ka nende vastuolude tendentsliku

lihtsustamise ning võltsimise isikukultuse ajajärgul. Selgub, et lihtsustused elavad meis edasi ning tõe nimel tuleb tänagi võidelda. Märkti ära ka stsenaariumid «Mees hauast» (märgusõna «Prelüüd») ning «Suluseis» (märgusõna «Licet»).

Põhiosa stsenaariumidest oli pühendatud tänapäeva elu probleemidele, märgatav oli meie elus viimastel aastatel aset leidnud sotsiaalsete muutuste mõju. Tuli ette ka konjunktuuriolõhnalist tuulenuusutamist, kuid tervikuna see minu arvates siiski mõjule ei pääsenud.

Küllap on vara kõnelda ühe või teise autori ühe või teise stsenaariumi konkreetsest perspektiivist. Lähematel aastatel debüteerib studios rida uusi režissööre. Üpris loogiline oleks neiltki oodata huvi uue stsenaaristikasse pürgiva põlvkonna loomingu vastu.

JÜRI TALVET

Ülikooli 16. tõlkevõistlus

Tõlkevõistluste prikas reas oli seekordne andam muret tegevaltki õhuke — ainult 12 tööd. Ligi poole vähem kui tunamullu ja kolmandiku jao vähem mullusest. Võib-olla tähendab see tõlkevõistluste ajaloos põgusat väsimushetke, millel ei puudu oma taust. Kui võistlus välja kuulutati (1985. a sügisel), ei olnud ju veel ilmunud tõlkijate «Sõna» ega teatud «Vikerkaart» lootagi; seda, et «Loomingu», «Nooruse», «Kultuuri ja Elu» belletristikaosa täidab oma kirjandus tihedasti ära ja et sel siiski veel kitsas on, pole raski märgata. 1986. a kevadel kirjanike kongressil kinnitas Enn Soosaar mõjuva statistika toel, et kirjastuse tõlkeproduktioon ei näita sõjajärgseil aastail tõusu, vaid hoopis langust. Ülikooli studiumi pedagoogikaosa aina suurendatakse (muuhulgas ka kirjanduskursuste arvel); praktika kirjastuses, mida hiljutise ajani tegi läbi väike rühm tõlkekallakuga TRÜ filoloogiatudengeid, on nüüd kaotatud.

Milleks siis üldse proovidagi tõlkida?

Samas, kui asi jõuab üldhumaanema, abstraktsema ja isiklikuma keskusteluni, ei kahtle me ju keegi, et meie kultuurile on tõlkeid koguni hädasti vaja. Seesuguses olukorras ei jää muud üle, kui ütelda nii nagu Paul Kuusberg kirjanike kongressil, väsida ei tohi, ning tõlkevõistlusi edasi teha. Mõtelda lootusrikkalt «Vikerkaare» peatoimetaja Rein Veidemanni kindlale lubadusele tõlkevõistluste parimaid ja huvitavamaid töid järjest avaldama hakata ning «Sõna» toimetaja Toomas Haugi oletatavalt niisama kindlale kavatsusele tõlke-«Sõnadega» edasi minna. Siis veel uuele jõudu koguvale raamatutruki-kojale Tallinnas (ja kaugemas tulevikus Tar-

tus ehitatavale) ja muule kaunile.

«Loomingu» Raamatukogu» heldet eripreemiat parimale vahendusele NSVL rahvaste kirjandusest ei olnud kellelegi välja anda. Järglasi südile saarlannale Marju Saarele, kes kolmel eelmisel aastal selle sai, esialgu ei paista.

Inglise filoloog Ene Mäe, I auhinna võitja, on vahepeal ülikoolist lahkunud. Tema tõlge — P. E. Rundquisti novell «Tee ja sümpaatia» — oli rootsi keelest; juurde pandud kirjas avaldab ta rootsi keele teadmise eest tänu oma õpetajale Tiina Mullamaale. Siit läheb mõte Tiina Mullamaa abikaasale, meie seast nii vara lahkunud Ilmarile. Mitte ainult tema «Rootsi keele õpik» ei loo tuge meie noorele skandinavistikale; vahetud virgutsed, mida ta oma iga-aastastes fakultatiivtundides jagas, on foon mitmele varasemale preemiatõlkele ja tugev lootus, et neist Skandinaavia-huvilistest kasvab edaspidi Skandinaavia-tundjaid, vahetuseks vanemale ja praegu tegutsevale põlvkonnale. Ilmar Mullamaa oli kolmel korral tõlkevõistluse žürii heasoovlik konsultant, olgu tegu rootsi või taani keelega.

Ene Mäe tõlkele ei olnud žüriil kuigi paljut ette heita. See oli emakeelelt ladus (nüi või teisiti, igale taolisele žüriile avaldab esmamuljet emakeel!), ja kõrvutus originaaliga näitas, et väärnimõistmised peaaegu puudusid. Žürii liige Jaan Kaplinski tõi esile tõlkija head stiilitunnet ja leidlikkust algupärandi väljenditele meiekeelsete vastete otsimisel. Tekst ei olnud ilmselt keeruline, aga keegi ei ütle, et algaja tõlkija tarvitseks kohe jõudu proovima minna kõige raskemaga. Oma võimeid tuleb veidi ka ise kaaluda. Näiteks Virginia Woolfi eriline tihedus või, vastupidi, Jack Kerouaci eriline lõtvus ei olnud seekordsele tõlkijaile allunud. Kuid võib-olla alluvad nad järgmisel katsel. Rundquistist ei tea me esialgu midagi, ei tema eesnimegi, aga «Tee ja sümpaatia» äratas sümpaatiat ja huvi.

Saksa filoloog Sander Kingsepp teenis ära II auhinna. Žürii saksa keele ekspert Mari-Ann Palm leidis siit-sealt liigvabadusi, väiksemaid vääratusi aegade ületoomisel eesti keelde, mõnes kohas ka algupärandi sisus eksimist. Kuid selle kõrval oli äratuntav valdavalt hoolikas töö üpris raske tekstiga. Heinrich Böll, nagu igale tema tõlkijale selge, ei ole oma väljenduses kunagi liiga lihtne, või kui on, siis võib lihtsus kergesti näilikuks osutada. Sama kehtib nähtavasti suurte kirjanike enamiku kohta. Seda ettevaatlikum peab olema tõlkija, seda tähelepanelikumalt uurigu ta algupärandi teksti kõrval selle kontekste — kirjanduslikke, kultuurilisi, sotsiaalseid ja muid. Novellis «Küünlad Maarjale»

oli näiteks kokkupuuteid religioosse kontekstiga. Oli vaja teada, kuidas sõnastada kiriku-elu juurde kuuluvaid mõisteid; kuidas on õigem öelda, kas «pühaesemete pood», «kirikukaupade pood» või leiduks mõni veel parem vaste. Ütleme ausalt: usuasjad ei pane higistama mitte ainult algajaid, vaid ka vanemaid tõlkijaid. Kui nood viimased luteri kiriku kombestikust ehk veel midagi teavad, siis katoliku või mõne muu kiriku rituaalis võib iga tegelikult lihtlabanegi seik tõlkijale komistuskiviks saada — meile on need kombes parasjagu kauged ega ole olnud aega vastava eestikeelse mõistestiku kujunemiseks. Nii me kahtleme ja vaidleme, kas on õigem öelda «vaike nädal» või «kannatusnädal», kas tõlkida «Jumalaihu püha» või jätta ladinakeelne «Corpus Christi», kas kirjutada Jaakobus ühe või kahe a-ga. Targast ENest me neile küsimustele enamasti kahjuks vastust ei leia. Peab tõsiselt aru pidama: kui sai teoks «Antiigileksikoni» tõlge saksa keelest eesti keelde, siis ehk osutuks võimalikuks ka mõne SDVs väljaantud religioonileksikoni (esialgu kas või piiblikeksikoni) ümberpanek maakeelde, sel juhul muidugi meie usuasjus pädevaid päid tõlkimistõesse hõlmates.

Eduard Parhomenko III preemia näol oli meil tegemist osavõtuerandiga, mittefiloloogi, antud juhul ajaloolase meeldiva ja igatpidi tervitatava sissetungiga filoloogia valdustesse. Selliseid erandeid, paaril korral väga tulemusrikkaid, on olnud varemgi — meenutan 1975. aastast Lembit Luigat, kes nüüd on kirjastusele juba tõlkinud mitu raamatut saksa kirjandusest, ja mullustki võistlust, mida kroonis bioloogi ja luuletaja Tõnu Õnnepalu Camus' tõlge. Hessel on ülikooli tõlkevõistlustele juba nii palju tõlgitud, et neist vahendustest saaks peaaegu kokku Hesse lühiproosa valimiku näiteks «Sõnale». Parhomenko katkendas jutustusest «Nartsiss ja Kuldsuu» leidis Mari-Ann Palm paiguti liigvabadusi, paiguti liigest kinnoolemist originaalis — nagu teada, on iga tõlkija põhimure nende kahe ohu, Skylla ja Charybdis vahel põiklemine ja kuldse kesktee otsing. Jaan Kaplinski arvas, et tõlkes oli barokset paisuust ja pateetikat enam kui algupärandis. Oli väiksemaid komistusi eesti keeles, kuid üldiselt näitas seegi vahendus tõsiselt huvi ja respekti kultuuri vastu.

Nii ajas kui ruumis kaugete kultuuri-taustade tundmist peegeldasid luuletõlked jaapani klassikast. Tehtud töö tunnistas tubliks konsultant Pent Nurmekund. Töö tegijaks osutus end Bölli-tõlgetega juba heast küljest tutvustanud Sander Kingsepp. Žüriil endal ei olnud küll jaapani keele koha pealt pretensioone. Selles, mida eesti keeles võis

lugeda, märgati aga nii tundlikkust kui ka poeetilistust. Tulemus oli žürii eripreemia.

Nagu tavaliselt said kõik laureaadid väikese ergutuse, stipilisa ülikoolilt, peale selle ENSV Riikliku Kirjastuskomitee kingitusena keni raamatuid.

Segaduse tõttu tõlkija isiku kindlaks-tegemisel pidi auhinnast seekord ilma jääma E. A. Poe novell «Berenice», kuigi žürii hindas kõrgelt hoolikat tööd, mis algupärandi kultuuritaustade uuringul oli tehtud. Igal juhul oli see vajalikult söakas samm Aaviku Poe-tõlgete, praeguseks juba aegunud, ületamise teel. Urve Hanko arvas, et veidi kaldust tõlge ehk literatuursusesse, veidi ehk ilustas üle; kuid silmas pidades teksti raskust oli ebatäpsusi rõõmustavalt vähe.

Ülikooli tõlkevõistlused jätkuvad.

EERIK KROSS

Üliõpilaskogunemised ülikoolis

«2. oktoobril s. a. oli loengute vaheajal kogunenud ülikooli peahoone jalutusruumi rohkesti üliõpilasi. Kui kell oli lõõnud 12, üliõpilased paljastasid pea ja laulsid «Vivat academia». Väikese vaheaja järel lauldi üliõpilaslaulu «On elus meil võitlusi palju», hüüti ülikoolile ja akadeemilisele vabadusele kolmekordne «elagu!» ja akadeemilise veerandi lõppedes lauldi uuesti «Vivat academia». Peale akadeemilise veerandi lõppu siirduti jälle auditooriumesse loenguile ja kabinetidesse praktikumele.» Nõnda kirjutab «Üliõpilasleht» nr 9 aastal 1936. Sealsamas räägitakse, et sarnane meeleavaldus toimus peahoones ka 16. oktoobril. Nüüd peeti laulmise vahele veel kaks lühikõnet ning hiljem lauldi Raekoja ees.

Taalise, tollasteski oludes tähelepanu äratanud meeleoluväljenduse põhjustas valitsuse, otsesemalt Haridusministeeriumi tegevus, et piirata üliõpilaskonna vabadusi ja võtta üliõpilaste edustuse senine valimiskord oma otsese kontrolli alla. 15. oktoobril katkestati Haridusministeeriumi telegrammiga edustuse ja selle juhatuse tegevus. See samm oli ühenduses riigivanema dekreediga ülikooli seaduse muutmise kohta. Juba enne dekreeti, kui ilmnas, et kavatsetav reform eitab ülikooli autonoomiat ja edustuse demokraatlikku valimiskorda, tekkisid üliõpilaskonnas opositsioonilised meeleolud, millest sündis ka 2. oktoobri demonstratsioon. 16. oktoobri meeleavaldus, mida püüti takistada korraldusega peahoonesse sisenemisel matriklikaart ette näidata, oli juba vaba akadeemilise vaimu otsene reaageering valitsuse tegevusele.

Tõepoolest — vaba akadeemiline vaim

on üliõpilastele ikka kallis olnud. Meenutamaks viiekümne aasta eest toimunut ning avaldamaks meelt tänapäevaste sündmuste suhtes, kogunes ka 1986. aasta 16. oktoobril kell 12.00 ülikooli peahoone taha rohkesti üliõpilasi. Lauldi «Vivat academia» ja seejärel vana üliõpilaslaulu «On elus meil võitlusi palju». Kahes järgnenud lühikõnes meenutati päevi pool sajandit tagasi ja mõtiskleti tänaste probleemide üle.

Mida peaksid siis nüüdsed tudengid taotlema? Võiks ehk pisut pateetiliselt ütelda, et vana hea Tartu vaimu säilitamist, aga paraku paljus juba ka taastamist. Neeldsamad, juba viiekümne aasta eest ning veelgi varem tuntud ja hoitud akadeemilised vabadused ja traditsioonid kipuvad tihti ununema. Sageli ei osata õiget tähendust anda loengute algusele akadeemilise veerandiga või teklitõstmisele õppejõu mõõdukes. Need ongi ju mõnes mõttes piasjad, aga just taolised piasjad näitavad teadlikkust ning mõtteerksust (või -loidust). Kurdame tihti humanitaarhariduse lünklikkuse, kultuurihuvide vähesuse või loengukavade ühekülguse üle. Teadagi võiks seda nimistut veel tunduvalt pikendada. Asja parandamine oleks aga paljus ka üliõpilaskonna kätes. Vaja on lihtsalt rohkem pealehakkamist ja ise-olemise vaimu. Miski ei tohiks ju takistada uute üliõpilasingide organiseerimist ja vanade tegevuse hoogustamist (mis annaks omakorda uut jõudu praegusele üsna loiule ühistegevusele ja teaduskondadevahelisele läbikäimisele). Küllap oleks lihtne näiteks ka ülikooli kohviku soikujäänud kirjandusõhtute taaselustamine. Muuseas lubab üliõpilaskonnavalduse põhikiri tunduvalt suuremat tegevusvõli, kui seni ette võtta tihatud.

Tartut peetakse põhiliselt üliõpilaskonnaks. Oleks kahju, kui see nimi ühel päeval vaid tunaseid aegu meenutaks. Ülikool ei ole ju ainult stuudium. Ta on ka vaba vaim ja traditsioonid. Neid tuleb hoida! Ennegi on üliõpilaskonnast iseloomustatud B. Alveri sõnadega:

Jäägu teistele andlik jaatus:
tahta võimatut on meie saatus.

PAUL MUNA

Probleeme ENSV Kirjanike Liidu Tartu osakonna kriitikasektiooni aastakoosolekult 13. oktoobril 1986

Kavas oli kolm ettekannet: Peeter Oleski «Uut värskemast kriitikast», Heldur Niidu «Muresid kaastöö(liste)ga», Mari Tarandi «Kirjandusest Eesti Raadios».

Sektiooni esimees P. Olesk alustas nentimaga, et juba teist aastat on koosolek harjumatu rahvarohke (kohal oli üle kolme-

kümne huvilise). Kriitikaooaja silmatorkavaimaks jooneks pidas ta seika, et on tekkinud «seerialisus» mitmete (maailma) kultuuri puutuvate küsimuste käsitlemisel («Vikerkaar» rubriigid, kus autoreiks paljud tartlased; Harald Peebu jätkuv sari eesti huumori ajaloo «Pikris» jt). «Vikerkaar» ilmuma hakamine on käivitanud muutuse ajakirjadevahelises tööjaotuses, tundub, et esialgu toimib see «Vikerkaar» kasuks. Kriitika põhiprobleemiks jääb aga jooksva arvustuse operatiivsus ja kõikehõlmavus. Siin, eriti operatiivsuses, on ikka avangardis olnud «Edasi». Muret teeb, et puudub morfoloogiline analüüs, teoste «lahtimuukimine» poeetikat pidi. Päevakriitika tellijad tõrjuvad seda ettekäändel, et vaid vähesed lugejad suudavad niisugust analüüsi kerge vaevaga lugeda. Aga miks peab saama kriitikat «kerge vaevaga» lugeda? Professionaalsed filoloogid pole kriitikas nii viljakad, kui peaks. Neil on mitut laadi psühholoogilisi tõrkeid, alates juba sellest, et lihtsam on arvustusest loobuda, kui — korralikku tööd tehes — enesele peale maksta. Toimetused on leidnud väljapääsu panuse tegemises «autsaideritele», kellel on «pinge kirjanduse ees madalam». Seda suunda on püütud laiendada ka kirjanduslooliste artiklitele, kuid «autsaiderid» esinevad sageli «niisuguste faktidega, mille žurnalistlik väärtus on selgesti kõrgem uurimuslikust». See-eest on nad kaasa toonud hulga konventsioonivabu vaatepunkte. Põhi-ohuks kriitikale meie filoloogilistes väljaannetes 1980. aastail luges P. Olesk «žurnalisti», «eksootilise» ja päevakajaliselt efektse eelistamist. Nii teenitavat rohkem päeva- kui ajalookasu.

Ain Kaalep: Zeus see küll polnud, pigem tema veinikallaja Ganymedes. Kärgatas ja kärgatas, aga päriselt kuhugi sisse ei lõonud. «Vikerkaar» materjalid on rohkem kogemuslik-tutvustava kui uurimusliku loomuga ega ole seetõttu teiste väljaannetega võrreldavad. «Eksotism» ja «Žurnalism» Kaalepit terminitena ei rahuldanud. Viimaste lähemat metodoloogilist iseloomustamist nõudis ka Aivo Lõhmus. Linnar Priimägi ütles oma repliigis, et Olesk andis ülevaate n-ö «negatiivses keeles», tahtnuks kuulda ka ta kriitika-ideaalist. P. Olesk täiendas: ta ootab, et kriitikat oleks igasugusele lugejale, kuid et kriitika oleks seejuures alati lugejamaitses teatavas vastuolus. Kriitikute omavaheline diskussioon peaks olema «nähtavam»; ühes filoloogilises väljaandes võiks «maailmakultuur» olla esikohal.

Heldur Niidu peateemaks olid raskused kaastööga «Keele ja Kirjanduse» kirjandusajaloo- ja rahvaluuleosakonnas. Ei tule «kvalliteetseid, üldistavaid» artikleid kirjandusloolistel teemadel. Mis on, olevat deskriptiiv-

sed. Ometi on lahtisi teemasid palju: pealiskaudselt ja tendentslikult on uuritud XVIII lõpu kirjasõna; ärkamisaeg on ikka veel sikkudeks-lammasteks jagatud (Jakobson — hea, Hurt — paha) ja pastor, Jannsen — paha ja köster jne). Paras aeg oleks uuesti läbi kirjutada akadeemilise «Eesti kirjanduse ajaloo» peatükid, mis tugevasti kannatavad ajanõuete all. Vanema põlve filoloogidega on toimetusel hea kontakt, aga nemad enam väga palju ei jõua. Kusagil on kirjandusloolaste ettevalmistamisel tekkinud lünk: aspirandid jäid aastaid võtmata, noorima põlvkonnaga aga pole kontakti leitud. H. Niidule on jäänud mulje, et parajasti valitseb mingi suur loidus kirjanduslool suhtes. Noori on väga raske kirjutama õhutada. Üks võimalus on TRÜ diplomitööd, aga hinnangud neile ei jõua eriti Tallinnasse, ja kusagile mujale tööle suunatud noorest ei saa sageli töö artiklikus vormistajat. Näiteks üks üliõpilane tõi H. Niidule juba kümme aastat tagasi oma diplomitöö, lubas artikli asjus läbi rääkima tulla, aga pole seni tulnud.

L. Priimägi küsis, mis asi see diplomitöö siis õige on, kas mingi ühekoradne žanr (Heino Puhveli repliik: on jah omaette žanr), et artiklina avaldada ei kõlba? «Esitatavad nõuded» võiksid ju olla sellised, et tööd kohe kasutada saaks. H. Niit leidis, et tuleb siiski arvestada diplomitöö harjutslikkust. A. Kaalep tuletas meelde, et palju teadusväärtuslikku pakuvad ka võõrfiloloogide diplomitööd, ainult kuna ülikool ei taga neile eesti keele väljendusoskusi, ei saa neist tihti kirjutajaid.

Mari Tarand ütles, et otetub oma sõnavõtus ka diplomitööle, mille tegi marksismileninismi ülikoolile ja mis käsitleb Eesti Raadio tööd eesti nõukogude kirjanike loominguga ja hääle tutvustamisel. Kirjandusaadete toimetuses on töötanud mitmeid kirjandussõpru, kuid praegu ollakse enamasti juba «kivistunud tädikese» — vaja oleks noorte «lõhkuv-plahvatavat jõudu». Fonoteegis on kirjanike esinemisi päris palju. Statistika näitab, et enim on esinenud Kirjanike Liidu esimehed jm funktsionäärid. Sagedad ja oodatud on olnud Jaan Krossi, Jaak Jõerüüdi, Enn Vetemaa jt sõnavõttud. Teisi kirjanikke (nt Kalju Kangurit, Mats Traati) jälle nii hõlpsasti mikrofonile ette ei saa. Betti Alveri häält on fonoteegis vaid kolmel lindistusel (1977 Tartu botaanikaia luuleõhtult, 1980 lugemas oma luuletust «Ei vaibu», 1981 juubeli puhul «Päevakajas»). Selgub, et literaadid ise kirjandusaaiteid eriti ei kuulagi. M. Tarand kutsus agaramale kaastööle: raadioesinemine ei takista sama teksti trüki avaldamist. Mis takistab, on «kirjanduse fenomeni mittemõistmine teatud instantsides», nagu see ilmnes näiteks Gustav Suitsu juubeli

tähistamisel.

A. Kaalep: võib-olla ei tea võimalik kuulaja saateaege; «Raadiote» ei jõua läbi lugeda. Kas «Sirp ja Vasar» ei võiks kirjandussaateid operatiivselt reklaamida? (Tiit Hennoste vahemärkus: loomaia lahtiolekuajad seal ju olid.) Edasine arutelu pöördus taas probleemide juurde, mis seotud filoloogide ettevalmistusega. Miks on tekkinud «lünk»? P. Olesk nimetas viit noorema ja keskmise põlvne filoloogi, kellel kõigil on praeguses kirjandusteaduse- ja kriitikapildis keskne koht, kuid kes kõik on tõrjutud KKI või TRÜ aspirantuuri lävelt. Karl Muru kutsus üles olema realistlikum diplomitööde küsimuses: artiklit ei pea saama igast viielisestki tööst; kõigil ei pruugi olla kirjutamiskutsu- must — «nad ei taha ennast igaveseks teha». Polevat mõtet tuua eeskujuks Suitsu proseminari töid, sest ei üli- ega keskkool ole enam see. A. Kaalep: sõdigem siis, et oleks. K. Muru: sõdigem-sõdigem, aga see on idealistlik sõdimine.

MART LAAR

Veel muinsuskaitset

Eesti NSVd peavad naabrid «kultuurseks» liiduvabariigiks, kus kultuuri- ja ajaloomälestiste eest eeskujulikult hoolt kantakse. Ilus oleks seda uskuda, kuid paraku kõnelevad tõsiasiad teist keelt. On vaieldamatu fakt, et meil lõhutakse karistamatult kultuurimälestisi; et suur hulk riikliku kaitse all seisvaist (rääkimata mitteseisvaist) arhitektuurimälestistest on muutunud **arhitektuurimälestusteks**; et endise hooga künnavad kolhoosid-sovhoosid üles muistseid kalmekohti; et mitmed väiksematel kalmistutel asuvad kultuuri-tegelaste hauamälestised (ka riikliku kaitse all olevad) on hiljaaegu hävitatud (näiteks P. Jakobsoni haud Väike-Maarja kalmistul) ning lõpuks, et ainsa liiduvabariigina puudub Eesti NSVs muinsuskaitse selts. Mis kultuur-rist saab juttu olla, kui rahvas oma ajaloo säilitamise eest hoolt ei kanna? Muinsuskaitse seltsi puudumine on korduvalt imestama pannud Eestit külastanud silmapaistvaid kultuuri-tegelasi, viimati näiteks ICOMOSi Nõukogude komitee presidenti O. Švidkovskit. Lugu on seda imelikum, et vennasvabariikides on muinsuskaitse seltsid oma elujõulisust ning vajalikkust ammugi tõestanud. Võtkem kas või Leedu NSV Kodu-uurimise ja Muinsuskaitse Selts, mis on asutatud Leedu NSV MN määrusega 1961. aastal. Praeguseks on tal (koos kollektiivliikmetega) 168 000 liiget, tegeldakse eeskätt objektide järelevalvega, heakorrustustöödega mälestistel ning muinsuskaitsepropagandaga. Seltsi juurde kuulub

1967. aastal asutatud muististe kaitse fond, kuhu laekuvad vabatahtlikud annetused nii eraisikutelt kui organisatsioonidelt, mida kasutatakse kultuurimälestiste korrastamiseks ning muististe uurimise ekspeditsioonide jms korraldamiseks. Muistseid korrastatakse ka tasuta, hoogtööpäevakute korras. Selts tegutseb tihedas koostöös teadusasutustega ning on endale võitnud ulatusliku autoriteedi.

Miks on meil Eestis vaja muinsuskaitse seltsi? Mida selle asutamiseks ette võtta? Nendele küsimustele vastamiseks tuli mullu 18.—19. oktoobril Jüris kokku suurem grupp muinsuskaitsehuvilisi. Esindatud olid Rakvere, Keila, Viru-Jaagupi, kolm Tallinna klubi, lisaks suur hulk üksikuid asjahuvilisi. Suurima grupi moodustasid nn stagnatsiooni-ajaja (disko-teksta, *heavy-punk*) põlvkonda kuuluvad noored. Mainitud põlvkonnale (tihti peale üsna suvaliselt) omistatud vaimne loidus, passiivsus ning huvipuudus ühiste ettevõtmiste suhtes ei paistnud küll kusagilt välja. Otse vastupidi. Oldi lõplikult tüdinunud ikka veel kehvast sõnade devalvatsioonist, igale poole jõudvatest ning kõike teadvatest tegelastest, kelle tööst aga pole peale sõnade midagi konkreetset välja kasvanud. Seetõttu algas ja lõppes kokkutulek tööga muinsuskaitse objektidel. Mitmed ohvri- ja kultusekiivid ning kivikalme raiuti võsast puhtaks, esialgsesse asupaika toimetati tagasi neli kivihunnikusse veetud kultusekivi. Põhjalikult korrastati ka Jüri kirikuaeda.

Õhtul toimus Jüri Keskkoolis asjalik arutelu. Ettekannetest ning demonstreeritud slaididest koosur välja muinsuskaitse seltsi loomise hädavajalikkus. Eesti muistised on halvas, kui mitte öelda katastroofilises seisukorras, rahva ajalooline mälu ohtlikult nõrgenemas. Hukkimisohus on eelkõige kaitse alt väljas olevad mälestised, millest kõigi arvelevõtmiseks muinsuskaitseorganitel jõudu ei jätku. Selleks on vaja laiemat hulkade toetust ja abi. Muret ei tee seejuures mitte ainult otsesed kultuurimälestiste lõhkujad, vaid nn «vaikiv enamus», kes muististe hävitamist ning seega oma rahva ajaloo rüvetamist rahulikult kõrvalt vaatab. Seetõttu tuleb inimeste hulgas teha väga ägedat muinsuskaitsealast selgitus- ning kihutustööd. Me peame ükskord aru saama, miks on meil oma kultuurimälestisi ja nende kaudu oma ajalugu vaja, miks ei või neid lihtsalt niisama kõrvale heita. Õige on V. Lõugase ettepanek muinsuskaitsealase ajakirja loomiseks. Avaliku arvamuse mõjutamine peaks eelkõige käima tegude kaudu. Ajale rääkida ja kirjutada liitub orgaaniliselt aeg tegutseda. Seetõttu peaks loodav selts eeskätt töötama muinsuskaitse objektidel. Üksnes ühine asjalik töö võib inimesi liita ning koos hoida. Jüri kokkutuleku peamise initsiaatori, Rak-

vere muinsuskaitseringi tööst on selgesti näha, et ka paarikümne inimesega on võimalik küllalt palju korda saata ning just oma tööga äratada ümbruskonnas huvi muinsuskaitse liikumise vastu. Rõõmustab ka Tartu üliõpilaskonna kaasalöömine. Praegu likvideerivad ajalooteaduskonna tudengid Põllumajandusmuuseumi tulekahju tagajärgi. Mõeldes veel «Kodulinna» liikumisele tundub, et aktiivseid huvilisi saab loodaval seltsil olema just noorte seas. Igal juhul jääb väheks muinsuskaitseringidest, kus (Tallinna VEEV muinsuskaitseringi esindaja O. Multeri sõnade kohaselt) kogunevad kokku ammuagi üle keskea jõudnud liikmed, kes tööle muinsuskaitseobjektidel eelistavad õdusat jutupuhumist ravimite vahetamise ning kudumisvaraste klõbina saatel.

Mida tuleks muinsuskaitse seltsi loomiseks ette võtta? Jürisse kokkutulnud võtsid vastu otsuse initsiatiivgrupi e. muinsuskaitseklubide koordineeriva nõukogu loomise kohta. Suuremate klubide esindajatest koosnev organ peab asuma seltsi põhikirja projekti välja töötama ning esinema ettepanekuga seltsi asutamiseks vastavate instantside juures. Samuti tuleb ette valmistada järgmine muinsuskaitse huviliste kokkutulek Keilas 1987. aasta kevadel.

Keila kokkutulek peaks saama Eesti muinsuskaitseaktivistide jõudude ülevaatusseks. Ei jõudnud ju Jüri kokkutuleku kutsed ühel või teisel põhjusel kõigi asjast huvitatuni.

On käes viimane aeg muinsuskaitse huviliste organiseerimiseks kohalikesse klubidesse. Seetõttu pöördumegi kõigi Eesti ajaloo- ja kultuurimälestiste pärast südantvalutajate poole üleskutsega asutada kohaliku koduloomuuseumi, kultuurimaja vms juurde oma muinsuskaitsering. Eesmärgiks ei tohiks seejuures olla niisama kooskäimine, vaid just otsene töö muinsuskaitse hüvanguks. Talvel ei saa küll väljas töötada, kuid mälestisi arvele võtta, ajaloolist traditsiooni koguda sobib pikkadel talveõhtutel igati. Sest ka informatsiooni kogumine ajaloo- ja kultuurimälestiste kohta (tõsi küll, väärtuse omandab ta kirja panduna ning muinsuskaitseorganitele saadetuna¹) kuulub muinsuskaitsetöö juurde. Ainult konkreetse tööga, igaühe isikliku panusega suudame me midagi ära teha oma kultuurimälestiste, seega ka ajaloolise mälu päästmiseks. 1875. a kirjutas J. Hurt J. Jungile: «Ajalooraamatud ei kao, aga küll kao vad Eesti rahva mälestused, mis nüüd veel rahva suus elavad. Ja kui meie neid kirja ei pane, siis saavad järeltulijad põlved meid hukka panema ja õigusega alliks tunnistama.» Sama võiks kaasajal öelda ka meie kultuurimälestiste kohta. Praegu on nad veel enamusel alles. Kui me nende kaitseks aga kohe praegu midagi ette ei võta, võivad järeltulijad põlved meid tõepoolest «alliks tunnistada».

¹ Vt «Vikerkaar», 1986, nr 2.

MEIE AUTOREID

Ants Juske — s 1956, kunstiteadlane, töötab ENSV Riiklikus Kunstimuuseumis.

Anti Liiv — s 1946, psühhiaater, psühholoog, töötab Vabariiklikus Narkoloogia-dispanseris.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõeriüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 601-772. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 601-772. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 601-858. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 601-858. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 601-858, **Kajar Pruul** 601-858 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33-396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 601-858. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 601-858. Tehniline toimetaja **Katrin Kuulmann** 601-858. Korrektor **Tiiu Vseviiov** 601-858. Masinakiri **Viivi Tammik** 601-858.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 04. 11. 1986. Trükkida antud 16. 12. 86. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,49. MB-00180. Tellimuse nr 4246. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükkoda. Tallinn. Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 32 000. Адрес редакції: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 1, январь 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245